Univerzita Karlova

Přírodovědecká fakulta

katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Studijní program: Obecná geografie

RNDr. Jakub Jelen

Montánní dědictví Jáchymovska jako dynamický sociokulturní proces

The mining heritage of the Jáchymov region as a dynamic sociocultural process

Disertační práce

Školitel: doc. RNDr. Pavel Chromý, Ph.D.

Praha 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci zpracoval samostatně s využitím uvedené literatury a dalších informačních zdrojů. Všechny použité prameny jsou řádně citovány. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného či stejného akademického titulu.

V Praze dne 27. 10. 2021

Jakub Jelen

Disertační práce vznikla s podporou následujících projektů:

1) Výzkumné centrum historické geografie. Grantový projekt excelence v základním výzkumu GA ČR (P410/12/G113).
2) Dědictví zaniklých krajin: identifikace, rekonstrukce, zpřístupnění. Projekt Ministerstva kultury ČR NAKI II (DG18P02OVV008).

Poděkování

Děkuji svému školiteli doc. RNDr. Pavlu Chromému, Ph. D. za vedení práce, cenné rady a množství času, které věnoval konzultacím a připomínkování disertační práce, i za veškerou jeho další podporu a spolupráci nad rámec studia. Dále děkuji všem, bez jejichž pomoci by tato práce nemohla vzniknout. V první řadě účastníkům výzkumů a kolegům z Jáchymova, kteří mi věnovali svůj čas pro rozhovory či konzultace. Studentům geografie Přírodovědecké fakulty UK za účast na výjezdech a terénních cvičeních do Jáchymova a okolí. A v neposlední řadě pak všem ostatním, kteří mě při studiu podporovali, přátelům, rodině, partnerce, Krtečkovi a Lucince.

Abstrakt

Předkládaná disertační práce se zabývá percepcí a způsoby managementu montánního dědictví z pohledu jednotlivých zainteresovaných aktérů, subjektů a zájmových skupin podílejících se na procesu jeho vzniku, inventarizace, interpretace, využívání, ochraně nebo rekonstrukce. Zároveň diskutuje způsoby využívání montánního dědictví, přínosy či rizika jeho přítomnosti v území a jeho vazby na územní identity. Obecná východiska výzkumu jsou založena na rozboru a kritické diskusi odborné literatury a klíčových geografických konceptů (dědictví, místo, identita).

V první části se práce věnuje konceptualizaci dědictví v obecné rovině, přičemž diskutuje různé způsoby vymezení a nahlížení na dědictví, jeho charakteristiky či vlastnosti a zároveň rozebírá možné přístupy k němu. Dále přináší různé pohledy na klasifikaci dědictví a rozbor jeho jednotlivých fází, jelikož je zde na dědictví nahlíženo jako na sociokulturní proces podmíněný jednotlivými aktéry, subjekty a zájmovými skupinami, kteří do něj v různých fázích vstupují a ovlivňují jej. Je také diskutováno, jak dědictví formuje a ovlivňuje i prostředí, ve kterém se nachází, včetně jeho obyvatel nebo návštěvníků. Po obecné diskusi se práce zaměřuje na specifickou skupinu dědictví, kterou je montánní dědictví. To je možné řadit do dědictví industriálního, tzn. do dědictví vázaného na určitou průmyslovou činnost, konkrétně na těžbu nerostných surovin. V rámci studia montánního dědictví jsou řešeny způsoby jeho vzniku, role jednotlivých aktérů v procesu existence, hodnoceny jsou také vlivy na ekonomiku, cestovní ruch či možnosti jeho ochrany a zachování. Následuje představení zájmového území Jáchymovska, které bylo vybráno proto, že se jedná o součást Krušnohoří, tedy oblasti typické dlouhou těžební historií a množstvím dochovaných montánních památek. Důležité je ale především proto, že je součástí světového dědictví, na seznam UNESCO byla Hornická kulturní krajina Krušnohoří/Erzgebirge zapsána v roce 2019.

Druhá část práce je věnována terénnímu výzkumu v oblasti Jáchymovska. Nejprve jsou identifikováni klíčoví aktéři podílející se na procesu tvorby a managementu montánního dědictví, se kterými byly následně vedeny v rozmezí let 2017–2020 výzkumné rozhovory (celkem více než 150 rozhovorů). Cílem výzkumu bylo zjistit, jak je s montánním dědictvím na Jáchymovsku nakládáno, jak a pro jaké účely se využívá, jaké jsou role jednotlivých aktérů či zda mezi nimi např. existují konflikty či střety vizí. Do výzkumu byli zapojeni zástupci veřejného, soukromého i neziskového sektoru z lokální, regionální i národní úrovně a dále také místní obyvatelé.

Výzkum představuje komplexní pohled do procesu formování a managementu specifické formy kulturního dědictví. Zaznamenána byla období těsně před a po zápisu jáchymovského montánního dědictví na seznam UNESCO, čímž byly postihnuty dvě velmi zásadní etapy jeho vývoje. Z pohledu geografie se jedná o doposud sporadicky řešené téma, tato práce tedy přispívá k posunu nahlížení na dědictví a jednotlivé aktéry v obecné rovině a postihuje specifické fáze (nejen) ochrany dědictví Jáchymovska, na což jsou navázány další dílčí kroky v jeho managementu. Je tedy možné konstatovat, že výzkum zaplnil bílé místo v geografickém poznání studia dědictví a může být vnímán jako první komplexní práce poskytující vhled do představované problematiky.

Klíčová slova

nová kulturní geografie, historická geografie, heritage studies, montánní dědictví, UNESCO, sociokulturní proces, sociální konstrukce, aktéři, Jáchymovsko, Krušnohoří/Erzgebirge, Česko

Abstract

The presented dissertation deals with the perception and methods of management of the mining heritage from the perspective of individual stakeholders, entities and interest groups involved in the process of its creation, inventory, interpretation, use, protection or reconstruction. At the same time, it discusses the ways of using the mining heritage, the benefits and risks of its presence in the territory or its connection to territorial identities. The general starting points of the research are based on a search and critical discussion of scientific literature and key geographical concepts (heritage, place, identity).

In the first part, the thesis deals with the conceptualization of heritage in general, discussing various ways of defining and looking at heritage, its characteristics and properties, and also it discusses possible approaches to it. The thesis also brings different perspectives on classification of heritage and analysis of its individual phases, as the heritage is seen as a socio-cultural process conditioned by individual actors, entities and interest groups who enter and influence it at various stages. The thesis also deals with the ways heritage shapes and affects the environment in which it is located, including its inhabitants and visitors. After a general discussion, the thesis focuses on a specific group of heritage, which is mining heritage. Mining heritage can be included in the industrial heritage, i.e., heritage linked to a certain industrial activity, namely the extraction of minerals. Within the study of mining heritage, the ways of its origin, the role of individual actors in the process of existence are addressed, the influences on the economy, tourism or the possibilities of its protection and preservation are also evaluated. The following part contains a presentation of the area of interest of the Jáchymov region, which was chosen because it is a part of the Ore Mountains, an area characterized by a long mining history and a number of preserved mining monuments. However, it is important mainly because it is a part of the world heritage as the Mining Cultural Landscape of the Ore Mountains/Erzgebirge was inscribed on the UNESCO's World Heritage List in 2019.

The second part of the thesis is devoted to the field research in the Jáchymov region. First, the key actors involved in the process of creating and managing the mining heritage are identified, with whom research interviews were conducted in the period between 2017 and 2020 (a total of more than 150 interviews). The aim of the research was to find out how the mining heritage in the Jáchymov region is treated, how and for what purposes it is used, what are the roles of individual actors and whether there are, for example, conflicts or conflicts of visions between them. Representatives of the public, private and non-profit

sectors from the local, regional, and national levels, as well as local residents, were involved in the research.

The research represents a comprehensive overview of the process of formation and management of a specific form of cultural heritage. The period just before and after the inscription of the Jáchymov mining heritage on the UNESCO's World Heritage List was recorded, which affected two very fundamental stages of its development. From the point of view of geography, this is a sporadically solved topic. Therefore the thesis contributes to both the shift in the view of heritage and individual actors in general, it affects specific phases of (not only) the protection of the heritage of Jáchymovsko, which are followed by other partial steps in its management. Thus, it can be stated that the research has filled an empty space in the geographical knowledge of the study of heritage and thus the thesis can be perceived as the first comprehensive text providing insight into the presented issues.

Keywords

new cultural geography, historical geography, heritage studies, mining heritage, UNESCO, sociocultural process, social construction, actors, Jáchymovsko, Krušnohoří / Erzgebirge, Czechia

Obsah

1 Úvod 17

2 Koncept dědictví 21

2.1 Dědictví v geografii 21

2.2 Přístupy k vymezování dědictví 27

2.3 Klasifikace dědictví 32

2.4 Dědictví jako proces 34

2.4.1 Vznik a inventarizace dědictví 35

2.4.2 Interpretace, prezentace a využívání dědictví 38

2.4.3 Ochrana dědictví a památková péče na národní úrovni 41

2.4.4 Mezinárodní ochrana dědictví a organizace UNESCO 43

2.4.5 Zánik, rekonstrukce a revitalizace dědictví 49

2.5 Aktéři a subjekty zapojení v procesu dědictví 51

2.6 Dědictví jako výzkumný problém 55

3 Industriální dědictví 57

3.1 Klasifikace industriálního dědictví 63

3.2 Management a ochrana industriálního dědictví 67

3.3 Konverze průmyslových objektů 69

3.4 Industriální dědictví v Česku 73

4 Montánní dědictví 76

4.1 Vznik a způsoby nakládání s montánním dědictvím 77

4.2 Montánní cestovní ruch 81

5 Montánního dědictví na území Česka 86

6 Cíle, výzkumné otázky a metodologie výzkumu montánního dědictví 90

6.1 Montánní dědictví jako výzkumný problém 90

6.2 Cíle a výzkumné otázky disertační práce 91
6.3 Metodika 94
7 Krušnohoří/Erzgebirge 97
7.1 Přírodní podmínky a přírodní dědictví oblasti 97
7.2 Socioekonomický vývoj a kořeny montánního dědictví 100
7.3 Montánní dědictví regionu Krušnohoří/Erzgebirge 103
8 Montánní dědictví Jáchymovska 108
8.1 Původ montánního dědictví regionu 108
8.2 Komplex jáchymovského montánního dědictví 115
9 Výzkum montánního dědictví Jáchymovska 123
9.1 Aktéři a subjekty zapojení v procesu formování montánního dědictví Jáchymovska 124
9.1.1 Veřejný sektor 125
9.1.2 Soukromý sektor 130
9.1.3 Neziskový sektor 131
9.2 Analýza montánního dědictví Jáchymovska 133
9.2.1 Percepce a management montánního dědictví aktéry 133
9.2.2 Percepce montánního dědictví místními obyvateli 141
9.2.3 Shrnutí: Percepce montánního dědictví 149
9.3 Jáchymovské montánní dědictví pod ochranou UNESCO 151
9.3.1 Pohled aktérů na proces nominace dědictví k zápisu na seznam UNESCO 152
9.3.2 Pohled občanů Jáchymova na budoucí vývoj montánního dědictví 157
9.3.3 Shrnutí: Pohledy respondentů 158
9.4 Zhodnocení prvního roku po zápisu na seznam UNESCO 160
9.5 Shrnutí: Výsledky terénního výzkumu 164
10 Závěr 170

11 Seznam zdrojů 176
11.1 Tištěné zdroje 176
11.2 Elektronické zdroje 196
PŘÍLOHY 201

Seznam grafů, obrázků, rámečků, schémat a tabulek

Graf 1: Index vývoje počtu obyvatel Jáchymova, Karlovarského kraje a Česka v letech 1869–2011 109

Graf 3: Vývoj návštěvnosti jáchymovských expozic mezi lety 2010–2020 128

Graf 4: Hodnocení míry vlivu těžební historie na území Jáchymovska 143

Graf 5: Souhlas respondentů s tvrzeními o významu montánního dědictví Jáchymova ... 148

Obrázek 1: Pohlednice z roku 1950 glorifikující hornickou profesi 80

Obrázek 2: Hornická kapela Barbora 104

Obrázek 3: Jáchymovské uranové sklo 110

Obrázek 4: Důl Svornost 113

Obrázek 5: Příklad zchátralého patricijského domu v Jáchymově (rok 2015) 117

Obrázek 6: Obnovené fragmenty pracovního tábora Svornost 122

Rámeček 1: Pojetí kultury 23

Rámeček 2: Vzájemné vztahy aktérů v prostředí 54

Rámeček 3: Holešovický pivovar v Praze 70

Rámeček 4: Vítkovické železárny 71

Rámeček 5: Masarykovo nádraží v Praze 72

Rámeček 6: Fyzickogeografická charakteristika Krušnohoří 98

Schéma 1: Koncepty dědictví v geografii 27

Schéma 2: Proces dědictví 35

Schéma 3: Změny funkcí dědictví 37

Schéma 4: Pyramida interpretačních nástrojů 40

Schéma 5: Aktéři vstupující do procesu formování, využívání a reprodukce dědictví 52

Tabulka 1: Příklady kategorizací industriálního dědictví 65

Tabulka 2: Příklady industriálního dědictví Česka 74

Tabulka 3: Krajinné památkové zóny Krušnohoří 100

Tabulka 4: Krušnohorská těžební období 103

Tabulka 5: Komponenty Hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Erzgebirge zapsané na seznamu UNESCO 107

Tabulka 6: Vývoj počtu obyvatel Jáchymova od 16. do 20. století 109

Tabulka 7: Přehled kategorií jáchymovského montánního dědictví dle primární funkce 116

Tabulka 8: Přehled montánního dědictví Jáchymovska 119

Tabulka 9: Přehled respondentů z jednotlivých sfér nakládajících s montánním dědictvím Jáchymovska 134

Tabulka 10: Struktura respondentů pro výzkumné rozhovory dle věkových kategorií 141

Tabulka 11: Struktura respondentů pro výzkumné rozhovory dle pohlaví 142

Tabulka 12: Názory respondentů na prezentaci jáchymovského montánního dědictví 144

Tabulka 13: Pozitiva a negativa přítomnosti montánního dědictví ve městě 146

Seznam zkratek:

ČKAIT – Česká komora autorizovaných inženýrů a techniků činných ve výstavbě

ČR – Česká republika

ČSSI – Český svaz stavebních inženýrů

ČVUT – České vysoké učení technické v Praze

HAER – Historic American Engineering Record

HDP – hrubý domácí produkt

HUZ – hromadné ubytovací zařízení

CHKO – chráněná krajinná oblast

ICOMOS – International Council on Monuments and Sites

IUCN – International Union for Conservation of Nature

KP – kulturní památka

KPV ČR – Konfederace politických vězňů České republiky, z. s.

MK ČR – Ministerstvo kultury České republiky

N – nechráněno (ve smyslu památkové ochrany dle zákona č. 20/1987 Sb. O státní památkové péči, v platném znění)

NKP – národní kulturní památka

NP – národní park

NPR – národní přírodní rezervace

NPÚ – Národní památkový ústav

NS – naučná stezka

NTM – Národní technické muzeum

OSN – Organizace spojených národů (United Nations)

PŘKP – probíhající řízení k prohlášení kulturní památkou

SÚRAO – Správa úložišť radioaktivních odpadů

TICCIH – The International Committee for The Conservation of The Industrial Heritage

UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

ÚOP – územní odborné pracoviště

1 Úvod

Na každého z nás denně působí množství podnětů z vnějšího prostředí, které nás vědomě i podvědomě ovlivňují, vyvolávají v nás emoce, odrážejí se v našem rozhodování či podmiňují naše aktuální či budoucí postoje. Všechny tyto podněty určitým způsobem vnímáme a zároveň je objektivně, ale i subjektivně hodnotíme, zaujímáme k nim určitá stanoviska a tvoříme si na ně vlastní názory. Některé podněty pro nás nemají žádný zvláštní význam a necháme je bez povšimnutí, jiné považujeme za důležité a chceme je určitým způsobem uchovat, chránit a předávat dále, protože je hodnotíme z nějakého důvodu jako významné či důležité buď pro nás jako jednotlivce nebo pro komunitu či společnost. Pokud se rozhodneme určitému prvku z jakéhokoliv důvodu přiřknout určité specifické hodnoty nebo významy, které mohou mít mnoho různých podob či úrovní, stáváme se aktéry v procesu tvorby dědictví. Tvorba, ochrana a předávání hodnot a významů (ať v hmotné, či nehmotné podobě) je jednou ze základních charakteristik každého jedince i společnosti. Jedná se o projev kultury a identity, vymezování se vůči okolnímu světu a vytváření odkazů naší existence. Vymezuje a určuje to, co pro nás má význam, reflektuje chování a jednání v prostoru a čase, úspěchy a neúspěchy či situace, objekty nebo prvky a osobnosti, na které nechceme z nějakého konkrétního důvodu zapomenout. Všechny uváděné skutečnosti nejsou trvalé, naopak se stále vyvíjejí stejně tak, jak se vyvíjí člověk a společnost. V průběhu životních cyklů pak dochází k neustálému přehodnocování toho, co považujeme za důležité či významné a co už naopak ne. Ať už vlivem změny vlastních systémů hodnot či postojů, změnami politického, ekonomického nebo kulturního prostředí, přírodními událostmi i vlivem okolí dochází k dalšímu, přirozenému, vývoji.

Dědictví je možné považovat za jakési zrcadlo místa a doby, které představuje jednotlivcům i společnosti to, co se někdo rozhodl chránit a co považuje za důležité. Samozřejmě toto zrcadlo není a ani nemůže být vždy objektivní a univerzální pro všechny. A právě v tom tkví jeho podstata. Dědictví totiž vytváříme tak, aby zobrazovalo to, co v něm chceme vidět. Je reflexí aktuálního stavu společnosti a může poukazovat i na chyby či nespravedlnosti, které se dějí nebo děly v minulosti. Záleží pak opět na stavu a hodnotách dané společnosti, jak se k reflektovaným tématům postaví, zda se z nich poučí nebo zda je bude ignorovat a riskuje tak jejich opakování. V dědictví je ale možné hledat i oporu v mimořádných událostech, vracet se k významům a hodnotám svých předků a nacházet v nich zdroje pro zvládání aktuálních situací či další růst a vývoj.

Studium dědictví je velmi komplexní záležitostí, kombinuje v sobě přístupy mnoha vědních oborů a disciplín a vyžaduje velmi detailní vhled do dané problematiky i kritický přístup, aby mohlo být pochopeno a hodnoceno. Při výzkumech v oblasti dědictví se kombinují různé metody, které by měly ucelený pohled usnadnit. Protože pouze pokud máme dostatečné množství informací a co nejvíce různých perspektiv nahlížení na danou problematiku, teprve poté je možné vše vyhodnotit a učinit relevantní závěry. A proto, vzhledem k jeho složitosti a provázanosti, je vhodným vědním oborem pro výzkum dědictví právě geografie, která dokáže kombinovat přístupy a koncepty vztahující se a zkoumající hmotné i nehmotné složky dědictví, jejich časový i prostorový kontext, přírodní a společenské aspekty, ale zároveň nezapomíná ani na vzájemné kulturní, ekonomické nebo společenské vazby a vztahy. Syntéza těchto sfér pak vede ke komplexnímu porozumění studovaného dědictví, což může přispět k jeho pochopení či rozvoji, a zároveň k jeho významovému rozlišení v různých geografických měřítcích.

Jak už bylo zmiňováno, dědictví je svým způsobem odrazem hodnot v nastavení společností i jednotlivců v různých oblastech světa. V komplexu našeho přírodního a kulturního dědictví můžeme identifikovat, jak se stavíme k ochraně přírody, managementu přírodních zdrojů, historickým událostem, válečným konfliktům i významným osobnostem. Zároveň se v něm odráží sociální, kulturní, politický, ale i ekonomický vývoj společnosti, způsoby hospodaření v krajině i společenské vztahy a vazby. V českém prostředí není většinou doposud na dědictví nahlíženo jako na proces, ale spíše jako na soubor hodnot. Způsoby jeho formování, ochrany, managementu či interpretace však nebyly dosud dostatečně zkoumány.

Dědictví je možné nalézt ve všech sférách lidských činností a aktivit, nejinak je tomu i v případě dobývání nerostných surovin, tedy hornictví. Hornictví je zajímavé především proto, že bez těžby by se téměř žádná (nejen) průmyslová výroba neobešla a je tedy jakýmsi startovním článkem celého procesu výroby a stavebních aktivit. Těžba a zpracovávání nerostných surovin patří vedle produkce potravin k jedné ze základních lidských činností, které je možné spolehlivě odhalit již v pravěku (Karel, Kratochvílová, eds. 2013). Celé éry historie lidstva jsou pak pojmenovány podle převažující získávané a využívané suroviny (doba bronzová, železná atd.). Hornictví bylo v minulosti zpravidla spojováno s rozvojem celých regionů. Horníci přinášeli do území nejen specifické znalosti a dovednosti, ale i kulturu, tradice a náboženství. S postupným vývojem vědy a technologií se člověk dostával stále hlouběji pod zem, objevoval nové zdroje surovin i způsoby jejich zpracovávání a

využívání. Zároveň zdokonaloval dobývací techniky a zvyšoval množství vytěženého materiálu. Těžba po sobě ale zanechává rozsáhlé stopy, transformuje krajinu i společnost a po ukončení hornických činností vždy vyvstává otázka, jak s komplexem reliktů naložit (Conesa, Schulin, Nowack 2008; Skaloš, Kašparová 2012). S koncem těžby také zpravidla dochází ke stagnaci a transformaci lokální i regionální ekonomiky a sociálního prostředí a hledají se nové hospodářské činnosti, které by kompenzovaly výpadek příjmů. Hornictví a doprovodné provozy zároveň zaměstnávají množství lidí, kteří jsou po ukončení těžebních procesů ohroženi nezaměstnaností.

Zároveň se jedná o aktivitu, která podléhá i politickým vlivům a okolnostem, vzhledem k tomu, že je důležitou součástí národních ekonomik. Příkladem může být situace v Československu, kdy hornictví bylo především ve druhé polovině 20. století svým způsobem glorifikováno tehdejším komunistickým režimem a využívalo se jako nástroj k propagandě. Po roce 1989 pak s probíhající restrukturalizací a celkovým úpadkem těžkého průmyslu velmi rychle mizelo z očí veřejnosti. Změny, které se odehrávaly, probíhaly často uspěchaně a bez ohledu na širší souvislosti. Přitom hornictví není činností jen 20. století, ba naopak. Jak již bylo zmíněno, jeho historie je velmi pestrá a dlouhá několik stovek (až tisíce) let. Právě časové hledisko je při nakládání s dědictvím jedním z významných aspektů a na dané komplexy dědictví (v tomto případě montánního dědictví) je nutné nahlížet ze široka a s nadhledem. Tvorba dědictví je dlouhodobý proces, který v sobě skrývá různá úskalí, ale i mnohé možnosti a potenciál rozvoje. Samotné montánní dědictví však dosud nemá zcela jasné vymezení, což vyplývá z odlišené percepce jeho hodnot a významů jednotlivými aktéry a subjekty (nejen) v Česku, což může vést ke konfliktům vizí a přístupů k jeho managementu. V Česku je jedním z významných příkladů montánního dědictví Hornická kulturní krajina Krušnohoří/Erzgebirge, která byla zapsána v roce 2019 až na Seznam světového dědictví UNESCO. Tento krok je zcela zásadním posunem v percepci hodnot a významů montánního dědictví jak na lokální, tak hlavně na mezinárodní úrovni a potvrzuje směr nastavený po roce 1990, tj. selekci a ochranu vybraných montánních prvků, jako významné součásti kulturního dědictví (nejen) Česka a snahy o jeho zachování pro budoucí generace.

Předkládaná disertační práce se věnuje tematicky velice specifickému komplexu montánního dědictví, a to hned z několika důvodů. Montánní dědictví je dosud geografií spíše opomíjeno. I přes to, že tento typ dědictví je vázán na montánní (hornické) aktivity a

činnosti, kterých na našem území v minulosti probíhalo obrovské množství. V mnoha oblastech navíc těžba nerostných surovin probíhá i dnes. Montánní dědictví je však i díky aktivitě, na kterou je vázáno, velmi specifické, ať už z hlediska charakteru činnosti či proměnami nahlížení společnosti na hornictví. Proces jeho tvorby je v mnoha aspektech specifický, závislý na různých faktorech a podílí se na něm řada aktérů, subjektů či zájmových skupin. Montánní dědictví Česka má světový význam, což dokládá výše uvedený zápis na seznam UNESCO, a i proto by tedy mělo být podrobeno detailní analýze a komplexnímu výzkumu.

Disertační práce se tedy nejprve zabývá konceptualizací dědictví v obecné rovině, přičemž diskutuje různé způsoby vymezení dědictví, jeho charakteristiky či vlastnosti a zároveň rozebírá možné přístupy k němu. Dále přináší různé pohledy na jeho klasifikaci a rozbor jeho jednotlivých fází, jelikož je zde na dědictví nahlíženo jako sociokulturní proces. Z výše zmiňovaných důvodů se pak stěžejní část práce věnuje montánnímu dědictví, které je podkategorií dědictví industriálního. Jsou diskutovány způsoby a možnosti jeho vzniku a využívání, ekonomický, kulturní a společenský potenciál či jeho využívání v montánním cestovním ruchu. Výzkumná část práce se pak věnuje analýze a hodnocení montánního dědictví Jáchymovska jako jedné ze zásadních komponent celého přeshraničního a světově významnému komplexu. Jáchymovsko je specifické v mnoha aspektech, ať už délkou hornické historie, rozmanitostí dobývaných surovin, počtem dochovaných pozůstatků, ale především množstvím aktérů a subjektů, kteří jej vytvářejí a nakládají s ním. Zároveň se jedná o významné lázeňské město a středisko (převážně zimního) cestovního ruchu, místo úložiště radioaktivního odpadu a oblast těžby uranových rud politickými vězni komunistického režimu v 50. a 60. letech minulého století. Všechny tyto procesy a aspekty v kombinaci s vytvářeným montánním dědictvím představují zajímavý výzkumný problém.

Jáchymovsko je stejně jako každé jiné území či místo dějištěm lidských osudů, které ve své paměti a odkazech určitým způsobem zaznamenává. Pokud se někdo rozhodne tyto osudy zpracovávat, dochází opět k nastavování pomyslného zrcadla dnešní společnosti. Snahou disertační práce je tedy jak v konkrétním prostoru postihnout proces tvorby montánního dědictví, tak v obecné diskusi nastavit zrcadlo současné (nejen) české geografii či dalším vědním oborům a disciplínám a představit dosud nereflektovaný a zřídka využívaný výzkumný potenciál tohoto tématu.

2 Koncept dědictví

2.1 Dědictví v geografii

Pojem dědictví se v mezinárodním měřítku diskutuje již poměrně dlouhou dobu, přičemž je pokládán za jeden z klíčových konceptů kulturní či historické geografie (Howard 2003; Daněk 2013; Harisson 2013). Výzkumy dědictví mají interdisciplinární charakter a pro pochopení jeho významu a podstaty je nutná kombinace přístupů více vědních oborů a disciplín. Na počátku 90. let 20. století se proto zformoval nový multidisciplinární obor nazývaný *heritage studies*, který se věnuje výzkumům v oblasti dědictví a kombinuje přístupy a metody např. archeologie, historiografie, kulturologie, sociologie, dějin umění, sociální a kulturní antropologie, historické a kulturní geografie nebo etnografie (Howard 2003). Jedná se o „pragmatický" obor s nepříliš široce rozvinutou teoretickou základnou, který se věnuje spíše praktické povaze dědictví, jeho významům a proměnlivosti hodnot, místo aby se snažil o jeho přesnou teoretizaci a definici (Howard 2003; Conlin, Jolliffe 2014). Výzkum dědictví se pak zaměřuje nejen na jeho druhy, formy, ale především na hodnoty či významy, jejich reprezentace a interpretace jednotlivými zainteresovanými aktéry, vlivy na formování identit a konflikty vznikající na základě rozdílné percepce dědictví (Hewison 1989; Howard 2003). Jednou z disciplín zabývající se studiem dědictví je i geografie, která může zkoumat diferenciaci dědictví v prostoru a dále pak důsledky jeho přítomnosti v území na lokální a regionální rozvoj, cestovní ruch, ekonomiku nebo vlivy na obyvatele žijící v územích s výskytem dědictví (Graham, Ashworth, Tunbridge 2000). Zároveň se geografie může věnovat významu dědictví pro formování jak identity území, tak identity územních komunit (Paasi 2003). Geografie má předpoklady poskytnout syntetizující pohled na dědictví v lišících se časoprostorových a společenských kontextech a různých měřítkových úrovních, jelikož je schopna studovat jej jako systém prostorových, sociálních i kulturních vazeb. Dle Graham, Ashworth, Tunbridge (2000) je možné identifikovat tři základní principy zdůvodňující dědictví jako objekt zájmu geografie.

Za prvé, na dědictví je možné (už z jeho podstaty) nahlížet jako na prostorový fenomén, jelikož se nachází v určitém geografickém prostoru, je v interakci s dalšími objekty či jinými prvky a je tak součástí prostorových vztahů. Pokud je tedy dědictví někde lokalizováno, lze při jeho studiu pokládat tradiční geografické otázky „kde se nachází?" nebo „proč se nachází právě tam?". Zároveň je možné studovat jeho prostorovou distribuci a důvody, které k ní

vedly. Různé geografické prostory obsahují odlišné druhy dědictví. V neposlední řadě je také možné sledovat řádovostně měřítkovou diferenciaci dědictví (od lokální, regionální, národní až po nadnárodní úroveň), přičemž může být zahrnuto i ve více těchto úrovních, jelikož v různých úrovních nabývá různých významů (Chromý 2009).

Za druhé, dědictví je součástí výzkumů kulturní a historické geografie, které zkoumají jeho významy pro tvorbu identit nebo kulturní politiky, konflikty pramenící z rozdílné percepce těchto významů a hodnot nebo rozdílné reprezentace a interpretace dědictví v závislosti na vývoji dané společnosti. Jednotlivé geografické prostory (Matoušek, Osman, eds. 2014) jsou od sebe odlišeny mnoha atributy, které formují identity jejich obyvatel a díky kterým se s nimi jedinci nebo skupiny identifikují. Dědictví je jedním z těchto atributů, přičemž podstatou tvorby prostoru jsou významy dědictví pro jedince, komunity i celou společnost. Kulturní a historická geografie se zabývá způsoby, jimiž je minulost připomínána a reprezentována, a také důsledky, které tyto procesy přinášejí pro současnost. Studium dědictví se snaží místo prostého popisu historických událostí nebo artefaktů odhalit jejich významy, způsoby interpretací a jejich časoprostorový i společenský kontext. Dědictví je možné zkoumat jako jeden z atributů formujících identitu obyvatel a zároveň identitu území, ve kterých se nachází (Paasi 1986; Chromý 2003; Marek 2020) nebo jako součást krajiny (Kučera, Kučerová-Kuldová, Chromý 2008). Dědictví také napomáhá k tvorbě významů míst a je možné jej vnímat, spíše než jako soubor artefaktů, jako určitý význam (Harvey 2001; Vávra 2010).

A jako třetí důvod zájmu geografie o studium dědictví lze uvést fakt, že je možné jej považovat za kulturní i ekonomický produkt a nakládat s ním jako s komoditou, která je určitým způsobem distribuována v prostoru. Možnost využívat dědictví jako produkt spotřeby vede k tomu, že může být potenciálním zdrojem konfliktů vycházejících z rozdílných zájmů aktérů nebo subjektů, kteří s ním chtějí nakládat a využívat ho (Blažek, Hampl 2009). To se může projevit především v oblastech regionální politiky, územního plánování, cestovního ruchu a dalších, přičemž dědictví se přisuzuje velký ekonomický potenciál (Ashworth, Howard 1999; González 2015; Matlovičová, Klamár, Mika 2015).

V geografii můžeme výzkumy dědictví řadit do směru tzv. „postmoderní“ historické geografie, která se prosazuje od 80. let ve Spojeném království a zaměřuje se na studium člověka, jenž je původcem geografických změn (Baker 1987). Pozornost je věnována výzkumům identit a významů dědictví nebo zpracovávání prostorových analýz regionů

s důrazem na jejich historický vývoj (Graham, Nash, eds. 2000). Dochází také k formování environmentálních přístupů, které reprezentují nové chápání vztahu člověka a přírody, což reflektuje i současný směr nové kulturní a historické geografie (Chromý 2001; Semotanová, Chromý 2012; Semian 2016). Při studiu dědictví je historiografický přístup velmi důležitý, jelikož dědictví reprezentuje hodnoty a významy vztažené k minulosti (Harvey 2001; Jelen 2018; Semotanová, Chromý, Kučera 2018).

Jak bylo uvedeno, dědictví je součástí výzkumů také kulturní geografie (Anděl 1998; Soukup 2004; Heřmanová, Chromý a kol. 2009) a považuje se za nedílnou součást kultury společnosti (Patočka, Heřmanová 2008; Kučová 2009; Horák, Nejedlý 2013). Kultura je vnímána jako prvek každodenního života, zkoumají se její formy, projevy nebo vlivy na formování sociálních i územních identit (v různých měřítkových úrovních). Na kulturu je možné nahlížet v několika rovinách odvíjejících se od přístupu daného oboru (viz rámeček č. 1).

Rámeček 1: Pojetí kultury

V tradičním axiologickém pojetí lze na kulturu nahlížet jako na sféru pozitivních hodnot, které přispívají ke kultivaci člověka a rozvoji lidské společnosti (duchovní hodnoty, věda, literatura, výchova, osvětové ideje apod.). Toto pojetí vychází především z humanistických a osvícenských tradic.

Antropologické pojetí zahrnuje do kultury nejen pozitivní, ale všechny nebiologické prostředky a mechanismy, díky nimž se člověk adaptuje na vnější prostředí. Tento přístup nemá hodnotící funkci, slouží k charakterizaci a klasifikaci různých společenství v čase a prostoru, na základě jejich specifických kulturních prvků. Kultura je chápána jako systém artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí sdílených a předávaných členy určité společnosti.

Redukcionistické pojetí kultury pak představuje přístup, kdy se za kulturu považuje pouze určitý výsek sociokulturní reality. Zde je snaha vymezit kulturu tak, že zahrnuje užší oblast zájmu, ovšem do větší hloubky.

Zdroj: Soukup (2004).

V kulturní geografii dochází k rozvoji zájmů o problematiku dědictví zhruba ve stejném období jako v geografii historické. V 80. letech 20. století se v kontextu nástupu postmoderní (postmateriální) společnosti formuje tzv. nová kulturní geografie, která se více zaměřuje na problematiku kultury v širokých sociálních kontextech (Kong 2001). Věnuje se studiu míst a regionů, což přímo vyplývá z postmoderního zájmu o rozmanitost, odmítnutí velkých teorií a z důrazu na vliv kontextu (sociálního, časového i prostorového). Tradiční („Sauerovská“) kulturní geografie vycházela z ekologického přístupu naproti tomu nová kulturní geografie se odklání od biologie a je těsněji spjatá se sociálními teoriemi. Řešenými tématy jsou například kulturní krajina a její významy, územní identita nebo symbolika. Nová kulturní geografie podle Heřmanové, Chromého a kol. (2009) má své charakteristické znaky v tom, že studuje více procesy než formy, snaží se odpovědět spíše na otázky „jak“ a „proč“, místo na tradiční „kde“, „co“ a „kdy“. Zabývá se produkcí a změnami významů a jejich dopady na jedince nebo společnost. Jedná se o studium užívání určitých předmětů, objektů či prvků a to, jaké jsou jim přikládány hodnoty a významy v čase, v čemž spočívá podstata dědictví (Hall 1997).

Kulturní geografie tedy vysvětluje a odpovídá na otázky: kde, jak a proč (proč právě tam) jsou různé druhy dědictví územně koncentrovány, jaké mají významy a vlivy na své okolí nebo jakým způsobem se přítomnost dědictví projevuje v geografické organizaci společnosti či jakým způsobem (spolu)vytváří prostor a jeho sociální konstrukce. Také studuje přínosy výskytu dědictví v území na lokální nebo regionální rozvoj, cestovní ruch či vlivy na sociální a politické fungování společnosti (Howard 2003). Konceptualizace dědictví jako významu (ať už kulturního či například ideologického) a procesu, spíše než jako artefaktu, však vede nevyhnutelně ke konfliktům a pnutím, které jsou způsobeny rozdílným způsobem percepce (stejného) dědictví různými zainteresovanými aktéry, subjekty nebo jejich zájmovými skupinami (Tunbridge, Ashworth 1996; Hewison 1989).

V souvislosti s geografickým přístupem ke studiu dědictví je zde důležité zmínit některé z dalších geografických konceptů, které se k dědictví úzce váží. Jelikož dědictví napomáhá k tvorbě významů míst, projevují se jeho hodnoty a významy v percepci těchto míst (jejich i ostatními) obyvateli. Jak bylo uvedeno výše, tak jednotlivé geografické prostory se od sebe odlišují díky mnoha atributům (Matoušek, Osman, eds. 2014), ke kterým patří i dědictví. Dalším z těchto atributů je vedle dědictví také význam daného místa. Je tedy důležité zmínit se o pojmu a konceptu „místa“, který je studován především v humanistické geografii

(Castree 2003; Cresswell 2004, 2005, 2009; Daněk 2013; Matlovič, Matlovičová 2015; Kašková, Kučera, Chromý 2016; Korec, Rusnák 2018; Matlovič, Matlovičová 2015; Mozr 2019; Tuan 1979, 1977; Siwek 2011; Vávra 2010 a další).

Místo je chápáno jako část velkého a nerozlišeného geografického prostoru. Tuan (1977, s. 6) tvrdí, že „*prostor je abstraktnější než místo*“. V kulturní geografii je dědictví často spojováno s percepcí místa (konkrétního prostoru, kde se dědictví nachází), což je spojeno i s jeho následnou interpretací, především při utváření prostorové identity (Chromý 2009). Prostor se podle Tuana (1979) stává místem, když je mu dán význam, který ho odlišuje od ostatních a s takovým místem je možné se ztotožnit (identifikovat). Určitá místa mají pro jednotlivce či skupiny (komunity) silnější významy než místa jiná (*sense of place*). Příkladem může být, že se v daném místě v minulosti uskutečnila zajímavá událost, významná bitva či přírodní katastrofa nebo v něm probíhala významná ekonomická aktivita. S významem místa je spojena identita jak místních obyvatel, členů lokální komunity, tak návštěvníků (Vávra 2010). Jeho významy mohou být posilovány i institucionálním rozměrem, tedy když je např. chráněno na národní či mezinárodní úrovni (tj. např. označení za kulturní či národní kulturní památku orgány státní památkové péče ČR či zařazení na Seznamu světového dědictví UNESCO). Jak bylo uvedeno výše, jedním z důvodů, proč geografie studuje dědictví je fakt, že se nachází v určitém geografickém prostoru. Jelikož dědictví obsahuje určité významy a hodnoty v daném prostoru, je možné uvést, že přítomnost dědictví napomáhá vytvářet místo a jeho významy (Tuan 1979).

Dědictví poskytuje reprezentace hodnot a významů z minulosti, které podporují významy míst či pocity sounáležitosti určité komunity (Urry 1990; Smith 2006; Harvey 2008), přičemž se s přihlédnutím k daným hodnotám interpretuje a prezentuje navenek (Harvey 2001). Na dědictví je možné nahlížet jako na jeden z atributů formujících nejen osobní hodnoty, názory či identity lidí. Dále také ovlivňuje vzorce chování a jednání osob či skupin a formuje kolektivní paměť (Halbwachs 1992). V rámci témat nové kulturní geografie se studuje nejen význam dědictví pro utváření územních identit a významy dědictví pro tvorbu identit dané (kulturní) společnosti, ale také jejich konflikty. Výzkum identit ve vztahu k dědictví je podmíněn především jejich vzájemným vztahem (Graham, Nash 2000).

Identita je základním pojmem v každodenním životě, je jednou z charakteristik každého jedince a vychází z jeho zkušeností s místy, která jej ovlivňují. Důležitá není jen identita místa, ale identita s daným místem, přičemž lze rozlišovat identity lidí, míst a národů

(Relph 1976). Knox a Marstonová (2004, s. 2) definují identitu jako „*vlastnost, která se váže k lidem a jejich subjektivním pocitům, které jsou založeny na jejich každodenní zkušenosti a sociálních vztazích*“. Podle Castreeho (2003) nejsou identity původem přirozené, ale sociálně vytvářené a konstruované v průběhu života. Identita se váže na realitu, která je podle Bergera a Luckmanna (1999) stvrzována v nejběžnějších každodenních kontaktech s významnými objekty či subjekty (blíže viz např. Chromý 2003; Heřmanová, Chromý a kol. 2009; Kašková 2013). Roubal (2003) uvádí, že pojem identita sám o sobě tolik neřekne, jako když je zakomponován do nějakého vztahu, například právě k místu či dědictví. Identita také vyjadřuje jednak pocit sounáležitosti s něčím, ztotožnění se např. s určitými hodnotami či místem, na druhou stranu však také definuje odlišnosti své vlastní identity od ostatních (Paasi 2003; Heřmanová, Chromý a kol. 2009). Identitu je tedy možné vnímat v těchto dvou vzájemně protichůdných, avšak propojených směrech (my vs. oni, jiní, ostatní, resp. naše vs. jejich).

Způsoby, jakými lidé využívají místa k vytvoření vlastních identit, vymezil např. Breakwell (1992), cit. v Chromý (2003). Pokud jsou určujícím znakem prostorové vztahy a významy, mezi které lze zařadit i dědictví, jedná se o územní identity (Crang 1998). Prostorové hledisko je ovšem pouze jedním z více aspektů tvořících identity člověka (Chromý, Janů 2003; Zimmerbauer 2011). Podle Breakwella cit. v Chromý (2003) je možné územní identitu popsat prostřednictvím čtyř komponent, které ji utvářejí (Chromý, Skála 2010; Šerý 2014):

- odlišení se od ostatních na základě místa, kde žijeme;
- vědomí kontinuity života na jednom místě či místě podobném;
- pocit hrdosti na místo, kde žijeme;
- pocit usnadňování života skrze místo, kde žijeme.

Na základě popsaných vztahů lze konstatovat, že význam místa, který je spoluutvářen přítomností významů obsažených v dědictví, ovlivňuje územní identity. Obecně lze stejně jako dědictví považovat také identitu za sociální proces (Paasi 2003). Dochází k jejímu formování, vývoji či transformaci, mění se pod vlivem vnitřních i vnějších faktorů, tedy i vlivem působení dědictví (Chromý, Janů 2003; Chromý 2009).

Koncept dědictví je utvářen a zároveň pomáhá spoluutvářet mnoho dalších konceptů a vztahů, jako např. region, místo, krajinu, město, venkov. Zároveň tento komplex obsahuje a reprezentuje určité významy a hodnoty na různých měřítkových úrovních. Zastřešujícím oborem studujícím provázanost výše zmiňovaných konceptů je právě geografie, která

reflektuje nejen jejich význam a vliv na společnost, ale také různé měřítkové úrovně (viz schéma č. 1).

Schéma 1: Koncepty dědictví v geografii

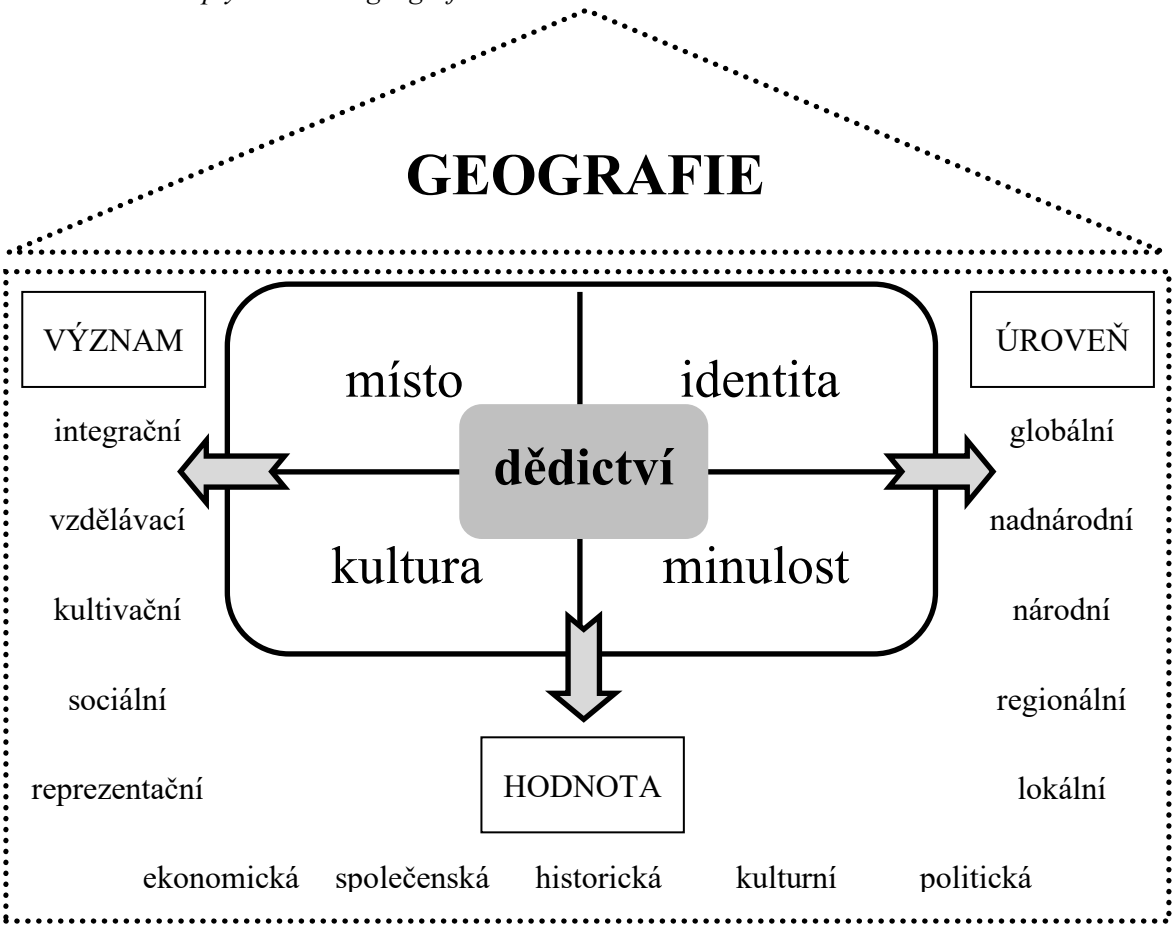

Zdroj: Autor, upraveno dle Hovawd (2003).

2.2 Přístupy k vymezování dědictví

Studiem dědictví, jeho konceptualizací a vymezením se zabývá celá řada autorů (Ashworth, Graham 1997; Ashworth, Howard 1999; Graham, Howard, eds. 2008; Hall 2006; Harrison 2013; Harvey 2001, 2008; Hewison 1987; Howard 2003; Chang 2002; Kučera 2009; Larkham 1995; Loures 2008; Lowenthal 1985, 1997; Smith 2006; Timothy, Boyd 2003; Tunbridge, Ashworth 1996; Turnpenny 2004 a další). Převážná část z nich se shoduje, že dědictví je možné definovat mnoha způsoby (z hlediska formy, času i prostoru) a neexistuje

tedy pouze jedno konkrétní vymezení, jelikož dědictví je stále se vyvíjejícím konceptem (Cummins 2005).

Právní výklad pojmu má kořeny již ve 14. století, kdy byl za dědictví označován hmotný majetek předávaný z generace na generaci. Jednalo se tedy o materiální pozůstatky (odkazy) přecházející z předchozího na budoucího vlastníka (Vaněček 1933). Dědictví je tedy dle tohoto výkladu chápáno jako předměty či objekty, které mohou být vlastněny konkrétní osobou a předány někomu dalšímu (zděděny). I v současnosti někteří autoři pojímají dědictví v materiálním pojetí a definují jej jako cenné věci, které jsou hodné zachování na základě jejich historické nebo kulturní hodnoty (Harrison 2013) nebo za dědictví jednoduše považují „veškeré věci", resp. jakýkoliv lidský hmotný výtvor (Larkham 1995). Mezi jednotlivci i generacemi však nedochází k předávání pouze hmotných (materiálních) věcí či prvků, ale i nehmotných elementů, jako je jazyk, literatura, zvyky, tradice či hudba, které jsou stejně důležité a slouží k porozumění a pochopení podstaty fyzických objektů. Proto další pojetí dědictví zahrnují i tuto skupinu, přičemž existuje množství velmi obecných definic, jejichž autoři např. uvádějí, že dědictvím je „*vše, co lidé chtějí chránit*" (Howard 2003, s. 1). S předáváním, ať už hmotného nebo nehmotného dědictví je tak zároveň spojena problematika určení, co má být předáváno a co je tedy možné za dědictví uvažovat.

Hewison (1989) považuje za dědictví vše, co bylo předchozí generací chráněno a předáno do současnosti a co významná část současné populace chce předat generaci budoucí. Z českého prostředí lze zmínit definici, která říká, že dědictví představuje souhrn hmotných a nehmotných hodnot, děl a kulturních vztahů, které vznikly v minulosti, ale svým vznikem a významem přispívají k vytváření soudobých kulturních a společenských hodnot (Patočka, Heřmanová 2008), nebo že dědictví je vše, co bylo v minulosti vytvořeno člověkem a obsahuje kulturní nebo památkovou hodnotu (Horák, Nejedlý 2013). Všechny zmíněné definice jsou velmi obecné, což je z hlediska studia a vymezení dědictví často velmi problematické. V nejširším pojetí tedy může být za dědictví považováno v podstatě cokoliv, co se lidé rozhodnou chránit a čemu přiřadí hodnoty (Hewison 1989, Howard 2003) a je možné jej chápat velmi subjektivně (Ashworth, Tunbridge 1996; Graham, Ashworth, Tunbridge 2000; Harvey 2001). Záleží jednak na každém jedinci, ale také na celé společnosti, jejích zásadách, pravidlech a hodnotové orientaci, co považuje za dědictví, jaké mu přikládá specifické hodnoty a významy či jakým způsobem se staví k jeho zachování, ochraně, rekonstrukci či revitalizaci.

Někteří autoři definují dědictví jako objekty, místa a činnosti, které jsou formálně chráněny a definovány zákony nebo úmluvami (Harrison 2013). Může se jednat buď o úmluvy na národní či mezinárodní úrovni (vyhlášky, zákony, mezinárodní smlouvy). Nejvýznamnějším mezinárodním dokumentem, který se věnuje ochraně dědictví je Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví organizace UNESCO. Ta vymezuje, co je možné považovat za dědictví kulturní, přírodní, nebo smíšené (Jelen, Chromý 2018). Na národní úrovni je pak v právní rovině pojem dědictví různými způsoby ukotven v zákonech jednotlivých zemí. V Česku je to Zákon č. 89/2012 Sb. (občanský zákoník), který definuje dědictví a dědické právo, tj. právo pozůstalého na majetek zesnulého (zde je opět patrné, že dědictví je chápáno pouze v materiální rovině), a dále Zákon č. 20/1987 Sb. (O státní památkové péči), který se věnuje památkové ochraně. Tento zákon nedefinuje přímo pojem dědictví, zmiňuje pouze kulturní památky jako „*nedílnou součást kulturního dědictví lidu, svědectví jeho dějin, významný činitel životního prostředí a nenahraditelné bohatství státu*“ (Zákon č. 20/1987 Sb.). Zákon O státní památkové péči tedy uvádí, že za dědictví je možné považovat památky, přičemž se opět věnuje spíše jeho hmotné podstatě (jiné kategorie dědictví ani nedefinuje). Nehmotnou podstatu dědictví reflektuje výše zmíněná Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví implementovaná do českého právního řádu a vyhlášená ve Sbírce zákonů České republiky pod č. 159/1991 Sb. Právní definice dědictví slouží především orgánům státní památkové péče, které se zaměřují na jeho inventarizaci, ochranu a konzervaci (blíže k ochraně dědictví viz kapitola 2.4.3).

V 80. letech 20. století se ve Spojeném království začaly objevovat přístupy, které se věnují inventarizaci a ochraně dědictví, kdy v rámci celospolečenských změn dochází k uvědomování si jeho hodnot a významů pro společnost. Tyto přístupy vycházejí opět z materiální definice a dědictví je často zaměňováno s pojmy jako památka, archeologické naleziště, stará budova nebo artefakt. Dědictví se také postupem času stává velmi často synonymem pro slovo historie (King 2003). Koncem 80. let 20. století vznikl pojem *heritage industry*, který by se dal přeložit jako průmysl dědictví a popisuje komercializaci minulosti ve Spojeném království. Dědictví je komodifikováno (stává se zbožím), což je reakcí na celospolečenské změny související s nástupem postmaterialismu a proměnami v percepci hodnot a významů vztahujících se k historii (příkladem mohou být politické významy v procesu formování moderních národů v 19. století, např. při národním obrození). S tím souvisel především rozvoj muzejnictví, kdy dědictví bylo prezentováno jako soubor artefaktů z minulosti, nespojených s problematikou současnosti (Wright 1985). Muzea a

veřejné instituce usilovaly o vytvoření nového ideálu, který by obnovil harmonickou minulost, jež však nikdy neexistovala. Tato strategie byla zaměřena na vytvoření turistické destinace nebo značky, která by přilákala návštěvníky a generovala zisk (González 2015). Dědictví se tak stalo předmětem prezentace historie veřejnosti, hospodářskou činností, která byla motivována ekonomickými či politickými zájmy a z dědictví se stala obchodovatelná komodita využívaná zejména pro potřeby cestovního ruchu (Chang 2002).

Přístupy k dědictví jako ke hmotné komoditě však začaly být koncem 80. a počátkem 90. let kritizovány. Například Hewison (1987) tvrdí, že vzestup dědictví jako formy populární zábavy odvedl odborníky od studia podstaty kultury a umění. Upozorňuje na to, že dochází k nostalgickému unikání do minulosti na místo toho, aby docházelo k vymezování vztahu k ní, a průmysl dědictví tvoří utopistické obrazy minulosti, okleštěné od jakýchkoliv souvislostí. Tuto kritiku potvrzuje např. i Lowenthal (1985, 1997), který zdůrazňuje, že dědictví není v žádném případě synonymem pojmu historie. Dědictví je podle něj zpracování minulosti pro potřeby současnosti a musí být vnímáno odděleně od historie. Je chápáno jako záměrný a nenáhodný způsob prezentace a interpretace minulosti, přičemž slouží potřebám různorodých aktérů, subjektů či jejich zájmových skupin v současnosti a v odlišných společenských kontextech či měřítkových úrovních, od globální po lokální (Lowenthal 1985, 1997; Graham, Ahworth, Tunbridge 2000; Howard 2003; Smith 2006). Historie nám tedy poskytuje jen jakýsi soubor potenciálních zdrojů, které lze prostřednictvím procesu zpracování transformovat na dědictví (Ashworth 1995). Kritika přístupů k dědictví v tomto období odráží celospolečenský fenomén změn, ke kterým dochází v důsledku deindustrializace či globalizace. Zároveň upozorňuje na to, že nelze připomínat a studovat minulost bez vztahu k přítomnosti. Kritika byla zaměřena na způsob, jakým dědictví odvádělo lidi od přemýšlení o problémech přítomnosti a budoucnosti (Wright 1985; Hewison 1987).

V důsledku kritiky tedy dochází k odklonu od pojetí dědictví jako souboru artefaktů a pozornost se věnuje spíše studiu proměn jeho významů v kontextu doby, či vlivům na společnost i prostor. Dochází k mobilizaci minulosti a po rozpadu bipolárního světa nastává emancipace národů, v rámci které se hledá jedinečné a specifické dědictví, a to i v reakci na sílící uniformitu globalizace. Objevují se i názory zpochybňující hmotnou podstatu dědictví, kdy například Smith (2006, s. 11) uvádí, že, „*ve skutečnosti neexistuje žádná taková věc jako dědictví*" a tvrdí, že existují pouze názory a debaty o dědictví a že dědictví není něco, co je

samo definující, ale je určeno vnějšími faktory a má svou vlastní vnitřní hodnotu. Zároveň zastává názor, který dědictví vnímá jako vnitřní hodnotu objektu, praxe nebo místa, které je s ním neodmyslitelně spojeno. Tím dochází ke svázání dědictví s fyzickým objektem či místem, přičemž se jedná o jeho jakousi nadstavbu. Hodnoty a významy, které dědictví reprezentuje však nejsou stálé, ale vyvíjejí se v čase, a proto musí docházet k jejich neustálému přehodnocování a rekonstrukci (Smith 2006). Dědictví je náchylné ke změně a stále více je chápáno jako evoluční pojem s vlastní dynamikou a složitostí jako primárními rysy (Loulanski 2006). Je tak výsledkem procesu využívání, interpretace a reprezentace minulosti v současnosti (Smith 2003) a poskytuje reprezentaci hodnot a významů z minulosti, které podporují významy míst a také pocity sounáležitosti určité komunity (Smith 2006). V rámci tohoto sociokulturního procesu dochází k diskusím a často také ke konfliktům a neshodám mezi jedinci, skupinami i institucemi z hlediska vnímání toho, co by mělo či nemělo být za dědictví označeno a jakým způsobem by s ním mělo být nakládáno. Dědictví je v čase proměnlivé, může docházet ke změnám postojů, které jsou k němu zaujímány, reinterpretaci hodnot a významů či dokonce k zániku. Při setkávání se s hodnotami reprezentovanými dědictvím si jeho uživatelé a příjemci utvářejí své vlastní osobní nebo kolektivní hodnoty či identity (Smith 2006).

Jelikož má každý člověk svůj vnitřní a subjektivní systém hodnot, může vždy docházet ke konfliktům v percepci daného dědictví. Někdy je proto dědictví nazýváno jako nesnadné, tj. vyvolávající diskuse či konflikty (Ashworth, Tunbridge 1996; Ashworth, Graham 1997; Smith 2006), jelikož může být jednotlivými aktéry (či skupinami aktérů) vnímáno a interpretováno odlišnými nebo až protichůdnými způsoby či pouze jednostranně. To může sloužit k propagaci konkrétních myšlenek či ideologie pouze jednoho názorového (či hodnotového) proudu. Ideologické využívání dědictví je typické především pro totalitní režimy (Smith 2004), které jsou charakteristické jednostranným a neobjektivním výkladem hodnot a významů z minulosti, či jejím využíváním pro specifické účely, jako je např. udržování strachu a nevědomosti (resp. neinformovanosti) ve společnosti nebo získání a posílení moci. Avšak toto je možné pozorovat např. i při národním obrození, kdy docházelo dezinterpretacím minulosti a k nekritickému přeceňování jejích významů.

V obecné rovině lze každé dědictví považovat za nesnadné, existují však určité historické události, objekty či prvky, které vyvolávají rozsáhlejší rozpory při interpretaci a předávání

dědictvím reprezentovaných hodnot. Příkladem mohou být válečné události, přírodní katastrofy či různé názorové proudy, ideologie apod. (Šešić, Mijatović 2014).

Z výše uvedeného pro potřeby této disertační práce vyplývá, že dědictví reprezentuje soubor hodnot a významů vztahujících se k minulosti a také se s přihlédnutím k daným hodnotám interpretuje a prezentuje na venek (Urry 1990; Harvey 2001). Jedná se o provázaný komplex hmotných i nehmotných prvků, které tvoří kulturní paměť jednotlivců i kolektivní paměť celých společností či komunit a reflektuje jejich hodnotové orientace či vztah k minulosti (Halbwachs 1992). Dědictví může odkazovat na významné objekty, osoby, místa, události nebo názory či vztahy v kulturním prostředí dané doby a také se v čase proměňovat a vyvíjet (Holtorf 2002).

Dědictví je dále možné chápat jako sociální konstrukt společnosti v daném čase a prostoru. Velmi důležité je vzít v úvahu, kdo, kdy, jak a proč dané dědictví vytváří, jaké hodnoty a významy mu přiřazuje a jakým způsobem (či za jakým účelem) jej využívá. Jelikož je dědictví vždy vztaženo k minulosti, je tedy důležitý nejen její popis, ale především vztah (resp. postoj) jedinců a společností k ní (Kučera 2009; Jelen, Chromý 2018). Propojení minulosti a přítomnosti vytváří prostor pro budoucí vývoj postavený na hodnotách, které společnost považuje za důležité (Hewison 1987).

I přes to, že je dědictví možné chápat subjektivně a velmi často je obtížné jej definovat či klasifikovat, existuje několik přístupů, jak jej objektivizovat a třídit.

2.3 Klasifikace dědictví

Klasifikace dědictví je možná z různých hledisek a pohledů, jelikož jeho vznik a podoba závisí na mnoha okolnostech (místo, rozsah, význam, měřítková úroveň, forma, čas aj.). Klasifikace pak umožňuje jeho systematičtější zpracovávání a definici právní ochrany (Turnpenny 2004; Národní památkový ústav 2006). Jak bylo popsáno výše, dědictví vždy obsahuje specifické hodnoty a významy, které lze spatřovat v řadě oblastí, mohou být různorodé (společenské, politické, ekonomické, historické nebo kulturní) a velmi závisí na postojích a hodnotovém systému konkrétního člověka či společnosti. Pokud je dědictví chráněno zákony, jsou jeho hodnoty a významy pevně definovány a uvedeny jako důvody k právní ochraně. Jedná se tedy většinou o dědictví, které je všeobecně společensky uznané v daném čase a prostoru, tj. na významu jeho hodnot panuje celospolečenská shoda.

Jedna z možností dělení dědictví je podle toho, jaké reprezentuje významy (Howard 2003):

- kultivační – umožňuje rozvoj člověka v oblasti rozumové i emocionální;
- identifikační – reflektuje specifický a nezaměnitelný ráz prostředí, společností i jedinců;
- integrační – pomáhá začleňovat jedince do skupin či společnosti;
- reprezentační – prokazuje přínos dané pospolitosti (globálnímu) kulturnímu prostředí a zpětně se jí dostává úcty, respektu a porozumění;
- ekonomický – je zdrojem příjmů, zejména pak v oblasti cestovního ruchu.

Jednou ze základních a mezinárodně uznávaných kategorizací dědictví je rozdělení, které poskytuje výše zmíněná Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví, na přírodní, kulturní, nebo smíšené dědictví (UNESCO 2020). Za přírodní jsou považovány prvky tvořené fyzickými a biologickými útvary nebo jejich skupinami, jež mají výjimečnou světovou hodnotu z estetického či vědeckého hlediska. Dále sem patří geologické a fyzickogeografické útvary a přesně vymezené oblasti, které tvoří místo přirozeného výskytu ohrožených druhů zvířat a rostlin výjimečné světové hodnoty z hlediska vědy či péče o zachování přírody. Kulturní dědictví je definováno v několika rovinách. V materiální (hmotné) rovině jako architektonická díla, stavby a skupiny staveb všeobecné hodnoty, umělecká díla, prvky archeologické povahy, místa a prostranství hodnotná z historického, estetického, etnologického a antropologického pohledu. V nemateriálním (nehmotném) pojetí se jedná o soubor kulturních hodnot (jazyk a literatura, filosofie, náboženský systém, tradice a zvyky, znalosti a dovednosti, tradiční kuchyně, hudba a tanec), ale i kulturní diversitu a životní styl. Za smíšené dědictví se označují prvky, pro které je charakteristické vzájemné prolínání přírodních a antropogenních prvků. Jedná se například o kulturní památky (kostely, pomníky, archeologická naleziště) situované na území přírodního dědictví (Národní památkový ústav 2006).

Další dělení poskytuje například Howard (2003), který rozlišuje 7 kategorií dědictví (příroda, krajina, památky, místa, artefakty, aktivity a lidé) nebo Kučera (2009), jenž jej rozděluje podle původu (vlastní, nebo cizí), povahy (hmotné, nebo nehmotné), významu (lokální, regionální, nadnárodní, nebo globální), způsobu vlastnictví (osobní, nebo kolektivní), preferencí (pozitivní, nebo negativní), doby trvání (staré, nebo nové). Mazáč (2003) klasifikuje dědictví dle oborů lidské činnosti (doprava, lázeňství, hutnictví, hornictví, sklářství atd.).

2.4 Dědictví jako proces

Jak již bylo uvedeno, v moderním pojetí není možné dědictví chápat staticky (jako soubor artefaktů či tradic), ale jako dynamický sociokulturní proces (Howard 2003). Jedná se o subjektivní proces zpracovávání minulosti v přítomnosti, přičemž konstrukce hodnot a významů dědictví v přítomnosti také probíhají (Lowenthal 1985, 1997; Ashworth, Tunbridge 1996). Vždy záleží na tom, kým, kde, kdy, jak, pro koho a proč se utváří, resp. uchovávají a rozvíjejí historické a kulturní hodnoty, které jsou součástí jeho využívání (Kučera 2009). Během existence dědictví dochází k mnoha dílčím aktivitám, které jej mohou určitým způsobem měnit jeho významy či jej jinak přetvářet nebo reinterpretovat. Nejvýrazněji se do procesu dědictví zapojují jeho tvůrci a správci, což mohou být jedinci, organizace, komerční subjekty, různé zájmové spolky a skupiny či státní instituce (blíže viz kapitola 2.5). Proces dědictví je možné rozdělit do několika dílčích fází, které však nejsou striktně oddělené, naopak se mohou vzájemně prolínat, doplňovat, a zároveň mohou trvat rozdílně dlouhou dobu. Nejprve dochází k samotnému vzniku dědictví a jeho interpretaci, na základě které je dědictví určitým způsobem zpracováno, využíváno či chráněno, následuje jeho prezentace a v některých případech zánik či následná rekonstrukce nebo revitalizace. V průběhu času pak může docházet k revitalizaci, znovunabytí původních či tvorbě nových významů a funkcí dědictví (viz schéma č. 2).

Schéma 2: Proces dědictví

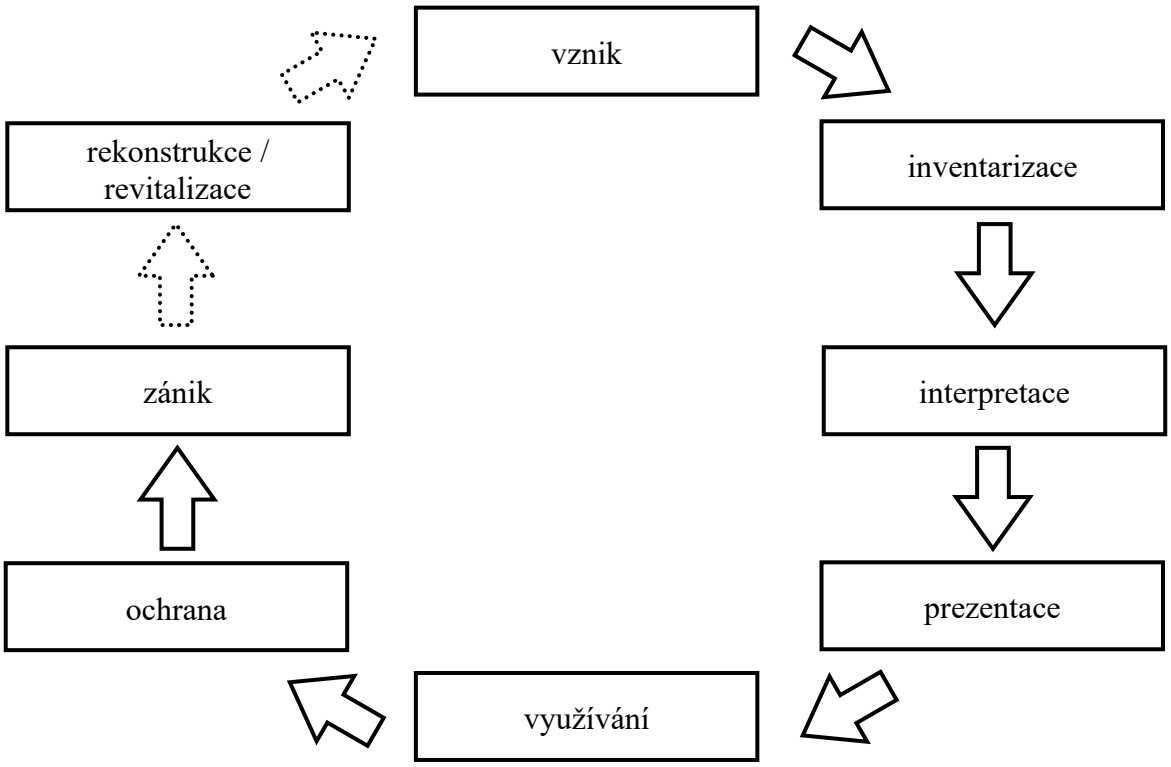

Zdroj: Autor.

2.4.1 Vznik a inventarizace dědictví

První etapou procesu dědictví je jeho samotný vznik (formování), který je podmíněn především rozhodnutím započít se zpracováním již existujícího určitého hmotného či nehmotného prvku (pozůstatku z minulosti). Pokud k tomuto rozhodnutí dojde, prvek by měl začít plnit funkci dědictví, tj. připomínat určité hodnoty a významy a uchovávat je pro budoucí generace. Nejprve dochází k identifikaci, tj. seznámení se se všemi relevantními součástmi (objekty, předměty, vztahy), inventarizaci a určení specifických hodnot a významů hodných k zachování a prezentaci (Hewison 1989; Howard 2003). Od toho se následně odvíjí management, který určuje, jak bude s dědictvím nakládáno a jakou bude plnit funkci. Při výzkumu dědictví je vždy důležité identifikovat, pokud možno, všechny hodnoty (přírodní, kulturní, historické, společenské aj.) a vymezit doprovodné charakteristiky dědictví, mezi které patří např. funkční vlastnosti, postupy výroby a užívání nebo pomůcky či příslušenství (Kesner a kol. 2008). Důležitým krokem je samozřejmě

definice a vymezení hodnot a významů hodných k zachování a prezentaci, což, jak již bylo zmíněno, bývá často problematické.

Pokud bychom chtěli odpovědět na otázku, jak dědictví vzniká, je nutné odpovědět na to proč a kým je tvořeno, jelikož může být tvořeno každým z nás, a to jak jedinci, tak skupinami (Harvey 2008). Dědictví tedy nevzniká ani neexistuje samo o sobě, je ovlivněno a určeno vnějšími faktory a podmínkami. Toto je patrné již při jeho vzniku, přičemž některé prvky jsou primárně vytvářeny, aby plnily funkci dědictví (tj. aby reprezentovaly hodnoty a významy vztažené k minulosti) a jejich účelem je následně odkazovat např. na významné události nebo osobnosti a tím je připomínat. Již při vzniku tohoto typu dědictví jsou specifikovány hodnoty, se kterými bude spojováno (např. památník, pomník). S takovýmto dědictvím je i v průběhu jeho existence zpravidla nakládáno tak, aby stále plnilo původní účel. Pokud nedochází k politickým či ideologickým změnám ve společnosti, případně k přírodním katastrofám, je poměrně stabilní a plní svou funkci kontinuálně. Oproti tomu ale existuje i dědictví, které vzniklo změnou nebo zánikem původní funkce některých prvků, avšak existují snahy o jejich využití a zachování i do budoucna (např. budovy, dopravní cesty, ale může se jednat i o tance nebo písně). Tyto prvky se staly předmětem ochrany a byl jim přidělen nový účel (Riegl 2003). Jedná se o tzv. druhý život jako dědictví (Coupland B., Coupland, N. 2014). Takovému dědictví jsou přiřazeny hodnoty a významy na základě analýzy v průběhu jeho existence po změně primární funkce. Schéma č. 3. uvádí prvky, jež primárně vznikaly jako dědictví (1. sloupec), a také ty, které se staly dědictvím až sekundárně, tedy po zániku nebo transformaci původní funkce prvků (2. sloupec). V posledním sloupci jsou pak uvedeny nové funkce a účely, které prvky nabývají jako dědictví. Při tvorbě dědictví změnou původní funkce a obecně při nakládání s ním hraje důležitou roli časové hledisko, tedy před jak dlouhou dobou se ztratil nebo změnil původní účel. Pokud se jedná např. o hrady, zámky nebo staré vojenské pevnosti, zanikl původní účel již před relativně dlouhou dobou a je tedy mnohem snazší je dnes vnímat jako dědictví, jelikož odkazují na hodnoty a významy minulosti, která se již nebude opakovat a kterou příslušníci stávající generace zpravidla nemohli zažít. Hodnoty jsou celospolečensky přijímané a o důležitosti jejich připomínání nepanují pochyby.

Problematickou skupinou jsou prvky, jejichž původní účel v obecné rovině stále trvá, avšak dílčí prvky jej již neplní. Jde o je typický příklad průmyslového dědictví, kdy určité budovy, objekty či tradice již neplní svůj původní účel, avšak průmysl jako celek je stále aktivním a

velmi důležitým odvětvím, které prochází dynamickými proměnami. Proto často nedojde k uvědomění si hodnot a významů včas a průmyslové prvky zaniknou (zpravidla fyzickou likvidací) dříve, než by se mohly stát dědictvím.

Ať už se jedná o dědictví vzniklé primárně či sekundárně, jeho vznik závisí především na přiřazení specifických hodnot a významů danému prvku a projev snahy je zachovat (Hewison 1989; Howard 2003). Vždy je nutné s dědictvím aktivně pracovat, interpretovat a prezentovat jej veřejnosti a v neposlední řadě také chránit, aby nedošlo k jeho zániku.

Schéma 3: Změny funkcí dědictví

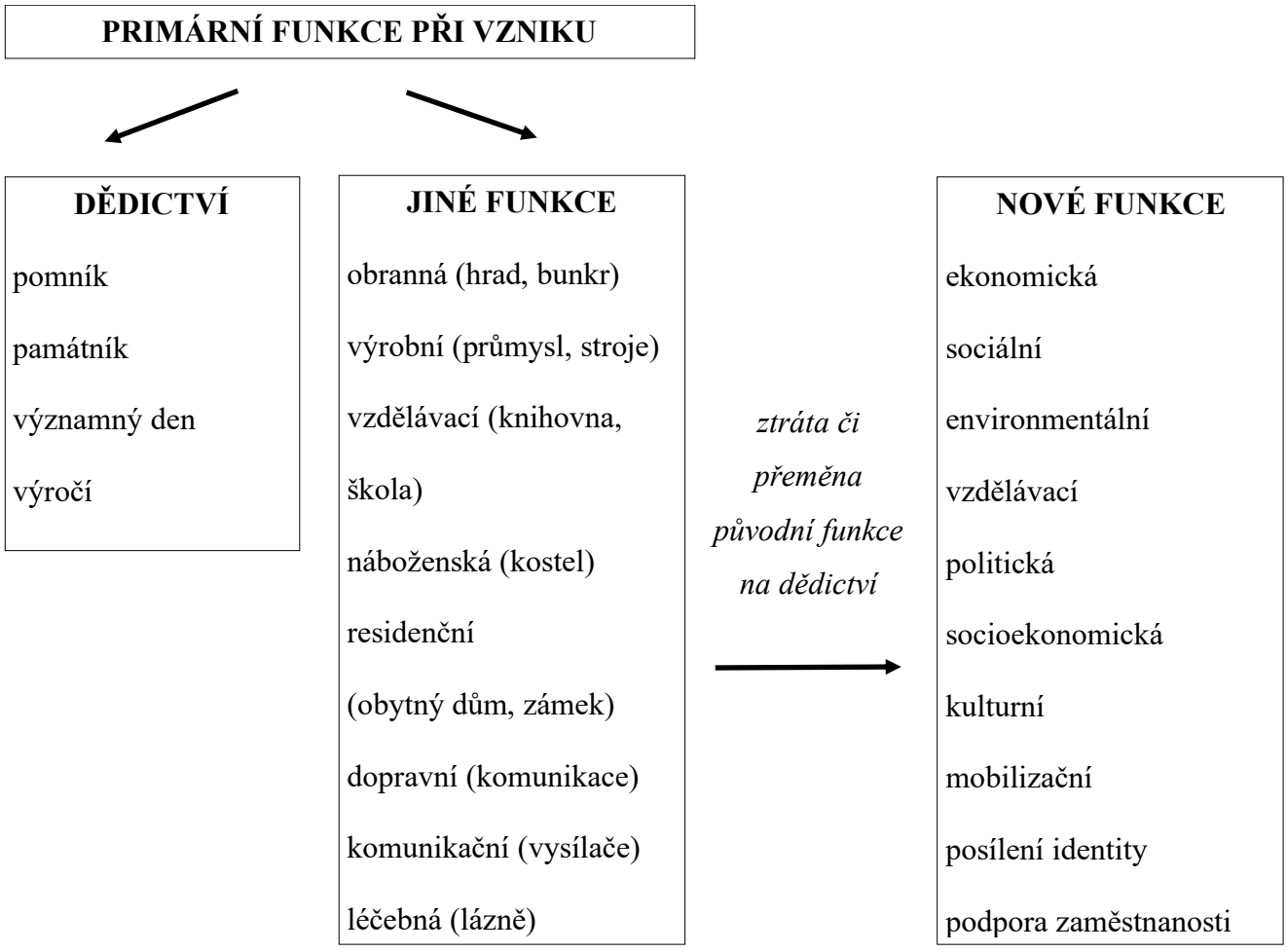

Zdroj: Autor, upraveno dle Mazáč (2003) a Cole (2004).

2.4.2 Interpretace, prezentace a využívání dědictví

Interpretace, prezentace i využívání dědictví (viz schéma č. 2) jsou jedny ze zásadních činností, které slouží především k předávání významů a hodnot těm, kteří s dědictvím přicházejí do kontaktu, tj. veřejnosti či návštěvníkům, resp. dalším generacím, a tím se podílí na jeho zachování (Timothy, Boyd 2003). Vychází ze studia hodnot, významů a vlastností daného dědictví a vytváří na něj určitý náhled. Nezáleží také pouze na tom co, ale především jak a kým je interpretováno, prezentováno a pro jaké účely se dále využívá (Ashworth, Tunbridge 1996; Smith 2006). Tyto aktivity však v sobě zároveň skrývají rizika misinterpretací či dezinterpretací významů, jelikož každé dědictví je možné vnímat, interpretovat i prezentovat subjektivně a odlišně v různých společenských či časoprostorových kontextech (viz nesnadné dědictví výše, Ashworth, Tunbridge 1996; Smith 2006).

Proces interpretace a prezentace má několik základních úkolů (blíže viz Timothy, Boyd 2003; Ham, Weiler 2012; Ptáček, Růžička, eds. 2012). Jedná se o kreativní činnosti, které by měly propojit představované dědictví s návštěvníkem a přinést mu kromě vzdělávacího i emocionální nebo duchovní zážitky. Zároveň mají za úkol originálním způsobem představit a prezentovat hodnoty a významy, které dané dědictví obsahuje. Jejich cílem by mělo být příchozí upoutat, překvapit a přimět zamyslet se nad prezentovanými skutečnostmi. Interpretace dědictví může mít mnoho podob a probíhat různými způsoby, které se využívají především v muzejnictví (Šobáňová 2012, 2015). Může se jednat o širokou škálu nástrojů od jednoduchého textového popisu, výstavy exponátů, mluveného slova, audiovizuální projekce, až po zapojení návštěvníka pomocí interaktivních exponátů (Ptáček 2004). Obecně je interpretace dědictví velmi náročná, jelikož je potřeba zajistit, aby nedošlo k poškození či ztrátě hodnot přisuzovaných danému dědictví. Cílem interpretací by nemělo být pouze předkládat fakta, ale nabízet nové pohledy a způsoby uchopení (Jelen, Kučera 2017b). Pro vytvoření komplexního obrazu prezentované skutečnosti je nejvhodnější kombinace více interpretačních a prezentačních nástrojů (exponáty jsou doplněny textovým doprovodem). Velmi důležité jsou holistické přístupy k plánování interpretací, kdy je nutné brát dědictví jako vnitřními vztahy a vazbami propojený funkční komplex, nikoliv jen jako soubor jednotlivých prvků (Wheeler 2014). Je potřeba představit a diskutovat vzájemné vnitřní a vnější vazby a procesy. Pokud je proces interpretace úspěšný, dochází ke zvyšování zájmu a úcty k danému dědictví. V návštěvnících muzejních expozic či konkrétních míst nebo

objektů se probouzí pocit odpovědnosti za jejich další poznávání a zachování daného dědictví, čímž jsou do procesu jeho zachování návštěvníci vtaženi a aktivně zapojeni (Tilden 1957; Ptáček 2004; Kesner a kol. 2008).

Zvolený způsob interpretace dědictví je zásadní pro představení, poznání a předávání hodnot a významů v něm obsažených široké veřejnosti. Kesner a kol. (2008) uvádějí pětibodovou stupnici interpretačních nástrojů a jejich působení na návštěvníkovy smysly a vnímání prezentovaného (viz schéma č. 4). Základem je prostý popis skutečností (v textové či jiné podobě), který působí na návštěvníka pouze velmi pasivně. Druhým stupněm je předložení více úhlů pohledu na prezentované skutečnosti, které je možné vzájemně porovnávat či hodnotit. Třetím stupněm je vysvětlení, které uvádí důvody vzniku, souvislosti, teorie a fakta, která návštěvník může přijmout, či odmítnout. Dalším stupněm je vyprávění nebo příběh. Ten v sobě propojuje předchozí tři prvky, avšak přidává emoční úroveň, jelikož je spojován s konkrétní osobou či skupinou, a umožňuje hlubší prožitek a vcítění se do prezentovaných skutečností. Dle povahy individuálních prožitků může dojít až ke ztotožnění návštěvníka s prezentovaným příběhem. Posledním stupněm je experiment, při kterém je návštěvníkovi umožněno si konkrétní věci reálně vyzkoušet, prakticky ověřit obecně platná tvrzení a pochopit souvislosti. Čím vyšší stupeň prezentace je zvolen, tím je větší šance na zapamatování dané problematiky a splnění cíle interpretace. Interpretace pak přináší souvislosti a slouží k propojení překládaných hodnot a významů, vytváření zážitků a vzbuzování emocí, díky kterým se v návštěvníkovi uchovají hodnoty dědictví či je dokonce přijme za své vlastní (pociťuje s nimi sounáležitost). Velmi zajímavým způsobem interpretace je vyprávění pamětníků, kteří prezentují vlastní zkušenosti a zážitky a tím interpretaci obohacují o emoční stupeň. Zvláštní kategorií je pak pořádání nejrůznějších akcí (hudebních, kulturních, diskusních), které v sobě pojí více prvků (konkrétní podoba závisí na typu akce).

Při interpretaci dědictví je velmi důležitým pojmem autenticita, tedy pravost či původní podoba prezentované skutečnosti. Na problematiku a míru zachování autentické podoby předkládaného dědictví panuje množství názorů. Tyto diskuse jsou spojeny se samotným chápáním pojmu dědictví, tj. zda se klade důraz na fyzickou podobu či nemateriální podstatu. Např. Baudrillard (1983) uvádí, že turismus preferuje rekonstruovaný objekt před objektem skutečným, inklinuje k napodobeninám a kopie je více než originál. Dědictví může být ze své podstaty zbaveno autentičnosti a znehodnoceno jako nostalgická snaha o idealizování

minulosti a tvořit „falešnou historii“. Toto může nastat především pokud se na dědictví nahlíží jako na soubor artefaktů, které mají sloužit pouze k výkladu historie (viz kapitola 2.2 a téma tzv. *heritage industry,* Wright 1985; González 2015; Chang 2002).

Schéma 4: Pyramida interpretačních nástrojů

Zdroj: upraveno dle Kesner a kol. (2008).

Z výše uvedeného vyplývá, že dědictví je možné využívat pro mnoho různých účelů, přičemž by však vždy mělo sloužit k předávání hodnot a významů, které reprezentuje. Využívání dědictví je dalším krokem v procesu jeho zachování a je přímo závislé na účelu a funkcích, které by mělo plnit. Zároveň záleží také na aktérech, kteří s daným dědictvím nakládají (blíže viz kapitola 2.5). Časté je využití v cestovním ruchu. Poznávání dědictví je jednou z forem tzv. kulturního cestovního ruchu, která se od ostatních liší tím, že předpokládá zájem a ochotu návštěvníka se něco nového dozvědět a naučit (Matlovičová, Klamár, Mika 2015). Zde je způsob interpretace zásadní, jelikož je potřeba v návštěvníkovi vzbudit o učení a poznání zájem a vhodným způsobem mu dané informace předat (Kesner a

kol. 2008). Kvalitní interpretace a prezentace dědictví v souvislosti s jeho využitím dědictví není pouze převyprávění a popis, podstatná je komunikace s návštěvníkem.

2.4.3 Ochrana dědictví a památková péče na národní úrovni

Ochrana a péče o kulturní i přírodní dědictví je projevem vyspělosti a kulturnosti společnosti. Jedná se o velmi důležitou fázi procesu, která se řídí mnoha pravidly a podmínkami, většinou stanovenými legislativními předpisy nebo mezinárodními úmluvami. Nejvýznamnějším oborem z hlediska ochrany a zachování dědictví na národních úrovních je památková péče, založená na právním systému jednotlivých států. Na této úrovni jsou zákony a vyhláškami definována pravidla, institucionální rámec i jednotliví aktéři, subjekty a jejich kompetence či povinnosti. Státní památková péče je dnes rozvinuta téměř ve všech vyspělých zemích světa. K současnému stavu však vedl velmi dlouhý a složitý vývoj tohoto oboru, který se od svých počátků potýká především s problémem definice a nahlížení společnosti na památky. To souvisí s výše uváděnými diskusemi a v čase se měnícími názory na to, co je možné považovat za dědictví (viz kapitola 2.2).

Zde je důležité zmínit, že v českém prostředí dochází k zaměňování pojmů památka a dědictví, resp. velmi často se považují za synonyma. Zvláště v pracích zabývajících se cestovním ruchem jsou objekty cestovního ruchu nazývány památkami. Z výše uvedených definic (Hewison 1989; Howard 2003 a další) vyplývá, že památky jsou pouze jednou z kategorií dědictví, jelikož nemusí být pravidlem, že dědictví je chráněno orgány státní památkové péče, což platí i v českém prostředí. V kontextu české památkové péče je tedy za památky označováno to, co je ve správě národní památkové péče a je určitým způsobem institucionálně chráněno.

Snahy o ochranu památek sahají hluboko do minulosti. Již ve starověku a středověku lidé znali hmotné či nehmotné památky vytvořené záměrně k předávání a zachování vědomí pro další generace. Vznik památkové péče je možné vysledovat v 15. století v Itálii (období renesance), kdy se začal projevovat zájem o antické umění, docházelo k inventarizaci a registraci památek a byla přijata zákonná opatření na jejich ochranu. První nařízení k ochraně antických uměleckých děl vydal papež Pius II. v roce 1462. V dějinách společnosti se jedná o první ukázku toho, že člověk nachází v mnoha tisíc let starých památkách odraz své vlastní umělecké, kulturní nebo politické činnosti a v minulosti nalézá hodnoty a významy aktuální pro současnost (Vinter 1982). Postoj společnosti k památkám ovlivnilo také osvícenství, kdy

došlo k obecnému rozvoji vzdělanosti a vědních oborů spojených s ochranou dědictví (např. historie, archeologie). Během Velké francouzské revoluce vznikla myšlenka odpovědnosti státu za kulturní dědictví, artikulována byla potřeba jeho inventarizace, uchování a zpřístupnění (Hobzek 1987). Období romantismu bylo spojováno s obdivem k umění a ke kultuře, které je však často idealizováno. Během 19. a 20. století, kdy je možné sledovat vzestup nacionalismu, byly památky chápány jako součást národní identity a jejich ochrana získala politickou a ekonomickou podporu, což opět napomohlo rozvoji památkové péče.

Tuto tendenci lze zaznamenat i v českých zemích. Počátky institucializované ochrany a dědictví a jeho prezentace byly možné díky zakládání a rozvoji institucí (Národní galerie v Praze v roce 1796, Národní muzeum v Praze v roce 1818), a také zásluhou dobrovolnických spolků. Na národní úrovni byla ke konci 19. století zahájena soupisová činnost památek. Během první poloviny 20. století se uskutečnilo mnoho úprav v oblasti památkové péče, zejména v souvislosti s politickými změnami. Významný je pro památkovou péči rok 1958, kdy byl vydán první zákon o ochraně kulturních památek (Zákon č. 22/1958 Sb. O kulturních památkách), který památky také definoval[1]. Ve stejném roce pak vznikl Statní ústav památkové péče a ochrany přírody. I přes snahy o ochranu všech památek však docházelo (zejména v období komunistického režimu) k devastaci určitých typů kulturního dědictví. Většina památek byla ve vlastnictví státu, jenž rozhodoval o jejich osudu. Ochrany a péče se dostávalo především hradům a zámkům, méně pak drobným památkám a téměř vůbec stavbám sakrálním, z nichž mnoho kvůli změnám funkce či nedostatku ochrany zaniklo (Kuča, Fiedler 2009).

Po pádu komunistického režimu došlo ke změně podmínek pro ochranu a zachování památek. Zahájen byl proces transformace, který s sebou přinesl jednak pozitivní, ale také negativní změny. Procesy restitucí a privatizace majetku zapříčinily, že stát již není v mnoha případech majitelem památek, ale působí jako garant památkové péče zajišťováním institucionálního a legislativního rámce. V roce 2003 vznikl Národní památkový ústav (NPÚ), který zastává funkci odborné organizace v oblasti památkové péče. V průběhu 90. let se pak Česko zapojilo do mezinárodních organizací (viz dále např. organizace ICOMOS)

[1] Zákon č. 22/1958 Sb. uváděl, že památkou je kulturní statek, který je dokladem historického vývoje společnosti, jejího umění, techniky, vědy a jiných oborů lidské práce a života, nebo jest jí dochované historické prostředí sídlištních celků a architektonických souborů, anebo věc, která má vztah k význačným osobám a událostem dějin a kultury.

(Štulc 2008). Obecně narůstal zájem veřejnosti o dědictví a v oblasti záchrany a péče o památky začalo působit velké množství dobrovolných spolků nebo sdružení.

Z právního hlediska jsou dnes v Česku kulturní památky definovány podle Zákona č. 20/1987 Sb. O státní památkové péči, v platném znění[2]. Tento zákon uvádí, co lze označit za památku, jak je možné s památkami zacházet a také jak je chránit. Zákon říká, že státní památkovou péči vykonávají státní orgány, jimiž jsou Ministerstvo kultury ČR, krajské úřady a obecní úřady obcí s rozšířenou působností. Odborná organizace státní památkové péče je zřizována Ministerstvem kultury ČR a je jí již zmiňovaný Národní památkový ústav. Podle výše uvedeného zákona je možné chránit pouze objekty či předměty, které jsou prohlášeny za památky (národní kulturní památky, kulturní památky) nebo jejich soubory (památkové rezervace a památkové zóny). Tím je však ze zákonné ochrany vyloučeno nehmotné dědictví. Na úrovni mikroregionů nebo v lokálním měřítku však mohou být místními aktéry považovány za dědictví (památky) i objekty nebo předměty, které oficiálně tento status nemají, ale pro místní komunitu jsou nějakým způsobem významné. V tom případě dochází k ochraně památek místními (aktivními) obyvateli bez oficiálního formálního institucionálního zázemí.

2.4.4 Mezinárodní ochrana dědictví a organizace UNESCO

Památková péče se rozvíjela v jednotlivých zemích dlouhou dobu individuálně a do značné míry odděleně. Až v roce 1931 byly formulovány zásady památkové péče na Mezinárodní konferenci památkových teoretiků a restaurátorů v Athénách, kde byl definován pojem mezinárodní (světové) dědictví. Druhá světová válka vyvolala mimo jiné potřebu chránit kulturní památky mezinárodním právem, a proto v roce 1946 vznikla při OSN organizace UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), mezi jejíž zakládající členy patřilo i Československo. Z podnětu UNESCO pak v roce 1954 vstoupila v platnost tzv. haagská konvence o ochraně kulturních statků v případě válečného konfliktu.

[2] Zákon č. 20/1987 Sb. uvádí, že za kulturní památky prohlašuje Ministerstvo kultury České republiky nemovité a movité věci, popřípadě jejich soubory, které jsou významnými doklady historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob do současnosti, jako projevy tvůrčích schopností a práce člověka z nejrůznějších oborů lidské činnosti, pro jejich hodnoty revoluční, historické, umělecké, vědecké a technické, a dále ty, které mají přímý vztah k významným osobnostem a historickým událostem.

Hlavním poradním orgánem organizace UNESCO pro dědictví je Mezinárodní rada pro památky a sídla – ICOMOS (International Council on Monuments and Sites), která vznikla v roce 1965 a zastřešuje jednotlivé národní organizace pro otázky teorie a praxe památkové péče. Popud pro její vznik byl dán již benátskou chartou z roku 1964[3]. ICOMOS má sídlo v Paříži a Česko, resp. Československo, je členem od roku 1991 (Česko převzalo závazky v roce 1993), kdy vzniknul národní komitét Mezinárodní rady památek a sídel (ICOMOS 2020). Ochranu přírodního dědictví na mezinárodní úrovni má pak ve své kompetenci organizace IUCN – International Union for Conservation of Nature (Národní památkový ústav 2006).

Jak bylo popsáno v úvodu práce, nejdůležitějším mezinárodním dokumentem v oblasti ochrany dědictví je Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví, přijatá generální konferencí UNESCO v Paříži v roce 1972. Tato úmluva v článcích 1 a 2 vymezuje, co je možné považovat za dědictví a jak jej kategorizovat (viz kapitola 2.3). Samotná Úmluva pojem dědictví nedefinuje konkrétně, pouze uvádí výčet objektů, lokalit nebo jevů považovaných při splnění určitých kritérií za dědictví. Tento výčet je možné nalézt v seznamu, který vychází z uvedené úmluvy a označuje se jako Seznam světového dědictví neboli World Heritage List. Dokument je někdy také označován jako tzv. seznam památek UNESCO, seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO, seznam dědictví nebo jen UNESCO list a jsou do něj zapisovány památky, sídla a přírodní útvary či lokality s mimořádnou celosvětovou hodnotou (v této práci je dále označován jen jako seznam UNESCO). Koncept světového dědictví je výjimečný především svým mezinárodním dosahem a statky světového dědictví jsou chápány tak, že patří lidem celého světa bez ohledu na území, ve kterém se nacházejí. Pokud státy přistoupí k Úmluvě o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví, vyjadřují tím svou vůli a závazek spolupodílet se na snaze mezinárodního společenství dědictví celosvětově významné hodnoty zachovávat, ochraňovat a předávat dalším generacím.

Seznam UNESCO se každý rok aktualizuje a mění, v závislosti na rozhodování Mezivládního výboru pro světové kulturní a přírodní dědictví UNESCO (The World Heritage Committee), česky též nazývaného Výbor pro světové dědictví. Tento výbor založil a aktualizuje seznam UNESCO, který je dostupný na webovém portálu

[3] Benátská charta (Mezinárodní charta o konzervaci a restaurování památek a sídel) je dokument, který ve stručné formě definuje základní principy péče o památky a sídla (ICOMOS 2020).

www.whc.unesco.org/en/list. Agendu se správou seznamu zajišťuje Centrum světového dědictví (World Heritage Centre), což je orgán, který je součástí organizace UNESCO a plní řadu různých funkcí (organizuje chod Výboru pro světové dědictví, jeho zasedání či další odborná setkávání a semináře). Pro státy, které jsou smluvními stranami Úmluvy o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví, poskytuje centrum i odborný metodický servis, např. tvoří učební materiály, které zvyšují povědomí o ochraně dědictví nebo informuje veřejnost o otázkách světového dědictví (Národní památkový ústav 2020). K 1. lednu 2021 obsahoval seznam UNESCO celkem 1 121 prvků (z toho přes 800 položek kulturních, 200 přírodních a 30 smíšených). Proces, který vede k zápisu statku na tento seznam je velmi složitý a v jeho průběhu musí být splněno množství kritérií a podmínek, které se v čase proměňují. Existují konkrétní kritéria pro výběr památek k zápisu na seznam UNESCO, ze kterých musí navrhovaná památka splňovat minimálně jedno, ale ideálně více. Dědictví dále musí splňovat podmínky integrity/celistvosti (a v případě kulturního ještě podmínku autenticity/pravosti) a zároveň musí mít nastavený přiměřený systém ochrany a řízení, aby byla zajištěna jeho budoucnost (Národní památkový ústav 2020).

Zápis na seznam UNESCO také není trvalý. Ze strany mezinárodní organizace pravidelně dochází ke kontrolám plnění podmínek ochrany a zachování daného dědictví. Pokud jsou porušována kritéria či nedodrženy podmínky, které vedly k zápisu, je možné statek ze seznamu dokonce vyřadit[4]. Zvláštní podkategorií je pak Seznam světového dědictví v ohrožení, který obsahuje přírodní a kulturní statky, kterým z různých důvodů hrozí fyzický zánik. Může se jednat o statky, které se nacházejí v oblastech válečných konfliktů, jsou ohroženy rozsáhlými veřejnými či soukromými projekty, nadměrným cestovním ruchem či přírodními katastrofami. K 1. lednu 2021 bylo v tomto seznamu celkem 53 ohrožených prvků, které se nacházejí především v politicky nestabilních oblastech, jako je Irák, Libye, Afghánistán apod.

Zařazení dědictví do seznamu UNESCO je velmi prestižní záležitostí a přináší danému státu jak benefity, tak závazky. Jaké konkrétní vlivy na památky či lokality zápis přináší je otázka, kterou se z různých perspektiv zabývá mnoho autorů (Cupalová 2011; VanBlarcom, Kayahan 2011; Huang, Tsaur, Yang 2012; Patuelli, Mussoni, Candela 2012 a další). Obecně je možné tyto vlivy rozdělit podle různých oblastí, kdy nejvíce sledovanými jsou cestovní

[4] V minulosti se tak stalo již třikrát: Labské údolí v Drážďanech, Německo (2004–2009), útočiště přímorožce arabského, Omán (1994–2007), a nejnověji pak město Liverpool, Spojené království (2004–2021).

ruch, ekonomika a ochrana dědictví, přičemž všechny tyto oblasti spolu souvisejí a navzájem se ovlivňují. Cestovní ruch je spojen s ekonomickým rozvojem stejně tak jako s ochranou dědictví před nadměrným ovlivňováním či poškozováním vlivem turistifikace (Matlovičová, Klamár, Mika 2015). Dále mohou být sledovány i další oblasti, jako jsou např. proměny sociální struktury území, ve kterých se památky UNESCO nacházejí či dopady změn na místní obyvatelstvo.

Každá lokalita či památka je na seznam UNESCO nominována z určitého důvodu. VanBlarcom a Kayahan (2011) uvádějí, že se může jednat o:

- impuls pro rozvoj hospodářství a podporu ekonomiky (tento impuls je možné vnímat v různých měřítkových úrovních, jak na národní, tak lokální úrovni);
- zvýšení prestiže památky či místa (lokality) značkou UNESCO;
- potvrzení specifických a unikátních hodnot daného dědictví;
- záchranu památky a dědictví z důvodu jejího ohrožení vnějšími vlivy.

Ve většině případů dochází ke kombinaci minimálně prvních tří důvodů, které se vzájemně doplňují. Pokud je dědictví do seznamu UNESCO zařazeno, může v určitém časovém horizontu dojít ke zvýšení intenzity cestovního ruchu a k přílivu finančních prostředků pro všechny zainteresované aktéry (veřejný, soukromý i neziskový sektor). Vždy však záleží na místních specifikách, která jsou ovlivněna jak postavením a ekonomickou situací daného regionu, ale také ochotou a vůlí aktérů, subjektů či zájmových skupin aktivně se na rozvoji podílet.

VanBlarcom a Kayahan (2011) uvádějí, že klíčovými kroky pro rozvoj dědictví je motivace k zápisu na seznam UNESCO a dále pak akce, které následují po zapsání, přičemž je důležité, aby veškeré aktivity byly vzájemně komplementární. Motivací k zápisu může být samotná snaha o zlepšení ekonomického statusu území či jeho dílčích prvků, které jsou na památku UNESCO vázány (např. turistická infrastruktura). Samotný zápis na seznam UNESCO je totiž pouze prvním impulzem. Je však důležité, aby byly nabízené příležitosti využity (Jelen, Chromý 2018). Není tedy správný předpoklad, že označení UNESCO automaticky přináší zvýšení počtu turistů a ekonomický rozkvět. Hall (2006) uvádí, že by pozornost neměla být věnována pouze nominaci a vlastnímu zápisu, ale především následným krokům a implementaci dalších rozvojových opatření. Pokud nemá být označení pouze symbolem potvrzujícím hodnotu dědictví, ale má přinést také ekonomické benefity,

je zásadní, aby proces tvorby a využívání dědictví probíhal i po zápisu. Důležité se jeví také systematické hodnocení a revize prováděných kroků (VanBlarcom, Kayahan 2011).

Využívání značky světového dědictví UNESCO jako marketingového nástroje pro podporu ekonomického rozvoje je jednou z velmi častých cest, kterými se lokality vydávají. Již není pravidlem, že značka UNESCO je spojená pouze s ochranou hodnot daného statku. Jedná se o prestižní titul, který může přivést specifickou skupinu návštěvníků zaměřených právě na památky UNESCO. Tento druh cestovního ruchu se nazývá *heritage tourism* a je často předmětem mnoha výzkumů (Huang, Tsaur, Yang 2012; Moy, Phongpanichanan 2014).

Štěpánek (1998) tvrdí, že zápis památky na seznam UNESCO je nejlepší reklamou, díky které může dojít ke zvýšení cestovního ruchu. Zároveň je ovšem nutné zmínit, že intenzivním turismem může docházet k ohrožení či ztrátě ochraňovaných hodnot a významů, ovlivnění autenticity dané lokality či dokonce riziko vytvoření tzv. turistické pasti (blíže viz Matlovičová, Klamár, Mika 2015; Dumbrovská, Fialová 2018 a další). Z toho důvodu je nutné věnovat zvýšenou pozornost ochraně a zachování památek, které jsou na seznamu UNESCO zapsány, jelikož ani tento status není trvalý (viz výše). Při managementu území je tedy nutné zohledňovat nejen rozvoj turismu, ale také reflektovat jeho možné dlouhodobé dopady a udržitelnost zachování památek. Je velmi důležitá komunikace mezi jednotlivými aktéry a subjekty, tedy mezi soukromou či neziskovou sférou a zástupci státní správy a samosprávy zastupujících památkovou péči (Yuksel F., Brambwell, Yuksel A. 1999).

Uvedené potvrzuje i Cupalová (2011), která se ve svém výzkumu zaměřuje na města zapsaná na seznamu UNESCO a uvádí, že ve všech městech zapojených do výzkumu byl po jejich zápisu pozorován zvýšený turismus. To vedlo k vyšším finančním příjmům, na což byl následně navázán další ekonomický rozvoj, který zahrnoval např. výstavbu nových ubytovacích kapacit (hotelů) či rekonstrukci turistické infrastruktury. Zápis na seznam UNESCO tedy vedl ke zvýšení prestiže daných měst, přičemž významná je role marketingu, komplexního managementu a komunikace. Z hlediska negativních aspektů je pak zmiňována nutnost vyšších nákladů spojených s údržbou a ochranou památek. Uvedené problémy se častěji objevují spíše v rozvojových než ve vyspělých zemích (Cupalová 2011; VanBlarcom, Kayahan 2011).

Se zápisem je spojeno i množství dalších úskalí, ať už je to zvýšení statusu ochrany památky a nutnost respektovat platná mezinárodní pravidla nebo zvýšení intenzity cestovního ruchu

a s tím spojené další negativní efekty (zvýšené nároky na dopravní, ubytovací či stravovací infrastrukturu, hlučnost či znečišťování prostřední nebo ničení památek).

Dalším z diskutovaných témat jsou dopady zápisu statku na seznam UNESCO z hlediska rozvoje ekonomiky (Huang, Tsaur, Yang 2012). Většina autorů se shoduje, že je velmi náročné zobecňovat výsledky výzkumů z jednotlivých lokalit, především pak z důvodu subjektivity a specifických geografických podmínek jednotlivých oblastí. Přímé připisování pozitivních socioekonomických dopadů pouze díky označení světového dědictví UNESCO je tak velmi složité. Huang, Tsaur a Yang (2012) uvádějí, že jen zřídka dojde k rozvoji ekonomiky pouhým zápisem. Důležité jsou především konkrétní akce a investice místních aktérů do rozvoje turistické infrastruktury. Obecně se zápis na seznam UNESCO vnímá jako příležitost pro ekonomický rozvoj právě skrze přilákání nových návštěvníků díky využívání této značky (Buckley 2004). Je však velmi důležitá zmiňovaná role managementu a marketingu a zároveň také přístup lokálních i regionálních aktérů. Obvykle se uvádí průměrný nárůst turistů v rozmezí 1–5 % za rok po zápisu na seznam UNESCO (VanBlarcom, Kayahan 2011). Rozdíly mohou být patrné i mezi jednotlivými kategoriemi dědictví UNESCO (přírodní, kulturní, smíšené). Např. Galvin (1997) uvádí, že návštěva národních parků v USA, které byly v období 1990–1995 zařazeny na seznam UNESCO, byla o 5,2 % vyšší než návštěvnost ostatních parků, které status UNESCO neměly. Patuelli, Mussoni a Candela (2012) pak uvádějí, že označení UNESCO pomáhá redukovat sezónní výkyvy návštěvnosti a zároveň může přilákat širší paletu návštěvníků, prodloužit dobu jejich pobytu v území a diverzifikovat nabídku atraktivit (Huang, Tsaur, Yang 2012; Moy, Phongpanichanan 2014).

Studie Research Consulting Ltd. & Trends Business Research Ltd. (2009), která se zaměřovala na identifikaci a management stávajících statků na seznamu UNESCO tvrdí, že přibližně 70–80 % lokalit dělá velmi málo nebo vůbec nic pro to, aby zlepšilo svůj socioekonomický status a tím pádem jim označení UNESCO žádný pozitivní ekonomický efekt nepřináší. Existují však také studie, které naopak tvrdí, že zápis některých lokalit na seznam UNESCO vedl ke generování značného zisku[5].

[5] Například britská národní komise pro UNESCO v roce 2015 ve své zprávě uvedla, že projekty UNESCO ve Skotsku přinesly od dubna 2014 do března 2015 odhadem 10,8 milionů liber, a to právě díky jejich zápisu na seznam UNESCO.

Dle organizace UNESCO existují i procesy, které mohou ekonomický potenciál lokalit zapsaných na seznam UNESCO degradovat, či dokonce existenčně ohrožovat. Jako nejvýznamnější ohrožující aktivity se označují výroba energie a těžba nerostných surovin (VanBlarcom, Kayahan 2011)[6].

2.4.5 Zánik, rekonstrukce a revitalizace dědictví

Další (nikoliv však nutně poslední) etapou procesu dědictví, v závislosti na změnách hodnotové orientace lidí/společnosti, společenském kontextu nebo transformaci významů, může být zánik dědictví. Ten může být způsoben mnoha faktory, například ztrátou chráněné hodnoty, změnou významu či politické situace, fyzickým zánikem daného předmětu nebo objektu či nepředáním jeho/jejich hodnot a významů dalším generacím (Howard 2003). V určitých případech však nemusí být zánik dědictví definitivní. Specifickou fází procesu je rekonstrukce (obnova) a revitalizace, při které může docházet ke znovuobnovování již zapomenutých či zaniklých významů nebo naopak k určení významů zcela nových. Těmito rekonstrukcemi se pak zabývá například historická geografie. Dochází k opětovnému vymezení dědictví a celý proces začíná od začátku. Lze konstatovat, že existence dědictví není lineární, ale jedná se o jakýsi životní cyklus.

Jak bylo uvedeno, k zániku dědictví může vést mnoho procesů, které mohou způsobit dvě základní situace, a to fyzický zánik nebo zánik nehmotných hodnot a významů. Procesy vedoucí k těmto situacím mohou, ale nemusejí probíhat současně. Fyzický zánik může být způsoben přírodními (katastrofy) či antropogenními (války, znečištění, výstavba) zásahy do dědictví. Zánik může být náhlý, tj. vlivem mimořádné a zpravidla nepředvídatelné události (zemětřesení, povodně, erupce sopky), ale i pozvolný, což je většinou případ chátrání a nedostatečné údržby staveb, objektů či předmětů. I když dojde k fyzickému zániku dědictví, nemusí dojít k jeho absolutnímu zániku. Stále je možné hodnoty a významy daného dědictví uchovávat a předávat mnoha různými formami, než jen fyzickým stavem (popis, vyprávění, obrazová dokumentace). Pokud není k dispozici původní prvek či objekt, může docházet

[6] V případě těžebního průmyslu zaujal Výbor pro světové dědictví v roce 2016 dokonce stanovisko, že průzkum nebo těžba ropy a zemního plynu, nerostů či kovů, jsou neslučitelné se statusem lokality světového dědictví UNESCO (UNESCO 2016; Jelen, Karásková 2020).

k vytváření replik, tedy k fyzické rekonstrukci. Zde se však otevírají otázky související s autenticitou (viz kapitola 2.4.2).

Druhou situací je zánik nehmotných hodnot a významů, tj. ztráta a zánik atributů definujících dědictví, což může být způsobeno tím, že se uvedené hodnoty a významy nepředávají a jsou zapomenuty. Existuje opět celá řada možností, jak k tomu může dojít, jako např. smrtí osoby (či skupiny osob), které dané dědictví uchovávají. Dále např. přesuny obyvatel, ať už dobrovolnými nebo nucenými (vysidlování, dosidlování), které vedou k přetrhání územních vazeb obyvatel a ztrátám vztahů k regionu[7].

Dalším aspektem zániku dědictví je, zda je vědomý (cílený) nebo nevědomý. Vědomý je v případě záměrné likvidace určitého dědictví (jak v hmotné, tak v nehmotné podobě) za účelem vymazání konkrétních hodnot či významů z paměti jednotlivců či společnosti. Toto je typické především pro oblasti válečných, etnických, náboženských nebo ideologických konfliktů. V minulosti i dnes často dochází k účelové likvidaci určitých typů a konkrétních prvků dědictví, které jsou typické pro specifické oblasti či kultury[8]. V případě že dochází ve společnosti k razantním změnám vládnoucího systému (např. v důsledku revoluce), dochází velmi často k záměrnému ničení a znehodnocování konkrétních typů dědictví reprezentujícího minulost.

K nevědomému zániku dědictví může docházet v případech, kdy dané dědictví stojí stranou zájmu institucí či místních obyvatel a neexistují snahy (nebo jsou omezené), které by vedly k naplňování jeho podstaty (k rozvíjení a předávání hodnot a významů). V takovýchto případech dochází většinou k pozvolnému zániku, který není často na první pohled viditelný, resp. zpravidla se projevuje v delším časovém horizontu. Velmi častým příkladem postupného zániku mohou být problémy vlastníků nebo institucí s financováním zachování dědictví nebo také probíhající majetkoprávní spory, znemožňující investice do oprav či záchrany prvků dědictví. Tato kategorie však s předchozí úzce souvisí, protože velmi často nemusí docházet k cílené likvidaci dědictví, ale i samotný nezájem ze strany památkové péče

[7] Příkladem může být situace v Československu po druhé světové válce, kdy docházelo k masivním přesunům obyvatelstva, jako bylo vysidlování Němců a následné dosidlování pohraničí, reemigrace volyňských Čechů, dále pak reemigrace z Rumunska, Jugoslávie a dalších států (Kučera, Chromý 2012; Kučera, Kučerová 2012).

[8] Snahou je zpravidla potlačit jedinečnosti a unikátnosti dané společnosti a její snadnější podrobení. Dalším příkladem mohou být náboženské konflikty, při kterých jsou cíleně ničeny sakrální stavby či předměty odlišující se od vyznávaného náboženství dané (útočící) skupiny. Typickým příkladem je pak likvidace dědictví z politických či ideologických důvodů.

či pověřených institucí a dlouhodobé problémy vedoucí k nenaplňování podstaty dědictví mohou být záměrem některých zainteresovaných aktérů, subjektů nebo zájmových skupin.

Poslední (nikoliv však konečnou) fází dědictví je jeho rekonstrukce a revitalizace. Jedná se o proces, kdy je dědictví obnovováno, aby mohlo opět naplno sloužit pro potřeby předávání hodnot a významů. Rekonstrukce dědictví může nastat za různě dlouhou dobu, přičemž čím je prodleva mezi zánikem a rekonstrukcí delší, tím je vyšší riziko ztráty původních hodnot a významů, častěji pak dochází k formulování nových (viz kapitola 2.4.1).

Jednotlivé fáze procesu dědictví (viz schéma č. 2) není možné vnímat jako lineární, velmi často dochází k jejich kombinaci, předcházení se či vynechání některé z uvedených. Dědictví je tedy nutné vnímat jako dynamický cyklus, na který působí velké množství vnějších vlivů, které určují jeho jednotlivé fáze, přičemž ani zánik dědictví v daném čase a prostoru nemusí znamenat jeho absolutní konec. Nakládání s dědictvím je velmi náročný proces a většinou vyžaduje znalosti z mnoha různých oborů i odborný přístup, aby nedošlo ke ztrátě či poškození hodnot a významů. Vždy záleží na konkrétních aktérech, subjektech nebo zájmových skupinách, pro jaký účel jej chtějí využít, jak jej chtějí interpretovat a jak s ním hodlají nakládat. Snahou všech by však mělo být dědictví ochraňovat a předávat tak, aby k jeho zániku nedocházelo.

2.5 Aktéři a subjekty zapojení v procesu dědictví

Na procesu vzniku, interpretace a ochrany dědictví se podílí mnoho aktérů, subjektů a zájmových skupiny, kteří jej určitým způsobem tvoří, rozvíjejí, pečují o něj a dědictví využívají pro různé účely. Každý z aktérů (nebo skupin aktérů) obvykle sleduje naplňování svých specifických a subjektivních cílů vycházejících z oboru činnosti. Z hlediska kategorizace je možné vymezit tří základní sféry aktérů nebo subjektů (Blažek, Hampl 2009), a to veřejný (státní), soukromý (privátní) a neziskový (zájmový, nevládní) sektor (viz schéma č. 5).

Schéma 5: Aktéři vstupující do procesu formování, využívání a reprodukce dědictví

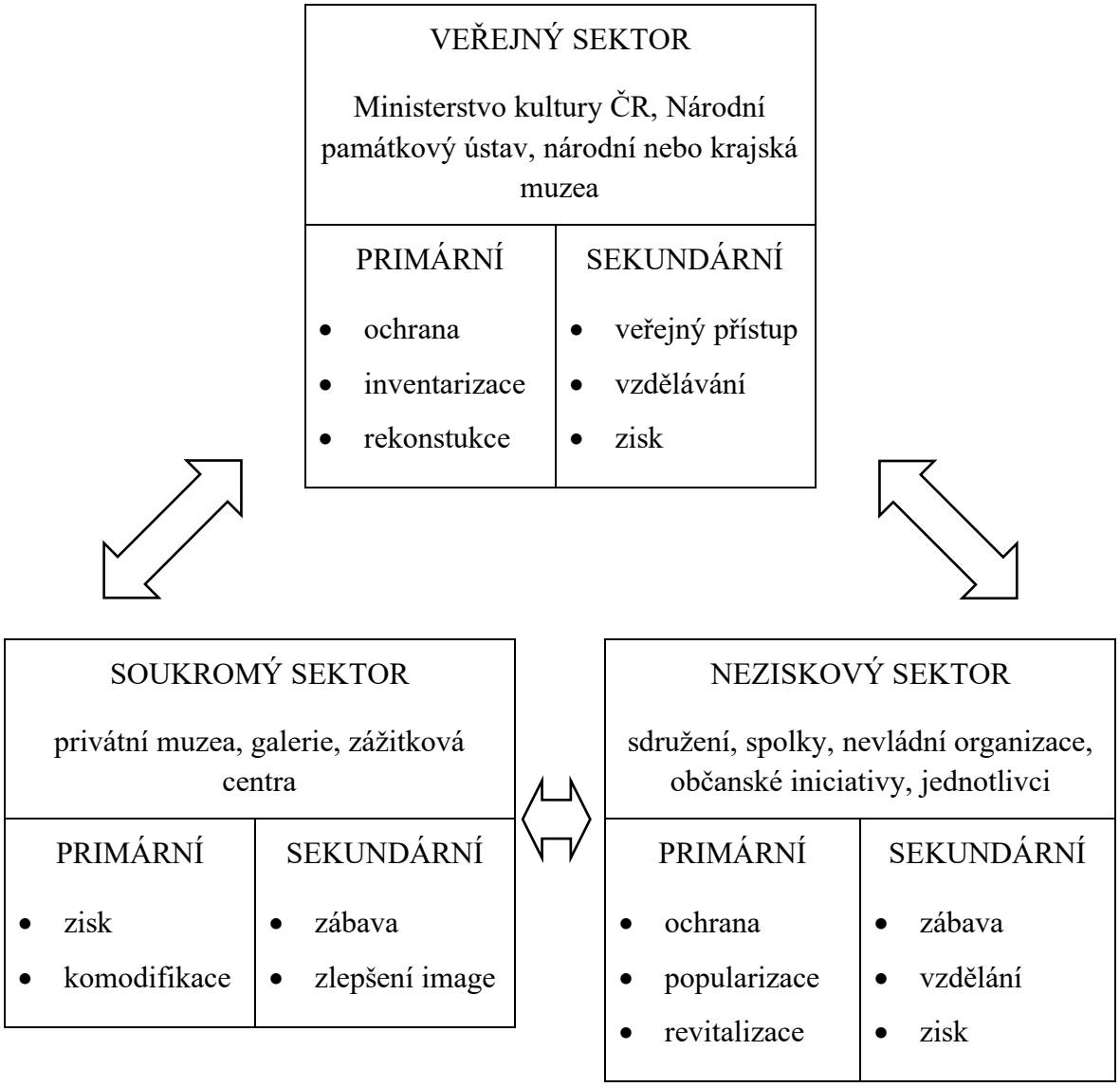

Zdroj: Autor.

Veřejný sektor zahrnuje aktéry (subjekty či instituce) zřizované státem, regionálními či lokálními (municipálními) orgány. Tento sektor má za úkol poskytovat veřejné (neprivátní) služby a jelikož je financován z veřejných rozpočtů, jeho hlavním účelem není generovat zisk. Podléhá také veřejné kontrole. Na rozdíl od soukromého sektoru (jehož primárním cílem je dosažení či shromažďování zisků, s jejichž pomocí uspokojuje své vlastní potřeby) je smyslem fungování institucí veřejného sektoru především uspokojování potřeb

společnosti jako celku, nikoli potřeb individuálních. Zároveň by ve veřejném sektoru měly převažovat cíle celé společnosti nad zájmy ryze ekonomickými a partikulárními. Jako společenské cíle je možné označit především služby týkající se vzdělávání, ochrany dědictví, kulturní a společenské využití dědictví, informování veřejnosti apod. Veřejný sektor v procesu dědictví zastupují především veřejné instituce (například Ministerstvo kultury ČR, Národní památkový ústav, národní nebo krajská muzea). Soukromý sektor může zahrnovat různá privátní muzea, galerie a zážitková centra vlastněná soukromými osobami a subjekty. V praxi se tyto dva sektory (veřejný a soukromý) často střetávají a dochází k diskusím o tom, kdo a jakým způsobem by se měl o konkrétní dědictví starat.

Poslední sférou participující v procesu dědictví je neziskový sektor, který by měl být rovnocenným doplňkem předchozích dvou. Jedná se například o účelová nadnárodní nebo národní sdružení, spolky, nevládní organizace, lokální občanské iniciativy, či jednotlivce, kteří většinou ve svém volném čase zpřístupňují a opravují různé objekty, restaurují předměty či pořádají společenské akce. Aktivity spojené s dědictvím nejsou primárními zdroji jejich příjmů. Aktéři, subjekty či skupiny z veřejné sféry zpravidla svou činnost nevyvíjejí za účelem zisku, ale z prostého nadšení pro věc. Za hlavní cíle neziskového sektoru je pak možné považovat ochranu a zachování takového typu dědictví, kterému se nedostává z různých důvodů pozornosti od veřejného ani od soukromého sektoru. Příkladem může být dědictví lokálního či regionálního významu nebo takové dědictví, jehož využívání není pro soukromý ani veřejný sektor zajímavé (např. z důvodu potenciální nerentability, neatraktivní polohy, finanční náročnosti údržby, špatného stavebně-technického stavu). Problémem v případě aktivit spolků nebo sdružení může být převaha entusiasmu a laického přístupu nad odborným. Nedostatečná kvalifikace jejich členů může zapříčinit fyzické narušování hodnot dědictví. Je však nutné konstatovat, že ani v případě soukromého sektoru nelze vždy zaručit odborný přístup a profesionální nakládání s dědictvím.

Hlavním cílem všech aktérů, subjektů a zájmových skupin nakládajících s dědictvím, by mělo být nejen zachování hodnot a významů v něm obsažených, ale také jeho zpřístupnění, prezentace a interpretace významů dědictví veřejnosti (tedy aktivní zapojení se do procesu dědictví), čímž dochází k jeho předávání dalším generacím (Kesner a kol. 2008). Zejména v případě soukromých subjektů je interpretace a prezentace dědictví často až na druhém místě (za komodifikací), zvláště v případě, kdy je komerční využívání dědictví v rozporu s jeho zpřístupněním (např. z bezpečnostních, kapacitních nebo ekonomických důvodů).

Důležité je také zmínit, že mezi aktéry je možné řadit i osoby či skupiny osob, které dědictví přímo nevytvářejí, ale přicházejí s ním do kontaktu, např. místní obyvatelé či návštěvníci.

Jednotliví aktéři, subjekty a zájmové skupiny na sebe v prostředí vzájemně působí, ovlivňují se a mají mezi sebou nastavené různě silné vztahy. Tyto vzájemné vztahy je možné rozdělit do čtyř základních skupin: kooperace, koordinace, konkurence a konflikt (viz rámeček č. 2).

Rámeček 2: Vzájemné vztahy aktérů v prostředí

Kooperace = působení dvou či více aktérů, subjektů nebo zájmových skupin za účelem dosažení společných cílů. Může mít mnoho podob a měla by vést k úspoře nákladů, generování vyšších zisků (zpravidla v soukromém sektoru) nebo prosazení společného záměru. Kooperace by se měla vždy zakládat na dobrovolné bázi a přinášet výhody všem zúčastněným aktérům. Avšak ne každá kooperace musí být vyvážená a přínos pro jednotlivé zúčastněné může být odlišný. Nemusí se také odehrávat pouze v materiální (finanční) rovině, ale např. ve formě sdílení informací a zkušeností nebo společných postupů v administrativních a procesních úkonech (velmi často v neziskovém sektoru).
Koordinace = aktéři, subjekty a zájmové skupiny společně cílevědomě uvádějí do souladu určité aktivity. Jedná se o sérii opatření či činností, které by měly zamezit a předejít případným neshodám (konfliktům). Příkladem může být koordinace načasování určitých činností nebo událostí tak, aby se nepřekrývaly (otevírací doba, termíny pořádání akcí apod.) či dělba trhu (zaměření obchodní aktivity na určitý trh s předpokladem, že partneři budou postupovat v souladu).
Konkurence = rivalita mezi jednotlivými aktéry (především na trhu). Jedná se o zpravidla hospodářskou soutěž, která má za cíl získat proti ostatním určitou výhodu pro dosažení vyššího zisku. Aktéři spolu soupeří (např. o zákazníka) a tento vztah se projevuje primárně v komerčním prostředí (soukromý sektor). Konkurence (konkurenční prostředí) je jedním z předpokladů fungování tržního hospodářství.
Konflikt = aktéři, subjekty či zájmové skupiny se střetávají v protichůdných názorech či postojích, přičemž pokud dojde k vyřešení konfliktu nastává smír či následně kooperace.

Zdroj: Mankiw (1999); Reifová (2004); Harrington (2006); Palnatková, (2006).

Jednotlivé vztahy popsané v rámečku se mohou projevovat mezi aktéry, subjekty a zájmovými skupinami v mnoha rovinách (ekonomická, politická, sociální apod.). Důležité je, že uvedené vztahy nejsou neměnné, naopak se velmi často proměňují a vyvíjejí v závislosti na situacích a vnějších vlivech.

2.6 Dědictví jako výzkumný problém

Jak bylo popsáno výše, dědictvím se zabývá řada oborů a disciplín, je možné na něj nahlížet a studovat jej z různých perspektiv. Komplexní pohled na problematiku dědictví přináší geografie, která je schopná jej studovat v jeho časoprostorovém kontextu, reflektovat jeho hmotnou i nehmotnou podstatu a zároveň analyzovat jeho sociální rozměr. Obecně lze konstatovat, že na procesu jeho formování, interpretace, prezentace, ochrany i zániku se podílí množství aktérů, subjektů a zájmových skupin z různých sektorů (veřejný, soukromý, neziskový), kteří s ním nakládají a využívají jej k naplňování specifických cílů. Ty by vždy měly směřovat k rozvoji dědictví a předávání dalším generacím. Zároveň je možné dědictví využívat (ale i zneužívat) v mnoha aspektech lidské činnosti (vzdělávání, cestovní ruch, politika, ekonomika atd.).

Z uvedeného obecného rozboru komplexu dědictví vyplývá několik závěrů podstatných pro následující výzkum. Důležitá je především samotná definice dědictví, tj. vymezení zkoumané problematiky. Na základě kritické diskuse konceptu, identifikace či klasifikace dědictví (Lowenthal 1985, 1998; Ashworth, Tunbridge 1996; Howard 2003 a další) je pro potřeby této disertační práce dědictví vymezeno jako dynamický sociokulturní proces, v rámci kterého je možné studovat jeho vznik, interpretaci, ochranu či případně zánik a v některých případech i následnou rekonstrukci a revitalizaci. Dědictví ze své podstaty reprezentuje hodnoty a významy vztažené k minulosti pro potřeby přítomnosti a pro budoucnost. Je také možné jej vnímat jako sociální konstrukt v daném prostoru a čase, který je proměnlivý a závislý nejen na existenci vnitřních podmíněností, ale i na vlivu vnějších faktorů, které do procesu vstupují a ovlivňují jej. Aby plnilo svůj primární účel, tj. zachování hodnot a významů, je nutné jej předávat z generace na generaci. Dědictví je v neposlední řadě odrazem jedince i společnosti. Způsoby nakládání s dědictvím mohou reflektovat celospolečenskou atmosféru či nálady společnosti, jejíž hodnoty toto dědictví reprezentuje. Pomáhá formovat významy a image míst, je součástí krajiny a individuální či kolektivní identity obyvatel. Zároveň je možné jej vytvářet ve všech oblastech lidské činnosti, přičemž

je velmi důležité žádnou z jeho kategorií neopomíjet. Dědictví je vědomou i nevědomou součástí každého člověka i společnosti a pokud chceme pochopit jeho roli, je nutné se intenzivně a podrobně věnovat výzkumu jeho významů.

3 Industriální dědictví

Dědictví je formováno ve všech oborech lidských aktivit (blíže viz Mazáč 2003), průmyslová výroba a k ní přidružené činnosti tedy nejsou výjimkou. Průmysl je významným odvětvím národních i světového hospodářství, zaměstnává velké množství lidí a podmiňuje ekonomickou vyspělost regionů. Zároveň se velmi dynamicky vyvíjí a proměňuje, přičemž je úzce provázán se vzdělaností a vědecko-technickým pokrokem. V rámci průmyslových činností a aktivit tedy může vznikat široké spektrum jak hmotného, tak nehmotného dědictví, které reprezentuje hodnoty a významy vztažené k různým aspektům průmyslové výroby. Tento komplex je možné nazývat industriálním (průmyslovým) dědictvím.

V posledních více než dvou stoletích je vývoj lidské společnosti úzce spjat s rozvojem průmyslové výroby a technickým pokrokem. Obecně lze tento vývoj dělit na tři fáze v závislosti na úrovni vyspělosti společnosti v jednotlivých etapách (preindustriální, industriální a postindustriální), přičemž každá společnost v různých částech světa (včetně těch současných) se nachází v jiné etapě vývoje. Preindustriální etapa je charakteristická nízkou produktivitou práce, extrémní závislostí na přírodních podmínkách (především na ročních obdobích, přítomnosti přírodních zdrojů, vlastnostech půdy či vody) a zaměstnaností převážně v primárním sektoru (těžba nerostných surovin, zemědělství, lesnictví a rybářství). Industriální období začíná s nástupem průmyslové revoluce (v západním světě v průběhu 18. a 19. století), kdy prudký rozvoj průmyslové výroby umožňuje využívání nových zdrojů energie i surovin. Zvyšuje se také poptávka po nerostných surovinách a s tím souvisel i intenzivní rozvoj těžby. Zároveň dochází k zásadním společenským, kulturním a politickým změnám, které souvisely s demografickou revolucí, urbanizací i nástupem kapitalismu (Bell 1973, Purš 1973). Během druhé poloviny 20. století pak došlo k přechodu společnosti z industriální do postindustriální etapy vývoje (jako první USA po druhé světové válce, v západní Evropě od 60. let 20. století). Pro tento přechod neexistuje žádná konkrétní definice, z ekonomického hlediska se společnost mění v postindustriální ve chvíli, kdy podíl terciárního sektoru na hrubém domácím produktu (HDP) překoná podíl sekundárního sektoru. Nastávají výrazné proměny ve společnosti, které umocňuje globalizace, rozvoj zájmu o otázky spojené s ochranou životního prostředí, nárůst významu kultury jako součásti běžného života či nová mezinárodní dělba práce atd. (Bell 1973; Keller 2010, 2011). Neznamená to, že by průmysl stále nehrál významnou roli, avšak jeho struktura, zaměstnanost, výrobní areály, ekonomický a sociální dopad či geografické rozložení je zcela

odlišné než v předchozích etapách vývoje společnosti. Jedná se však pouze o europocentrický pohled, kdy je ve většině evropských zemí podíl průmyslu na tvorbě HDP menší než 20 %, což je výrazně méně, než například v Číně nebo jiných asijských či jihoamerických zemích (Cossons 2008). Pohonem vyspělých ekonomik se místo průmyslové výroby stává vědecký pokrok a formuje se postindustriální společnost. Zároveň se ve vědě objevují otázky týkající se interpretace probíhajících změn a měnícího se světa, v geografii pak reflektované paradigmatickými proměnami předmětové orientace výzkumů (viz kapitola 2.1.) (Daněk 2013; Matlovič, Matlovičová 2015; Korec, Rusnák 2018 a další). V nové kulturní geografii je pozornost zaměřena také na výzkum dědictví a jeho dílčích kategorií, včetně dědictví industriálního (Heřmanová, Chromý a kol. 2009).

Vývoj, struktura a intenzita průmyslu v průběhu vývoje společnosti určovaly vyspělost regionů a nepřímo též rozdělovaly svět (formování jader a periferií; Chromý, Šifta 2018). Průmysl jako celek je i dnes stále aktivním a velmi významným sektorem hospodářství a má svůj nepopiratelný celospolečenský význam, ať z hlediska zaměstnanosti nebo např. tvorby HDP (Kopačka 1996). Zároveň je po generace součástí evropské i světové historie a vybrané pozůstatky průmyslových aktivit mohou jako industriální dědictví sloužit k připomenutí jeho významu pro společnost (Loures 2008). V důsledku společenských změn průmysl a jeho jednotlivé prvky (závody, areály) ve velkém přestávají plnit své původní funkce a s tím se objevují diskuse o jejich dalším využití (Edensor 2005). Základním řešeným problémem je samotná identifikace a určení průmyslových prvků, které by měly být zachovány, chráněny a v neposlední řadě využívány, stanou-li se industriálním dědictvím (Lednický 2004; Marhounová 2009).

Hudson (1965) za industriální dědictví považuje objekty nebo jejich komplexy vzniklé pouze v období od průmyslové revoluce a intenzivního rozvoje průmyslu do současnosti, tj. během posledních cca 200 let. Toto vymezení by však nebylo možné aplikovat na celou řadu dnešního industriálního dědictví ve světě i v Česku, jehož značná část je vznikem podstatně starší a odkazuje na dobu preindustriální. Jako příklad mohou sloužit stavby (dopravní infrastruktura, budovy), ale i nehmotné prvky (tradice, slavnosti apod.) vzniklé před stovkami let. Jiní autoři pak tvrdí, že za industriální dědictví lze považovat objekty z jakéhokoliv období vývoje lidské společnosti (Raistrick 1972), což dané problematice odpovídá mnohem lépe. Před obdobím průmyslové revoluce však nelze hovořit o průmyslu tak, jak jej známe dnes. I z preindustriální etapy je možné identifikovat potenciální prvky

dědictví preindustriální výroby (hamry, manufaktury apod.). Zásadní rozdíl je ale v prostorové diferenciaci, kdy v preindustriálním období byly výrobní procesy zpravidla v místech, kde se nacházely nerostné zdroje (např. horské oblasti), zatímco s nástupem industrializace došlo k jejich koncentraci a formování jádrových (průmyslových) oblastí.

Rozdíly v uchopení průmyslového dědictví pramení především z kulturní rozdílnosti a pojetí dědictví v jednotlivých zemích a také souvisí s odlišnými přístupy k samotnému průmyslu a jeho percepci jako prvku kultury a identity. Obecně platí, že vznik industriálního dědictví souvisí se ztrátou primární funkce dotčených prvků, která je nahrazena snahou o zachování hodnot a významů, jež reprezentují. Dále přiřazováním nových funkcí, díky kterým budou moci sloužit novým účelům (Kolejka, Klimánek 2012).

Vystoupil a kol. (2006) uvádí, že industriální dědictví je možné vnímat jako památky vyznačující se nejen svojí architektonickou, ale především technickou či technologickou hodnotou, která vypovídá o historickém vývoji různých oborů lidské činnosti. Z této definice je patrné, že klade větší důraz na materiální či nemovité prvky a ne zcela reflektuje nehmotnou část komplexu. Důvodem může být především to, že průmyslové objekty nebo areály jsou mnohem více viditelnými a často diskutovanějšími než prvky nehmotné (blíže k problematice vymezení pojmů památka a dědictví v českém prostředí viz kapitola 2.4.3).

První mezinárodní konference věnovaná průmyslovému dědictví se konala roku 1973 v britském Ironbridge – symbolicky v místě, které je považováno za kolébku průmyslové revoluce. Konference byla zásadní událostí pro přístup k industriálnímu dědictví. U příležitosti konference byl ustanoven Mezinárodní výbor pro ochranu průmyslového dědictví (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage – TICCIH). Jeho cílem je podporovat mezinárodní spolupráci, zachování, ochranu, dokumentaci, výzkum a vzdělávání v oblasti průmyslového dědictví. Tato událost byla impulsem pro rozvoj péče o zanikající průmyslové památky. Následující roky však byly ve znamení dalšího zanikání mnoha cenných průmyslových areálů. Jednalo se především o důsledek vývoje technologií, ale také transferu výroby do jiných částí světa. Bylo tedy nutné definovat zanikající průmyslové dědictví a pokusit se o jeho záchranu, což se povedlo až o mnoho let později, konkrétně 17. července 2003, kdy se ve městě Nižnij Tagil u Moskvy konal kongres TICCIH. Na kongresu byla sepsána charta industriálního dědictví, která je jedním z nejvýznamnějších dokumentů vymezujících toto dědictví, jeho hodnoty a významy, důvody pro právní ochranu a zachování. Podle tohoto dokumentu tvoří

průmyslové dědictví pozůstatky industriální kultury, které mají historickou, technologickou, sociální, architektonickou nebo vědeckou hodnotu. Jedná se o stavby, strojní zařízení či místa se vztahem k průmyslu (dílny, továrny, mlýny, skladiště, obchody, doly, energetické objekty či zařízení, dopravní stavby, infrastruktura) včetně míst společenských aktivit souvisejících s průmyslem (bydlení, kultura nebo vzdělávání) (TICCIH 2020).

Charta pomáhá nejen k bližšímu určování průmyslového dědictví, ale také k jeho uchovávání a prezentaci veřejnosti. Vymezuje jeho hodnoty, přičemž specifikuje, že vycházejí spíše z univerzálnosti průmyslu jako takového, než z jedinečnosti specifických míst. Dále uvádí, že průmyslové dědictví obsahuje hodnoty společenské (jelikož reprezentuje životy lidí, čímž posiluje vědomí identity) a estetické (reprezentované technickým či urbanistickým řešením staveb nebo výroby). Uváděné hodnoty se přiřazují jak samotným místům, areálům, jejich uspořádání, součástem a strojnímu vybavení, tak i průmyslovým krajinám, písemným dokladům a nehmotným záznamům obsaženým v lidských vzpomínkách. Vyzdvižena je pak hodnota ojedinělých výrobních postupů, urbanistických typů a výjimečná vzácnost raných a průkopnických příkladů technických postupů (Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury ČVUT v Praze 2013).

Významným přínosem kongresu TICCIH z roku 2003 bylo společné prohlášení delegátů, ve kterém bylo uvedeno, že „*stavby a konstrukce vytvořené pro průmyslovou činnost, výrobní procesy a nástroje v nich užívané, města i krajiny, v nichž se nalézají, spolu s jejich veškerými hmotnými i nehmotnými projevy, mají zásadní význam. Měly by být studovány, jejich historie vyučována, smysl a dosah zkoumány a získané poznatky široce zpřístupněny. Nejvýznamnější či charakteristické příklady je třeba rozpoznat, chránit a udržovat pro dnešní i budoucí využití v duchu Benátské charty* (Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury ČVUT v Praze 2013, s. 5).

Jak je z výše uvedeného patrné, charta nevymezuje industriální dědictví k určité historické etapě nebo přímo k období průmyslové revoluce (srv. Hudson 1965), naopak oceňuje i průkopnické a rané prvky. Významné také je, že uznává industriální dědictví i v jeho nehmotné podobě (srv. Vystoupil a kol. 2016), vyzdvihuje tradice a zvyky a definuje i různé podoby jeho hodnot a významů. Uvedené přístupy nejsou však ani v českém prostředí po téměř dvaceti letech od přijetí charty příliš rozšířené. V současné české literatuře se industriálnímu dědictví věnuje např. Fragner, Hanzlová (2005), Kolejka, Klimánek (2012) nebo Kolejka (2014). Tyto práce jsou však zaměřené především na inventarizaci a klasifikaci

(typologii) objektů industriálního dědictví nebo se snaží upozorňovat na velmi časté likvidace starých průmyslových areálů (Fragner, Zikmund 2009). Studium významů, hodnot, interpretací či vlivů tohoto dědictví na území či jejich obyvatele je zatím velmi sporadické a dosud stojí spíše stranou výzkumného zájmu badatelů (Kolejka, Klimánek 2012).

Jak bylo již uvedeno, industriální dědictví se často spojuje s hmotnými prvky či nemovitými objekty. To je způsobeno především transformací průmyslu ve druhé polovině 20. století. V Evropě s sebou totiž transformace a likvidace určitých typů průmyslu přinesla nový prvek, kterým jsou prázdné a opuštěné průmyslové objekty či areály (*brownfields*). Brownfieldy ztratily svůj původní účel a je nutno s nimi určitým způsobem naložit. Termín *brownfields* nemá jednotné pojetí a neexistuje ani jeho jednotná definice (Ferber 2006). Každá instituce jej vymezuje svým vlastním způsobem. Obecně je za brownfield možné považovat objekty nebo areály, které již neplní svojí primární produkční či skladovací funkci, jsou ve špatném stavebně-technickém stavu, chátrají a mohou být i enviromentálním rizikem. Často se také nacházejí v centrech měst a představují problém pro jejich rozvoj (Grimski, Ferber 2001; Kadeřábková 2009; Kuráž, Mansfeldová, eds. 2011).

Industriální dědictví často vzniká sekundárně, tzn. přeměnou původní funkce daného prvku. Zde tedy dochází k průniku, kdy je možné konstatovat, že brownfieldy mohou být základními stavebními prvky při tvorbě industriálního dědictví. Důležitá je však role jednotlivých aktérů a subjektů při managementu brownfieldů. Aby bylo možné je označit za přeměněné na dědictví, je nutné, aby reprezentovaly a interpretovaly určité hodnoty a významy spojené s průmyslem či jeho významy (viz výše obecná definice dědictví).

Ve vyspělých zemích je problematika brownfieldů diskutována od 60. let 20. století. V Česku se dostala do širšího zájmu až téměř o 30 let později, po politických a společenských změnách v roce 1989, kdy došlo v souvislosti s posttotalitní transformací společnosti k transformaci hospodářství a ekonomiky z centrálně plánované na tržní. Transformace a s ní spojené změny vlastnických vztahů, privatizace či restituce státních podniků s sebou přinesla nárůst počtu opuštěných průmyslových a zemědělských areálů, výrobních hal, skladů a dalších objektů.

Dle definice agentury CzechInvest a Ministerstva průmyslu a obchodu ČR lze za brownfield považovat nemovitost (pozemek, objekt, areál), která je nedostatečně využívaná, zanedbaná a může být kontaminovaná. Vznikla jako pozůstatek průmyslové, zemědělské, rezidenční,

vojenské či jiné aktivity a nelze jí vhodně a efektivně využívat, aniž by proběhl proces regenerace. Často se jedná o stavby a pozemky s velkým potenciálem z hlediska rozlohy nebo polohy. V minulosti se průmyslové areály stavěly na okrajích měst, avšak vzhledem k dynamickému rozvoji společnosti se dnes nacházejí v jejich centrech, a proto jsou mnohdy velice zajímavé z hlediska investičních příležitostí (Temelová 2005; Bártová 2013). Tyto areály se dají kategorizovat podle celé řady kritérií. Nejčastější dělení mohou být dle původního využití, ekonomické atraktivity nebo přítomnosti ekologických zátěží. Mnoho objektů má též dlouhodobě nevyřešené majetkoprávní vztahy.

Z vyhledávací studie pro lokalizaci brownfieldů provedenou agenturou CzechInvest v roce 2007 vyplývá, že největší plochu na území Česka zaujímají brownfieldy po průmyslové výrobě (přes 4 400 ha) v počtu 785, přičemž průměrná rozloha jednoho areálu je 5,6 ha (Doležalová, Vejvoda 2008). Areály bývalých průmyslových závodů jsou proto jednou z nejdiskutovanějších kategorií nejen z hlediska možnosti revitalizace a dalšího využívání, ale rovněž z hlediska jejich využití jako průmyslového dědictví. Je řada možností dalšího vývoje průmyslových objektů, avšak bohužel často dochází k té nejkrajnější, tedy jejich demolici. V Česku se od roku 1989, kdy započal proces transformace průmyslu, zbouralo velké množství bývalých průmyslových objektů. Dlouhou dobu stály tyto mizející areály na okraji zájmu odborné i laické veřejnosti. Až ke konci 90. let vznikl v souvislosti s diskusí o zániku stavebních zbytků po Ringhofferově továrně na pražském Smíchově záměr pořádat setkání, která by nabídla jiná řešení pro průmyslové pozůstatky než jejich likvidaci (Temelová 2005; Fragner, Zikmund, eds. 2009; Ilík 2012). V roce 2001 bylo uspořádáno první bienále s názvem Industriální stopy, jehož tématem byla prezentace příkladů zachovalých technických památek a průmyslové architektury. Pořádajícím subjektem bylo Kolegium pro technické památky ČKAIT & ČSSI a Sekce ochrany průmyslového dědictví Národního technického muzea v Praze (Platforma industriálních stop 2020). V letech 2001–2009 byly Industriální stopy organizovány jako bienále s odbornou konferencí, na kterou navazovaly doprovodné akce (prohlídky starých průmyslových budov a areálů, odborné diskuse či workshopy zaměřené na tematiku ochrany průmyslového dědictví apod.). Postupně se do projektu zapojovalo stále více měst, institucí a dalších aktérů z veřejné, soukromé i neziskové sféry. Následně vznikl i webový portál Industriální stopy (www.industrialnistopy.cz), který propojuje zájemce o průmyslové dědictví a industriální architekturu. Za zmínku stojí i vznik databáze s názvem Industriální topografie (www.industrialnitopografie.cz), která mapuje výskyt industriálního dědictví v Česku

dokumentující pozůstatky po průmyslových areálech. Databáze má především upozornit na zanikající průmyslovou architekturu a jedním z jejích smyslů je vyvolat celospolečenskou diskusi o významu a důvodech zachovávání industriálního dědictví (Valchářová, ed. 2003; Fragner, Valchářová 2014; Industriální topografie 2020).

Transformace průmyslových budov či areálů (tedy nejen brownfieldů) v industriální dědictví jsou reprezentovány mnoha aktivitami a mohou mít více podob. Často jsou spojovány s velkými finančními investicemi, které zahrnují odstranění ekologických zátěží, stabilizaci a rekonstrukci budov, jejich údržbu apod. Do střetu se pak dostává problematika tvorby a zachování dědictví na jedné straně a finanční náročnost či nedostatek stavebních parcel pro rezidenční a komerční výstavbu na straně druhé. Mezi možná řešení problému patří konverze průmyslových budov na veřejný prostor či pro účely bydlení (blíže viz kapitola 3.3).

I přes to, že může industriální dědictví nabývat mnoha podob a procházet různými procesy vývoje, lze konstatovat, že je definováno jako soubor prvků reprezentujících průmyslovou kulturu. Tyto prvky mohou být hmotného (budovy, doly, strojní vybavení, infrastruktura) i nehmotného (vzdělanost, výrobní postupy, slavnosti, zvyky či tradice) charakteru, vyznačují se určitou hodnotou (historická, technická, významné dny, architektonická, kulturní, společenská, estetická, ekonomická, sociální či vědecká) a reprezentují významy spojené s průmyslovou výrobou. Pro bližší výzkum prvků industriálního dědictví, jejich ochranu či management je nutná jejich klasifikace a analýza způsobů využívání.

3.1 Klasifikace industriálního dědictví

Industriální dědictví zahrnuje většinu oborů průmyslu a nejčastěji se v jeho dalším dělení používají technická kritéria. Jednou z nejznámějších klasifikací je databáze Historic American Engineering Record (HAER), která vznikla v roce 2001 a slouží k analýze industriálního dědictví pro zápis na seznam UNESCO (Falser 2001). V této klasifikaci lze najít rozdělení dědictví dle odvětví průmyslu, na které je navázané (těžební, výrobní, zpracovatelské) a dále rozlišuje kategorie, které nejsou spjaté přímo s průmyslem, ale s jeho přidruženými činnostmi (generátory energie a hnací síly, doprava, komunikace a další). Další možnosti rozdělení industriálního dědictví jsou dělení podle charakteru původní primární výroby (např. Mazáč 2003), doby vzniku (viz Hudson 1965, Raistrick 1972 a další) nebo geografické polohy.

Klasifikace v závislosti na době vzniku rozlišuje výše uváděné tři epochy, do kterých lze zařadit vznik konkrétních staveb nebo prvků (období preindustriální, industriální, postindustriální). Z hlediska polohy může být dědictví klasifikováno dle toho, zda je součástí nějakého sídla či nikoliv (volná krajina × město). Dělení podle polohy je relevantní především při diskusích o budoucím využívání, jelikož uvažuje kategorie, které jsou odlišné především svými vazbami na okolní prostředí (Šenberger 1995). S tím je dále spojen přístup aktérů a institucí zabývajících se regionálním rozvojem, kteří zkoumají potenciál dědictví z hlediska budoucího rozvoje území. Z geografického pohledu je samozřejmě možné vymezit i další klasifikace (dle absolutní či relativní polohy apod.). Historická geografie pak rozděluje dědictví z časoprostorového hlediska, tedy k jakému období nebo místu se váží jeho hodnoty a významy. Z uvedeného je však patrné, že jednotlivé kategorie industriálního dědictví se navzájem překrývají, prolínají a doplňují, tj. že určité dědictví může spadat do více skupin (Howard 2003). Následuje několik příkladů dalšího možného dělení průmyslového dědictví (viz tabulka č. 1).

Tabulka 1: Příklady kategorizací industriálního dědictví

Název kategorie	**Příklady**
dle povahy	
nemovité	budovy, hrady, zámky, církevní a náboženské stavby, haly, sklady, vodárenské věže, továrny
movité	umělecká díla, sochy, nákresy, strojní vybavení a zařízení, kompresory, dopravní prostředky, technologické postupy
dle hmotné podstaty	
hmotné	objekty, areály, předměty
nehmotné	zvyky, tradice, technologické postupy, výrobní plány
dle účelu	
jednoúčelové	
víceúčelové	
kombinované	
dle využívání a původní výroby	
dopravní stavitelství	cesty, mosty, tunely
hornictví a hutnictví	doly, lomy, štoly
sklářské a keramické výroby	sklárny, brusírny
textilní výroby	manufaktury, textilky
vodní stavitelství	jezy, přehrady, akvadukty
zpracování zemědělských produktů	mlýny, pivovary
ostatní technické památky	vysílače, rozvodny, papírny, výstaviště

Zdroje: Lednický, Vaněk, Pyka (2008); Vystoupil a kol. (2006).

Výbor TICCIH zabývající se industriálním dědictvím jej definuje v pěti skupinách:

1. někdejší centra výroby, tj. dílny, továrny, mlýny, hutě, ale také doly a místa, kde dochází ke zpracování a úpravě surovin a materiálů;
2. sklady, překladiště a úložiště pro suroviny, polotovary i finální výrobky;
3. energetická díla, včetně jejich součástí a objektů pro distribuci energie, vodárenská díla, úpravny vod a čistírny splašků;
4. stavby pro osobní a nákladní dopravu, železnice, silnice, vodní cesty a letiště (včetně infrastruktury a doplňujících provozních budov), nádraží, přístavy, letištní hangáry;

5. zvláštní skupinou jsou sociální, servisní a obytné stavby (například staré dělnické obytné kolonie) spjaté s existencí průmyslové činnosti v daném místě.

I přes to, že jednou z možností vzniku industriálního dědictví je zánik a přeměna původní funkce (viz Hewison 1989; Howard 2003; Mazáč 2003; Cole 2004; Harvey 2008), neplatí to ve všech případech. Existují objekty či prvky, které stále plní svůj původní účel, ale zároveň mohou být považovány za dědictví (v případě Česka mohou být prohlášeny za památky). Obecně jsou nejvíce ke svému původnímu účelu využívány prvky dopravního stavitelství a dopravní infrastruktury, které zpravidla nemohou být využity jinak. Jedná se především o mosty, tunely nebo nádraží, stejně tak tomu může být i v případě objektů vodního stavitelství (zdymadla, rybniční soustavy). Také objekty řadící se do kategorie zpracování zemědělských produktů mohou často sloužit svému původnímu účelu, ať kontinuálně nebo znovuobnovením provozu. Do této skupiny je možné zařadit především pivovary, které se v posledních letech dočkaly na mnoha místech Česka rekonstrukce a obnovení výroby (často dle původních výrobních postupů). To souvisí zejména s narůstající atraktivitou menších pivovarů (Hasman, Hána, Materna 2016), které jsou častým turistickým cílem, jelikož v sobě obvykle spojují několik prvků cestovního ruchu (restaurace, pivovar, hotel či dokonce muzeum). Poslední skupinou, ve které je možné najít zástupce stále trvajícího původního účelu, jsou provozy sklářské a keramické výroby (hutě, sklárny, porcelánky). Specifickou skupinou jsou ostatní technické prvky, jelikož se často jedná o unikátní stavby či zařízení, které jsou většinou využívány ke svému původnímu účelu (vysílače), tj. nedošlo k výrazné změně jejich primární funkce. Došlo však ke změně či posunu v nahlížení na jejich hodnoty a významy. V důsledku systematické ochrany (památkové péče) i odpovědného managementu jsou totiž původní provozy a výroby interpretovány jako součást komplexu dědictví, reprezentující průmyslové hodnoty či tradice, které jsou předávány dalším generacím. Zároveň reprezentují a spoluvytvářejí významy míst, identity a image regionů (Šifta, Chromý 2017; Šifta 2018). Není výjimkou, že jsou při jednotlivých provozech edukační centra, muzea či expozice, v některých případech se umožňují i prohlídky výroben (sklárny, porcelánky, pivovary).

Odlišná je situace v případě hornických a hutnických provozů, kde zpravidla dochází k transformaci na dědictví až se zánikem původní funkce, jelikož původní provozy se s funkcí dědictví velmi těžko kombinují. Samozřejmě existují výjimky, jako např. unikátní

český projekt Uhelné safari organizovaný těžebními společnostmi Vršanská uhelná a Severní energetická, kdy je možné v rámci exkurze navštívit těžební lokality (velkolomy) v okolí města Most i za plného provozu[9]. Ve většině případů je využívání prvků hornického průmyslu a dědictví zaměřeno především na plnění kulturní či vzdělávací funkce v podobě hornických muzeí, skanzenů, prohlídkových štol a dolů jak v Česku (Jáchymov, Kutná Hora, Příbram, Ostrava), tak ve světě (Polsko – Solný důl Wieliczka, Německo – prohlídkové doly v oblasti Krušnohoří, Slovensko – oblast Banské Štiavnice a další). Zde je však nutné si uvědomit, že vzhledem k množství dochovaných montánních reliktů a provozů není možné využívat vše. Při tvorbě dědictví musí docházet k rozlišování významů a k účelové selekci prvků. Montánní objekty a prvky v sobě mimo jiné skrývají nebezpečí z hlediska starých ekologických zátěží nebo fyzického stavu (bezpečnost a ochrana zdraví), a proto je složité najít pro ně další využití (Kučová 2004; Folwarczná 2008; Matěj, Klát, Korbelářová 2009).

3.2 Management a ochrana industriálního dědictví

Problematika managementu industriálního dědictví zahrnuje celou řadu aktérů a subjektů ze všech tří sektorů – veřejného, soukromého a neziskového (blíže viz kapitola 2.5). Největším problémem může být jejich rozdílný pohled na dané téma a s tím spojené komplikace při vzájemné spolupráci. Na jedné straně, při uvědomění si historické či architektonické hodnoty dotčených prvků, jsou snahy o jejich zachování a prezentaci veřejnosti. To je ovšem nezřídka v rozporu se zájmy soukromých investorů nebo developerů, kteří naopak požadují co nejefektivnější investice a rentabilitu projektů (často bez ohledu na zachování hodnot).

Rozdílný pohled zainteresovaných aktérů na danou problematiku je často způsoben již výše zmiňovaným rozdílným způsobem nahlížení na objekty průmyslové éry jako na možné dědictví. Transformace industriálních prvků v dědictví je zpravidla záležitostí několika posledních desetiletí a snahy o jejich vnímání jako dědictví jsou mnohem mladší, než podobné snahy u jiných prvků (např. u hradů, zámků). Stejně tak i památková ochrana jim není většinou přidělena delší dobu, což může vést k nedostatečnému docenění jejich významu. Velká část průmyslových areálů je v nevyhovujícím stavebně-technickém stavu a je většinou chápána jako rozpadající se pozůstatek minulosti než jako objekt vhodný

[9] Návštěvníci mají možnost se zblízka seznámit s technologií těžby hnědého uhlí, ale i obnovou krajiny po těžbě. Za dobu trvání projektu (2009–2021) navštívilo Uhelné safari téměř 26 000 lidí (Uhelné safari 2020).

k zachování a reprezentaci určitých hodnot a významů. Aby byly industriální prvky více využívány k naplňování funkce dědictví, je třeba změnit jejich percepci společností, která je často ovlivněna i jejich aktuálním stavem, ekologickými zátěžemi či nevyřešenými majetkoprávními vztahy (Folwarczná 2008).

Pokud nemá průmyslová historie či její odkazy a významy zaniknout, ale naopak se má stát významnou součástí kulturního a společenského života, byly definovány charakteristiky, které by měly průmyslové prvky splňovat, aby se staly atraktivní z hlediska budoucího rozvoje nebo investic, tj. mohly být industriálním dědictvím (Fragner 2012). Jedná se o vlastnosti, které by měly obsahovat a kombinovat:

- obohacení prostředí – doklad uměleckých ambicí a technických inovací, autenticita místa – genius loci;
- cíl cesty – propojení lidí, dominantní orientační body města a krajiny, identifikace obyvatel s projekty, paměť místa, kontinuita tradic;
- udržitelný rozvoj – rozpoznání hodnot a diferenciovaný přístup, finanční a technická přiměřenost, vybalancování rizik a přínosů, metoda postupných kroků, propojení veřejného zájmu a podnikatelských struktur, formulování vize.

Aby mohlo být industriální dědictví zachováno pro budoucí generace, je nutné nastavit efektivní systémy jeho ochrany (jak na národní, tak na mezinárodní úrovni), které budou regulovat a garantovat zachování jeho specifických hodnot a významů, poskytovat kvalitní strategie pro management a zároveň nastiňovat vize pro rozvoj do budoucnosti.

Zachováním industriálního dědictví se jako jeden z prvních oborů začala zabývat průmyslová (industriální) archeologie (Bracegirdle 1973; Merta 2002; Douet 2012), která se zformovala ve druhé polovině 20. století ve Spojeném království, kde navazuje na dlouhodobou tradici zájmu o kulturní krajinu a její historické prvky. Ve spojení se zájmem o kulturní krajiny začaly být industriální objekty a celé komplexy vnímány jako významné krajinné prvky vyžadující ochranu. Vznik disciplíny byl tedy odpovědí na aktuální společenské, kulturní a ekonomické procesy v britské společnosti druhé poloviny 20. století (Blažková, Matoušek 2013). Industriální archeologie již v 60. letech 20. století zaznamenala dva odlišné přístupy určení, co lze považovat za industriální dědictví a samotné vymezení objektu zkoumání této disciplíny (viz Hudson 1965 vs. Raistrick 1972). Vznik industriální archeologie znamenal zvýšení zájmu o průmyslové dědictví a s ním spojenou ochranu.

V mezinárodním měřítku je možné za nejvyšší stupeň ochrany považovat zápis dědictví na seznam UNESCO, přičemž k roku 2021 je v něm možné nalézt více než 100 památek industriálního dědictví (např. semmeringská železnice v Rakousku, průmyslová krajina okolo města Blaenavon ve Spojeném království nebo oblast těžby mědi v okolí města Falun ve Švédsku). Z datace zápisů vyplývá, že industriální dědictví se začalo v seznamu UNESCO ve větší míře objevovat až v 90. letech 20. století (i když samozřejmě existují ojedinělé zápisy z dřívější doby). Česko má v seznamu žadatelů o zápis čtyři zástupce industriálního charakteru (Rožmberská rybniční soustava v Třeboni, papírna ve Velkých Losinách, oblast Dolních Vítkovic v Ostravě a budovy spojené se zpracováním chmele v Žatci) a přímo na seznamu UNESCO je od roku 2019 i Hornická kulturní krajina Krušnohoří/Erzgebirge, která reprezentuje hodnoty spojené s dobýváním nerostných surovin a těžebním průmyslem. Okrajově je také možné zmínit Kutnou Horu, kde na seznamu UNESCO nejsou přímo industriální památky, avšak historie města je s dobýváním nerostných surovin úzce spjata[10] (Kučová, Matěj 2007; Jelen, Chromý 2018; Jelen, Karásková 2020 a další).

3.3 Konverze průmyslových objektů

Jak již bylo výše zmíněno, některé průmyslové prvky mohou plnit svůj původní účel, a zároveň plnit funkce dědictví. Jiné pak původní využití ztratí a pokud nemá dojít k jejich demolici, ale naopak transformaci na dědictví, je nutné nastartovat proces tzv. konverze. Konverze je soubor aktivit, které probíhají za účelem zachovávání hodnot (historické, technické, architektonické apod.), které může industriální dědictví reprezentovat. Jedná se o proces, při kterém jsou hledány nové možnosti využívání pro uzavřené průmyslové provozy či objekty. Konverze je spojena s odbornou diskusí a hledáním optimální rovnováhy mezi ekonomickým a společenským využitím daného prvku a často bývá spojována se stavebními úpravami, které prodlužují životnost objektů. Úpravy se však provádějí s ohledem na zachování uváděných hodnot industriálního dědictví (Marhounová 2009).

Jedním z typů je konverze na bydlení, během které vznikají revitalizací např. výrobních a skladovacích prostor tzv. loftové byty. Tento trend se objevil již v 70. letech 20. století

[10] Na Seznam UNESCO bylo v roce 1995 zapsáno historické jádro Kutné Hory s chrámem sv. Barbory a katedrála Nanebevzetí Panny Marie v Sedlci.

v New Yorku, kde byl vyhledáván spíše mladými umělci, avšak v dnešní době se jedná o zcela běžný způsob (nadstandardního) bydlení. V Česku můžeme jako příklad takovéto konverze uvést přebudování Nuselského mlýnu, městské sýpky v Karlíně, továrny Regula v Nuslích nebo lofty Palmovka v Praze (Fragner, Hanzlová 2005).

Dalším způsobem může být konverze původně průmyslového areálu na veřejný prostor. Ve Spojeném království byly realizovány na konci 80. let 20. století projekty konverzí, v rámci kterých ze starých továrních komplexů vznikaly kanceláře, obchodní centra, univerzity, knihovny, budovy sociálního zařízení nebo nová muzea a galerie (mezi první významné projekty patří Liverpoolská oblast Albert Docks, kdy jedna z budov skladů byla rekonstrukcí upravena na galerii Tate Liverpool). Tyto konverze nastartovaly nový pohled a přístup k revitalizacím bývalých industriálních lokalit v dalších průmyslových městech po celé Evropě (Temelová 2005; Marhounová 2009; Ilík 2012). V Česku mezi příklady konverzí patří pražská přestavba Vinohradského pivovaru nebo projekt s názvem La Fabrika v Holešovicích, kde proběhla konverze Rychterových závodů a slévárny na veřejný prostor zaměřený na divadelní umění, hudební programy. La Fabrika své prostory též poskytuje k tematickým přednáškám (Fragner, Hanzlová 2005). Velmi často je při konverzích spojen obytný účel s komerčním, což je příklad bývalé brněnské textilky Moravan (Vyskočil 2017) nebo pražského Holešovického pivovaru (Fragner, Hanzlová 2005), kde se jedná o kombinované využití – obytné prostory doplňují kanceláře i komerční plochy (podrobnosti viz rámeček č. 3).

Rámeček 3: Holešovický pivovar v Praze

Holešovický pivovar je příkladem reprezentujícím úspěšnou spolupráci při zachování hodnot a hledání nového využití při konverzi původně průmyslového areálu na veřejný prostor. Stavba z roku 1895 je jedním z mála vzácně dochovaných komplexů industriální architektury 19. století v Praze. Od roku 1995 jsou části pivovaru prohlášeny za kulturní památku a pivo se zde vařilo do roku 1998. Hodnota pivovaru je dána především jeho rozvolněnou kompozicí, se kterou se pracovalo i během konverze areálu na polyfunkční využití. Konverzí na administrativní či obytné prostory došlo k začlenění areálu do veřejného prostoru města a bylo dosaženo kompromisu ve využití areálu a zachování jeho významných hodnot. V roce 2009 získal projekt prestižní ocenění Best of Realty.

Zdroj: Fragner, Hanzlová (2005).

Ve světě je pak možné nalézt příklady konverze původně průmyslových areálů pro sportovní účely (konverze industriálního pavilonu na fotbalový stadion v Portugalsku). Za zřejmě nejvýznamnější projekt v Evropě lze považovat konverzi německých dolů Zollverein v Essenu. Doly byly po ukončení své průmyslové funkce přeměněny na jeden z nejatraktivnějších komplexů s průmyslovou historií. Nachází se v něm kulturní i společenská zařízení, muzeum designu, restaurace, koncertní a divadelní sály, přednáškové a konferenční místnosti a mnoho dalšího. V roce 2001 byl Zollverein zapsán na seznam UNESCO, což dokazuje význam a hodnotu projektu (UNESCO 2020). Podobný příklad je možné nalézt i v Česku – je jím areál Vítkovických železáren, který však na zařazení na seznam UNESCO ještě čeká (blíže viz rámeček č. 4).

Rámeček 4: Vítkovické železárny

Vítkovické železárny byly založeny v roce 1828 a nastartovaly bouřlivý rozvoj průmyslu v oblasti Ostravska. Již v 70. letech 19. století zde pracovalo přes 4 000 dělníků. V blízkosti huti byl založen uhelný důl Hlubina a postupem času zde začalo fungovat šest vysokých pecí. V roce 1998 však z rozhodnutí vlády došlo k zastavení provozu vysokých pecí, na což navázaly diskuse o budoucnosti areálu, a to ve dvou diametrálně odlišných směrech. Prvním byl návrh úplné likvidace a nové výstavby na pozemcích, druhým ponechání areálu ve stavu tzv. posledního dne (blíže k viz kapitola 4.2.), jako je tomu např. na nedalekém dole Michal. Po dlouhých diskusích byla zvolena cesta zachování komplexu, který byl v roce 2002 prohlášen národní kulturní památkou a vznikl areál Dolní oblast Vítkovice. V roce 2009 byl vypracován projekt na nové využití pecí a dalších objektů pro vzdělávací, kulturní a společenské aktivity. V roce 2012 byla dokončena první část projektu a zpřístupněny tři objekty (Vysoká pec č. 1, tzv. Bolt Tower; plynojem nazývaný Gong a VI. energetická ústředna přeměněná na výstavní prostory). Od roku 2014 je v jedné části areálu v provozu moderní tzv. science centrum a mezi další plány patří například vybudování státního muzea. Celý areál dnes slouží jako hojně navštěvované multifunkční centrum. Obnovu a oživení památkově chráněných objektů oceňují odborníci v Česku i v zahraničí, o čemž svědčí například zvláštní cena poroty v soutěži European Union Prize for Cultural Heritage z roku 2014 a mnoho dalších (v roce 2013 byl Gong zvolen Stavbou roku ČR, na veletrhu Expo Real se zařadil mezi TOP 10 staveb světa).

Zdroj: Klát, Matěj (2006); Světlík (2008); Pavliňák (2012); Volf (2013).

Velmi časté jsou také konverze na objekty cestovního ruchu, což se uplatňuje především v Německu, kde dochází k přeměně industriálních objektů, jako jsou továrny, mlýny, doly nebo sklady na různé skanzeny, muzea apod. Jednotlivé objekty jsou pak mezi sebou propojeny trasami či naučnými stezkami, které jsou vyhledávanými cíli mnoha desítek a stovek tisíc lidí zajímajících se o průmyslovou (industriální) turistiku (Hlinka 2005). Uvedený typ cestovního ruchu se stal v posledních letech velice populárním, jelikož umožňuje seznámit se s typickým průmyslovým prostředím dané lokality a vývojem průmyslu. Také určitým způsobem reprezentuje významná historická období (Lednický, Stefanovová 2012). Různé naučné stezky s industriální tematikou je možné nalézt i na území Česka, typickými příklady jsou Sklářská stezka na Železnorudsku, hornické stezky v Krušných horách či Textilní stezka v oblasti České Kanady na Novobystřicku.

Procesy konverzí průmyslových areálů na nová využití nejsou jednoduché a často trvá velmi dlouho, než dojde ke shodě všech zainteresovaných aktérů, subjektů či zájmových skupin. V některých případech dochází k velmi častým proměnám průvodních plánů, což lze dokumentovat příkladem Masarykova nádraží v Praze (blíže viz rámeček č. 5).

Rámeček 5: Masarykovo nádraží v Praze

Komplex Masarykova nádraží vznikl v letech 1844–1845 a do dnešní doby se dochoval v téměř plné funkční způsobilosti. Již od roku 1997 byl připravován projekt na vybudování železničního muzea v nevyužívaných částech areálu. V roce 2000 bylo k záměru vydáno usnesení vlády i odsouhlaseny finanční prostředky. Avšak v roce 2006 došlo k náhlému a nečekanému obratu, když se objevily snahy ze strany developerů o zrušení a demolici nádraží a využití lukrativních ploch v centru Prahy k výstavbě nových komplexů administrativních a obchodních budov. Projekt na vybudování muzea byl zrušen. Společnost České dráhy však odmítla pozemky prodat, funkci nádraží ponechala a roku 2008 byly přípravy na vybudování železničního muzea obnoveny. V roce 2012 byla započata rekonstrukce nádražní budovy, okolní pozemky byly prodány soukromé společnosti, která má zároveň nádraží dlouhodobě pronajaté. V blízkosti nádraží se chystá výstavba moderního obchodního centra, které mělo nejprve vzniknout podle projektu britské architektky Zahy Hadid. Tento projekt byl však v roce 2020 téměř celý zrušen (z 8 plánovaných budov bude zachována pouze jedna) a dojde k opětovnému vypsání

architektonické soutěže. Jak je tedy patrné i po desítkách let plánování a návrhů není jasné, jaká je budoucnost tohoto komplexu.

Zdroj: Štulc (2008); Nová veřejná prostranství a propojení území (2020).

Je důležité pro každý prvek najít pochopení jeho významu a hodnoty, kterou zachovává pro budoucí generace a reprezentuje ji veřejnosti. Průmyslové prvky jsou specifické svými charakteristickými vlastnosti a dokládají vývoj techniky a její úroveň v určitých historických etapách, které se již nevrátí. Proto je důležité si je připomínat a odkazovat na ně (Dvořáková 2000).

3.4 Industriální dědictví v Česku

Jak již bylo uvedeno výše, i na území Česka lze nalézt množství příkladů industriálního dědictví, které mají různé stupně památkové ochrany. Podle Atlasu cestovního ruchu České republiky (Vystoupil a kol. 2006) je v registru kulturních památek Česka (oficiálně nazývaném Ústřední seznam kulturních památek) Národního památkového ústavu ČR evidováno přes 2 600 památek technického typu, přičemž celkový počet kulturních památek přesahuje 880 000 (technické památky tak představují přibližně 0,3 %). Dále existuje okolo dvou desítek technických památek označených jako národní kulturní památka (z celkového počtu cca 300) a pouze jedna památková rezervace technického typu. Tou je Stará Huť v Josefském údolí u Olomučan v okrese Blansko (Národní památkový ústav 2020).

Rozložení industriálního dědictví je na území Česka velmi nerovnoměrné, přičemž je závislé jak na přírodních podmínkách, tak na socioekonomických faktorech. Výjimku tvoří dědictví odkazující na potravinářský průmysl, konkrétně pivovarnictví, které je rozmístěno po celém území Česka relativně rovnoměrně (Hasman, Hána, Materna 2016). Ostatní kategorie jsou lokalizovány dle zdrojů surovin nebo energií, případně pracovní síly nebo dopravních cest (Šenberger 2008). Přehled jednotlivých typů průmyslového dědictví Česka je v tabulce č. 2.

Tabulka 2: Příklady industriálního dědictví Česka

Typ	Kraj	Příklady
dopravní stavitelství	Jihočeský	most přes Vltavu ve Stádleci koněspřežní železnice z Českých Budějovic do Lince kamenný most přes Otavu v Písku Bechyňský most
	Praha	Karlův most
hornictví a hutnictví	Jihomoravský	železárna Stará huť v Josefském údolí u Olomučan
	Karlovarský	Hornická kulturní krajina Krušnohoří/Erzgebirge
	Ústecký	Hornická kulturní krajina Krušnohoří/Erzgebirge
	Moravskoslezský	Důl Hlubina vysoké pece a koksovna Vítkovických železáren Kosárna č. p. 146 v Karlovicích areál dolu Michal v Ostravě
	Středočeský	soubor hornických památek v Březových Horách
	Plzeňský	vodní hamr Dobřív
sklářská a keramická výroba	Karlovarský	porcelánka v Březové
	Liberecký	brusírna Harrachovské sklárny
	Pardubický	sklárna v Tasicích
textilní výroba	Moravskoslezský	textilní továrna Larisch a synové v Krnově
vodní stavitelství	Jihočeský	Rožmberská rybniční soustava v Třeboni vodní pila v Penikově se strojním vybavením Schwarzenberský kanál
	Jihomoravský	vodní mlýn ve Slupi větrný mlýn v Kuželově
	Královehradecký	vodní elektrárna – přehrada Les Království v Bílé Třemešné
	Olomoucký	vodní elektrárna v Třeštině
	Plzeňský	Vchynicko-Tetovský plavební kanál
	Středočeský	vodní elektrárna Poděbrady
zpracování zemědělských produktů	Zlínský	větrný mlýn ve Velkých Těšanech
ostatní technické památky	Královehradecký	pevnostní systém Dobrošov
	Liberecký	horský hotel a televizní vysílač Ještěd
	Olomoucký	papírna ve Velkých Losinách
	Praha	soubor automobilů NW a Tatra čistírna odpadních vod v Praze Bubenči

Zdroj: Upraveno dle Vystoupil a kol. (2006); Industriální topografie (2020); Dvořáková (2000); Národní památkový ústav (2021).

Uvedený přehled neobsahuje všechny prvky industriálního dědictví v Česku, jedná se pouze o výběr toho nejhodnotnějšího, tj. o dědictví, které má status národní kulturní památky či je zapsáno na seznamu UNESCO. Komplexnější inventarizace byly zpracovány v rámci zmiňovaného projektu Industriální stopy autory Fragner, Hanzlová (2005) či Fragner, Zikmund (2009), kteří se ve svých pracích zabývají zanikajícími průmyslovými objekty a areály.

Z výše uvedeného vyplývá, že industriální dědictví je jednou z významných složek komplexu kulturního dědictví a mimo jiné i památkového potenciálu Česka. Téměř v každé obci zůstaly stopy po pivovarech, mlýnech, cukrovarech nebo textilkách. Tento fond, který dnes vnímáme jako neodmyslitelnou součást městských i venkovských krajin, je především dokladem průmyslové minulosti, jejíž hodnoty je nutné uchovávat i pro budoucí generace. Komplex industriálního dědictví představuje pro člověka 21. století určitou reflexi toho, jak rychle se může společnost vyvíjet, ale také, jak rychle je možné na jednotlivé prvky historie zapomínat. Průmyslová výroba znamenala významný impuls pro rozvoj dalších odvětví (architektury, vědy, techniky, technologií) a ovlivnila tak rozvoj společnosti ve světě i v Česku. Připomínka významnosti tohoto segmentu dědictví netkví jen v inventarizaci objektů, kterým je přiřazována památková hodnota. Jádro a podstata spočívá především ve využívání a prezentaci těchto hodnot budoucím generacím. Na mnohých příkladech lze demonstrovat, že prostřednictvím kultivované obnovy a nového využití i nechráněných lokalit lze zapojit průmyslové objekty a areály do naší každodennosti a propojit jej tím s industriální historií a jejími odkazy.

4 Montánní dědictví

Jednou z kategorií industriálního dědictví je dle povahy původního provozu hornictví a hutnictví. Hornické (montánní) dědictví odkazuje na těžbu nerostných surovin a s ní spojené doprovodné procesy (průzkum, zdroje energie, horizontální nebo vertikální doprava atd.) i způsoby života hornických komunit. Těžební průmysl je považován za důležité odvětví, avšak hmotné pozůstatky po montánních aktivitách (především z období masivní industrializace) byly dlouhou dobu označovány za nevzhledné krajinné prvky. V minulosti pak převažovaly spíše snahy o vymazání stop po těžbě z krajiny i paměti obyvatel než o jejich uchovávání a využívání pro nové účely jako dědictví (Fragner, Zikmund 2009). Pozůstatky po hornických činnostech však nezřídka reprezentují historické a kulturní hodnoty spojené s technickou vyspělostí a zručností našich předků, stejně jako životy hornických komunit, jejich tradice, zvyky nebo náboženství (Tomíšková 2013)[11].

První snahy o zachovávání montánních reliktů byly součástí širších diskusí o industriálním dědictví zmiňovaných výše. S rozvojem oboru industriální archeologie (viz kapitola 3.2) dochází i ke vzniku samostatné disciplíny – montánní archeologie (Kudrnáč 1999; Nováček 2001; Nováček, ed. 2004; Schejbal 2016). Spolu se změnou percepce industriálních komplexů jsou reinterpretovány i montánní pozůstatky a je na ně nahlíženo a zároveň je s nimi nakládáno jako s dědictvím, které je třeba chránit a interpretovat veřejnosti (Blažková, Matoušek 2013).

Montánní dědictví je tvořeno aktéry, subjekty a zájmovými skupinami, kteří mají zájem o zachování pozůstatků po těžebních aktivitách i přidružených procesech prostřednictvím hledání jejich nového účelu a využití. Jsou mu přikládány nové významy a hodnoty, následně interpretované a prezentované veřejnosti. Montánní dědictví může být definováno jako „*vzájemně svázaný komplex technických, historických a přírodovědných tvarů, jevů, předmětů a okolností, které z historických důlních děl vytvářejí zajímavé hornické, technické a přírodní objekty hodné naší pozornosti, které jsou někdy i státem chráněny*“ (Přibyl 2016a, s. 21). Za montánní dědictví lze považovat komplex hmotných (doly, budovy, strojní zařízení, nástroje, hornické uniformy či kroje apod.) a nehmotných (technologie, těžební postupy, hornické zvyky, tradice, písně, náboženství atd.) prvků, které reprezentují

[11] Pokud je totiž v určitém regionu rozvíjeno hornictví po delší dobu, spolu s ním se vyvine i specifické sociální a kulturní prostředí (Coupland B., Coupland, N. 2014).

specifické kulturní, historické či společenské hodnoty a významy hornictví (Mazáč 2003; Loures 2008; Jelen 2018).

I při nakládání s montánním dědictvím je důležité pochopení procesu jeho vzniku a důvodů jeho existence. Důležitým aspektem při rozhodování o jeho využívání a interpretaci je analýza hodnot a významů pro jednotlivce, skupiny, územní komunity či celou společnost, ale také pro místa, regiony nebo státy. Přesto dnes do značné míry zůstává neřešená otázka komplexního managementu v oblasti montánního dědictví, včetně diskuse o jeho kulturní a společenské funkci (Reeves, Mcconville 2011; Wheeler 2014). Doposud ne zcela jasné a mnohdy rozporuplné vymezení a uchopení montánního dědictví vyplývá především z odlišné percepce jeho hodnot a významů jednotlivými aktéry, subjekty a zájmovými skupinami, dále také z ekonomických a environmentálních rizik spojených s jeho využíváním a z konfrontace pohledů na jeho interpretaci, ochranu, revitalizaci či prezentaci veřejnosti. Dochází ke konfliktu vizí jednotlivých aktérů, a proto se musí hledat kompromisy. Přitom přeměna funkce původně účelově vzniklých objektů a pozůstatků těžební činnosti na dědictví s sebou přináší nové nároky na způsoby jejich využívání a management. Způsoby interpretace montánního dědictví zcela zásadně určují jeho percepci širokou veřejností a ovlivňují i jeho další osud. Díky aktivitám zaměřeným právě na interpretaci již není montánní dědictví v posledních několika letech vnímáno výhradně jako nevzhledné pozůstatky po těžbě, které je potřeba odstranit, ale naopak dochází k uvědomování si kulturních a historických hodnot a chápání potřeby jeho zachování budoucím generacím. Jako jakékoliv jiné dědictví je tedy možné jej považovat za atraktivní (i když ne zcela jasně vymezený) komplex prvků podílejících se na tvorbě územních identit obyvatel i celkovém image dotčených území (Daugstad, Grytli 1999; Conesa, Schulin, Nowack 2008).

4.1 Vznik a způsoby nakládání s montánním dědictvím

Pozůstatky po těžebních aktivitách jsou velmi specifické, jelikož skrývají mnohá rizika limitující jejich následné využívání (Coupland, B.; Coupland, N. 2014). Každá těžební oblast je charakteristická především dobývanou surovinou (nebo jejich souborem), časovým i prostorovým rozsahem těžby či využívanou technologii těžby. Lze však vymezit určité společné znaky a problémy, které jsou vlastní většině montánních oblastí. Zásadním a častým jevem je rozlehlost dotčeného území, zejména při povrchové těžbě. Avšak i při

hlubinné těžbě dochází k záboru velkých ploch na povrchu např. z důvodu ukládání vytěženého materiálu, který není následně zpracováván (hlušina). Rizikem pak mohou být ekologické zátěže, jako např. výskyt těžkých kovů v půdě nebo znečištění podzemních vod provozními kapalinami (Conesa, Schulin, Nowack 2008). Po ukončení těžebních činností je nutné dotčené či kontaminované plochy určitým způsobem upravit. Zpravidla dochází k rekultivacím, které mají za úkol sanovat znečištěná území, zahladit antropogenní zásahy do krajiny a tím vytvořit zcela nový typ krajiny k následnému využívání. Cílem rekultivací je obnovení ekologických a estetických funkcí i hospodářského a rekreačního potenciálu území degradovaného nebo zdevastovaného antropogenními vlivy a začlenění lokality do kontextu okolní krajiny (Štýs 1990). Jedná se o velmi složitý proces, jehož cílem by však nemělo být absolutní „vymazání“ obrazu těžby z krajiny a vytvoření iluze, že zde nikdy neprobíhala. Důležité je zachovat a rozvíjet podstatné prvky odkazující na hornictví a horníky, tedy utvářet montánní dědictví. Avšak pozůstatků po těžbě je obrovské množství a není možné ani vhodné všechny považovat za dědictví. Je nutná odborná selekce prvků a identifikace jejich specifických kulturních či jiných hodnot a významů, které je vhodné zachovat, ochraňovat a interpretovat. Tyto úkoly spočívají na aktérech, subjektech a zájmových skupinách zapojených do procesu tvorby dědictví, tj. na veřejných, soukromých či neziskových institucích (Lednický, Stefanovová 2012). Pozůstatky po hornických činnostech jsou nedílnou součástí postindustriální, resp. postmontánní krajiny, která zasluhuje zvýšenou ochranu i pozornost, neboť je dokladem nejen hornické, ale i kulturní, sociální a environmentální historie regionů (Schejbal 2016). Montánní dědictví pak reprezentuje posun společnosti od materiálních k postmateriálním hodnotám.

Stejně jako nastartování procesu tvorby montánního dědictví, tak i jeho následný management je závislý na přístupu, cílech a motivacích konkrétních aktérů, subjektů a zájmových skupin, kteří s daným dědictvím nakládají (viz kapitola 2.5). Mezi nimi existují značné rozdíly, což následně vede k odlišnému nakládání s konkrétním dědictvím. Jak již bylo uvedeno výše, tak hlavním cílem všech aktérů by mělo být nejen zachování, ale také zpřístupnění a interpretace montánního dědictví, jelikož tím dochází k jeho předávání dalším generacím (Kesner a kol. 2008). Jednotliví aktéři také využívají různé postupy při interpretaci dědictví veřejnosti, které opět vycházejí z účelu, pro jaký s ním nakládají.

Veřejný sektor zpravidla spravuje nemovité i movité (hmotné) montánní dědictví v podobě objektů, areálů, ale i artefaktů (předmětů), které v rámci prezentací ve svých sbírkách

reprezentují hornictví, historická těžební období, hornické zvyky, tradice či technologické postupy. V Česku tento sektor reprezentuje Národní památkový ústav spravující několik památkově chráněných objektů bývalých dolů a provozních budov. Kromě prezentovaného sbírkového fondu je ve správě NPÚ i velké množství objektů, které jsou veřejnosti nepřístupné a nevyužívané. To může být způsobeno především jejich stavebně-technickým stavem nebo využíváním k jiným účelům. Veřejný sektor využívá montánní dědictví především ke vzdělávacím účelům, kdy dochází k připomínání a předávání hodnot spojených s hornictvím zpravidla tradičním (konzervačním) přístupem.

Soukromým sektorem je montánní dědictví využíváno především ke generování zisku, přičemž jedním z častých způsobů je využití pro potřeby cestovního ruchu (blíže viz kapitola 4.2). Velmi často zde pak dochází ke komodifikaci dědictví. Dále existuje možnost využívat dědictví i k ryze ekonomickým účelům s omezením přístupu veřejnosti, například ve stále činných dolech. V Česku je pouze jeden takový případ, a to je důl Svornost v Jáchymově (Přibyl 2016b). Zde se setkáváme s příkladem zachování původního účelu prvku a jeho pojetím jako dědictví (v případě dolu Svornost se jedná dokonce o dědictví zapsané na seznamu UNESCO, blíže viz kapitola 8.2.).

Pro potřeby cestovního ruchu využívá montánní dědictví také neziskový sektor, avšak v menší míře a ne z primárně ekonomických důvodů. V případě soukromých subjektů je interpretace a prezentace montánního dědictví často až na druhém místě, zvláště v případě, kdy je komerční využívání dědictví v rozporu s jeho zpřístupněním (např. z bezpečnostních či kapacitních důvodů).

Při využívání montánního dědictví je důležité respektovat nejen zásady ochrany a památkové péče, ale především udržitelnosti, jak v oblasti ekonomické, sociální, tak environmentální. Této udržitelnosti nelze dosáhnout ve všech aspektech v plné míře, jde o nalezení co největší shody při naplňování účelu vzniku dědictví (Cole 2004). Jak bylo uvedeno, v dědictví je možné spatřovat potenciál a pokud se s ním vhodně nakládá, může přispět k rozvoji daného území, ať už formou přilákání turistů či investorů nebo prostým zlepšením jeho image, což může vést ke zvyšování kvality života obyvatel.

Specifickou problematikou je politická, resp. kulturně-politická dimenze, konkrétně využívání určitého dědictví jako nástroje moci či propagace ideologií (viz nesnadné dědictví výše). Také montánní dědictví může být využito k šíření a posílení různých ideologických myšlenek. Po druhé světové válce a převzetí moci komunistickým režimem byl

v Československu kladen důraz především na těžký průmysl, který potřeboval dostatek nerostných surovin (uhlí), energie, ale i pracovních sil. Hornictví se tedy stalo významnou profesí a bylo vyzdvihováno komunistickou propagandou, například skrze hesla typu „*já jsem horník, kdo je víc*“. Horníci se těšili lepšímu sociálnímu i ekonomickému zabezpečení i jiným výhodám oproti ostatním povoláním (podle údajů ČSÚ měli horníci vyšší průměrnou mzdu než např. lékaři). Právě z důvodu v jistém smyslu glorifikace toho oboru komunistickým režimem (viz obr. č. 1) na něj (a jeho pozůstatky) může být dnes nahlíženo negativně.

Obrázek 1: Pohlednice z roku 1950 glorifikující hornickou profesi

Zdroj: Archiv autora.

Již při vzniku montánního dědictví by měla být řešena otázka, jak jej prezentovat, interpretovat a zároveň předávat tak, aby byly zachovány a rozvíjeny jeho specifické hodnoty a významy vztažené k hornictví. Vznik montánního dědictví může být považován za prvek regenerace oblasti (ekonomické, sociální) zasažených intenzivní těžbou

v minulosti, např. pokud jsou zakládána a otevírána hornická muzea, skanzeny, prohlídkové doly nebo štoly. Jako montánní dědictví je však možné vnímat i montánní krajinu jako celek, stejně jako nehmotné dědictví v podobě hornických slavností, průvodů či hornických kapel (Jelen, Kučera 2017b). Jednou z možností prezentace dědictví veřejnosti a zároveň předávání dalším generacím je jeho využívání jako turistické atraktivity v rámci kulturního cestovního ruchu.

4.2 Montánní cestovní ruch

Industriální dědictví v sobě obecně spojuje dva pojmy „kultura“ a „technika“ a tvoří zcela novou kategorii atraktivit cestovního ruchu. Řadí se mezi ně nejen nemovité, ale i movité objekty, celé soubory a komplexy (Holman 2008). Užití industriálního a montánního dědictví pro interpretaci kulturních a historických hodnot skrze turismus je jedním ze způsobů jejich uchování, jelikož se tak zvyšuje povědomí široké veřejnosti o významu a hodnotách dědictví, s nímž se setkává. Důležité je však plánování a odborný přístup k interpretaci a prezentaci dědictví, aby nedocházelo k jeho poškozování, dezinterpretacím historických kontextů či degradaci (např. v důsledku intenzivní návštěvnosti). Při zpřístupňování podzemních prostor je proto typické omezení maximálního počtu návštěvníků. Přínosem využívání montánního dědictví pro potřeby cestovního ruchu je jeho role při vytváření image místa či regionu, identity obyvatel a místních komunit (Matlovičová, Klamár, Mika 2015).

Kulturní cestovní ruch zaměřený na využívání montánního dědictví, reprezentaci, ochranu a interpretaci jeho hodnot a významů návštěvníkům se nazývá montánní cestovní ruch, montánní turismus (Schejbal 2016) nebo také geoturismus/geoturistika (Hose 2005; Čtveráková, Fialová, Kučera, Chromý 2016). Podle Páskové a Zelenky (2002) je montánní turismus forma cestovního ruchu, jejíž účastníci jsou motivováni možností prohlídky podzemí bývalých i stále funkčních dolů, jejich technického zařízení a budov. Toto pojetí však zcela opomíjí množství dalších prvků montánního dědictví (především nemateriální povahy), které by bylo možné také pro potřeby cestovního ruchu využívat, proto je tedy tato definice nevyhovující. Komplexnější vymezení podává Schejbal (2016), který uvádí, že se jedná o samostatný vědní obor zaměřený na studium opuštěných báňských prostorů, reliktů po hornické činnosti a montánního dědictví s cílem uchování kulturně-historických hodnot a jejich využití v turismu. Toto vymezení se shoduje i s mnoha zahraničními autory (Cole

2004; Conlin, Jolliffe, eds. 2011; Coupland, B., Coupland, N. 2014 a další). Důležité je zde především konstatování, že montánní cestovní ruch pracuje s montánním dědictvím. Zároveň je možné jej považovat za významný proces, který napomáhá jak k interpretaci montánního dědictví, tak slouží jako návazná aktivita po ukončení těžby, která může být důležitá z hlediska transformace zaměstnanosti místních obyvatel či nastartování lokálního a regionálního rozvoje. Je oceňován jako hybná síla, která může podchytit ekonomický potenciál montánního dědictví a využít jej pro jeho zachování formou generující finanční zdroje (Kadlec, Svoboda 2007). Zároveň může mít multiplikační efekt (stejně jako jakýkoliv jiný druh cestovního ruchu), tj. vázat na sebe doprovodné aktivity a činnosti místních aktérů či komunit, a zároveň být katalyzátorem dalších procesů – např. pořádání festivalů, přehlídek, zakládání hornických hudebních těles (Conlin, Jolliffe, eds. 2011; Cole 2014).

Vztah montánního dědictví a turismu však není jednoduchý, komplex tohoto dědictví je v mnoha ohledech odlišný od tradičních atraktivit kulturního cestovního ruchu a skrývá mnohá úskalí. Jedním z nich může být např. zmiňovaná percepce těžby a jejích pozůstatků jako nevzhledné a neatraktivní, tj. nevhodné pro využití v cestovním ruchu. Proto panuje rozpor v tom, zda pozůstatky po těžbě vůbec zachovávat a investovat do jejich zpřístupňování. Conesa, Schulin, Nowack (2008) toto označují jako nízkou atraktivitu montánního dědictví z důvodu odlišného standardu krásy. Toto tvrzení však vyvrací fakt, že např. v Česku lze dlouhodobě pozorovat nárůst počtu návštěvníků montánních památek (Urban a kol. 2011a; Karel, Kratochvílová, eds. 2013). Lze tedy názorně dokumentovat měnící se percepci montánních reliktů v očích široké veřejnosti. Zároveň se projevuje zvýšený zájem o ochranu a zachování montánního dědictví jak ze strany veřejného, tak neziskového sektoru (Schejbal 2016). Dalším úskalím může být, že se lokality s výskytem montánního dědictví zpravidla nacházejí ve značné vzdálenosti od sídel či mimo místa tradičních turistických destinací. K uskutečnění návštěvy jsou tedy vyžadovány vyšší investice, jak finanční, tak např. časové. Důležitým prvkem je také často problematická přístupnost podzemních prostor, kdy je u návštěvníků nutná určitá zdravotní způsobilost, fyzická zdatnost a odolnost. Z uvedených důvodů nebude montánní turismus nikdy masovým cestovním ruchem, ale vytváří specifický okruh jeho uživatelů, díky čemuž si může zachovávat svou podstatu. Uvedené nevýhody tedy mohou v konečném důsledku montánnímu dědictví posloužit. Zredukují totiž návštěvnost těchto atraktivit a zabrání nadměrné turistifikaci, která by mohla vést ke ztrátě autenticity (Zelenka, Pásková 2012). Důležité je pochopit individualitu a specifický genius loci montánního dědictví a cestovní

ruch by měl přispívat k ochraně, uchování a předávání jeho hodnot. Naopak není vhodné, aby bylo dědictví produkováno pouze pro potřeby cestovního ruchu (viz komodifikace výše).

Nedílnou součástí kulturního cestovního ruchu je jeho vzdělávací aspekt. Hornictví vždy přispívalo k rozvoji vzdělanosti v různých oborech, jelikož stálo u objevu mnoha nových technologií, postupů, chemických prvků či minerálů nebo pomáhalo popisovat jevy a procesy pod zemským povrchem. Je tedy důležité uvažovat jeho přínos pro geologii, mineralogii, geoniku a další obory. Vedle toho je nutné nezapomenout na sociální rovinu – na horníky a hornické komunity. Těžba nerostných surovin je jednou z nejnebezpečnějších činností a v životech havířů hrálo po celá staletí významnou roli náboženství. Hornictví je charakteristické intenzivním vztahem, úctou a respektem k přírodě i duchovnu. Veškeré tyto hodnoty a významy tvoří komplex montánního dědictví, které je nutné prezentovat jako celek, teprve tehdy dojde k jeho uchování. Otázkou je, jakým způsobem a v jaké podobě komplex těchto hodnot interpretovat a předávat účastníkům montánního turismu (Cohen 1988; Boniface, Fowler 1993; Coupland, B., Coupland, N. 2014 a další).

Montánní turismus prezentuje široké veřejnosti rozmanité spektrum montánního dědictví. Nejčastěji se jedná o různá hornická muzea, zpřístupněné doly nebo štoly či expozice hornické techniky. Návštěvníci často očekávají autentické podzemní prostředí. Otázka autenticity však zahrnuje především diskusi o tom, co by byl původní stav. Od tradičního dědictví se montánní značně liší (důlní díla jsou plná prachu, nečistot, hluku a potenciálního nebezpečí). Existují turistické destinace, které nabízejí návštěvníkům možnost navštěvovat stále činná důlní díla, jedná se však o výjimečné případy a jejich návštěva podléhá přísným bezpečnostním pravidlům a dalším omezením. V Česku může být příkladem projekt Uhelné safari (viz kapitola 3.1). Dalším typem snah o autentické prezentace jsou tzv. muzea nebo expozice posledního dne, kdy je objekt či závod (včetně veškerého vybavení a zařízení) zanechán ve stavu, který působí, jako kdyby ho horníci opustili před několika málo hodinami (včetně takových detailů jako jsou špinavá okna či oblečení). Tento koncept se často využívá v povrchových objektech bývalých dolů, provozních budovách či dalších technických objektech (Jelen 2018).

Otázky autentičnosti do značné míry řeší postupy poprvé zavedené ve Spojeném království, dnes však již hojně rozšířené i v Česku (např. na Ostravsku), kdy dochází k zaměstnávání bývalých horníků jako průvodců v hornických expozicích. To zvyšuje dojem autenticity, kdy

horníci v roli průvodců vyprávějí návštěvníkům své vlastní zážitky z dob, kdy v dolech pracovali. Dalším pozitivem je tvorba nových pracovních příležitostí v místech s ukončenou těžbou a vysokou nezaměstnaností. Horníci-průvodci do předávání dědictví vkládají vlastní ambice a tím podporují rozvoj a zachování místní hornické komunity a identity. I přes to, že nenahradí původní podobu důlního díla, vnášejí do prezentace a interpretace montánního dědictví důležitý prvek, kterým je osobní motivace, zkušenosti či emoce, tzn. vyšší stupně interpretačních nástrojů (viz pyramida interpretačních nástrojů, kapitola 2.4.2). Vyprávěním příběhů a vlastních zážitků dokážou návštěvníky přenést do minulosti, vytvořit specifický genius loci daného místa a předávat hodnoty či významy skrze vlastní identitu a vztah k prezentovanému. Dochází k interpretaci a předávání spíše nehmotného než materiálního dědictví a důležitá je role jak jednotlivců, tak místních či profesních komunit, které udržují hornické tradice nebo folklor díky jejich vztahu k hornickým hodnotám, které tím prezentují, interpretují a předávají dalším generacím. Těmito procesy může být nahrazena autenticita fyzického (materiálního) prostředí, přičemž předáváním prostřednictvím hodnot a významů skrze nemateriální prvky dochází k mnohem většímu zachování a budování vztahu k montánnímu dědictví, než jeho materiální odosobněnou podstatou (Coupland, B., Coupland, N. 2014). Důležité je však zmínit, že uvedený způsob interpretace je časově omezený, je tedy potřeba vyprávění pamětníků horníků-průvodců uchovávat a zaznamenávat, aby nedošlo ke ztrátě této dimenze dědictví.

K naplňování podstaty dědictví může docházet pouze tehdy, pokud je patřičným způsobem interpretováno. Na příkladu montánního dědictví můžeme pozorovat, že spíše než snahy o vybudování autentických expozic je důležitá především prezentace historické, kulturní a společenské hodnoty představením identity místa, místních obyvatel či horníků. K tomu však zákonitě slouží a jejich interpretace doplňují hmotné expozice poskytující prostorový a materiální rámec. Stavebním prvkem zážitku souvisejícího s kulturním dědictvím může být také příběh, který zprostředkovává autenticitu navštíveného místa. Významnou roli při prezentaci a interpretaci mají muzea, památky a místní obyvatelé, kteří jsou nositeli příběhů spojených s kulturním dědictvím. Interpretace je zároveň klíčem k odlišení míst, vyzdvihuje jedinečnost, specifické rysy, vlastnosti a charakteristiky regionů.

Svými vlastnostmi tvoří montánní dědictví velmi zajímavý segment skrývající potenciál pro potřeby turismu. Jedná se však o specifický druh kulturního cestovního ruchu určený pro návštěvníky, jež mají zájem dozvědět se nové informace a poznatky, ale jsou také ochotni

se přizpůsobit jeho osobitému charakteru. Montánní dědictví tak může doplňovat nabídku cestovního ruchu, nemělo by mu však být plně podřízeno a vytvářeno pouze za účelem tvorby turistických cílů. Jako ve všech oblastech kulturního cestovního ruchu je i zde důležitá vzdělávací funkce.

5 Montánního dědictví na území Česka

Pro výzkum montánního dědictví na území Česka je důležité definovat, jak je na něj v českém prostředí nahlíženo a jakým způsobem je dědictví vnímáno, chráněno a interpretováno. Samotný pojem dědictví je definován autory Patočka, Heřmanová (2008) nebo Horák, Nejedlý (2013) (blíže viz kapitola 2.2), kteří se v obecné rovině shodují s některými zahraničními autory (Hewison 1989; Tunbridge, Ashworth 1996; Howard 2003; Smith 2006 a další), avšak v českém prostředí není většinou na dědictví nahlíženo jako na proces, ale spíše jako na soubor hodnot.

Z hlediska identifikace a ochrany dědictví sahají počátky památkové péče na našem území již k době vzniku tohoto oboru, jako jedné ze společenských aktivit přelomu 18. a 19. století. Pouhých dvacet let po založení státní památkové péče ve Francii byla zřízena v tehdejší rakouské monarchii Centrální komise pro výzkum a zachování stavebních památek (konkrétně rozhodnutím z 31. prosince 1850). Ta v Čechách působila až do roku 1918, kdy její činnost převzal Státní památkový úřad (Nesvadbíková, Vinter, Wirth 1983a). Od té doby se institucionální podoba památková péče v Československu mnohokrát proměnila a spolu s tím se měnilo i postavení památkové péče, která byla v průběhu druhé poloviny 20. století pod taktovkou vládnoucího režimu, přičemž ochrana památek byla často podřízena politickým rozhodnutím. Obrat nastal po roce 1989, kdy došlo ke změně struktury památkové péče (např. vyčleněním ochrany přírody do kompetence ministerstva životního prostředí v roce 1991). K 1. lednu 2003 vznikl Národní památkový ústav, který zahrnuje čtyři územní památkové správy zajišťující provoz a opravy svěřených objektů (Nesvadbíková, Vinter, Wirth 1983b, 1983b; Riegl 2003; Štoncner 2004a, 2004b; Štoncner 2005). Za zmínku stojí postupné zapisování nejvýznamnějších památek na seznam UNESCO. Památek má Česko na seznamu k roku 2021 celkem patnáct[12]. Významný je i posun v percepci dědictví, kdy je stále častěji uznávána také jeho nehmotná podoba, což dokládají mimo jiné zápisy na seznam nehmotného světového dědictví UNESCO. Takových památek má Česko k roku 2021 celkem sedm[13]. V návaznosti na činnosti orgánů státní památkové péče i z iniciativ jednotlivých výzkumných organizací, spolků či neziskových

[12] Jako první byla v roce 1992 zapsána historická centra Prahy, Telče a Českého Krumlova (Chromý 2002).

[13] Jako první byl v roce 2005 zapsán slovácký tanec verbuňk, poslední pak v roce 2020 foukané vánoční ozdoby z Poniklé.

skupin, začaly v posledních dvaceti letech vznikat různé tematické databáze dokumentující určité typy dědictví (viz dále).

I u industriálního dědictví dochází v Česku rovněž k posunu jeho percepce. Stejně jako ve zbytku světa, tak s určitým fázovým posunem, začíná být v posledních 20 letech i v českém prostředí vnímáno jako významná a hodnotná součást kultury a společnosti. K tomu také dopomáhá jeho inventarizace a kategorizace do různých databází, jako jsou například Industriální stopy (Fragner, Hanzlová 2005), Industriální topografie (2020), Databáze průmyslového dědictví Moravy (Vilém 2004) a další (blíže viz kapitola 3).

I pro pozůstatky po hornických činnostech existuje v českém prostředí rozličné množství různých databází a souhrnných publikací, které obsahují evidence fragmentů po montánních činnostech (průzkum, těžba, zpracování, odvodňování, odvětrávání aj.). Za nejvýznamnější lze považovat databázi Geofond na webu České geologické služby (http://www.geology.cz), která zahrnuje veškeré doklady hornické činnosti (Česká geologická služba 2019). Nevěnuje se však jejich dalšímu využívání či interpretaci, a proto se nejedná o databázi dědictví. Další je Památkový katalog Národního památkového ústavu (https://pamatkovykatalog.cz), který obsahuje údaje ke kulturním památkám, národním kulturním památkám, památkově chráněným územím, ochranným pásmům a dalším hodnotným objektům či prvkům, jichž se zájem památkové péče dotýká (Národní památkový ústav 2020). Stejně jako Geofond však zpravidla nezohledňuje současné využívání uvedených montánních reliktů. Katalog však lze hodnotit jako přínosný z hlediska toho, že u zaznamenaných památek definuje kulturní hodnoty a tvoří jejich hierarchii podle významu (kulturní/národní kulturní památka). Obě tyto databáze slouží především k inventarizaci jednotlivých zaznamenaných prvků.

Jako další doplňkové zdroje mohou sloužit například:

- Databáze Sbírky a muzea, která obsahuje seznamy institucí zřizovaných Ministerstvem kultury ČR a další informace ke kulturnímu dědictví Česka (Ministerstvo kultury 2021).
- Portál www.kudyznudy.cz organizace CzechTourism, ve kterém je mimo jiné možné najít množství institucí či muzeí zaměřených na poznávání kulturního dědictví nebo dokonce akcí hornických spolků, přičemž tato databáze slouží především pro potřeby cestovního ruchu (CzechTourism 2021).
- Seznam kontaminovaných míst, který mimo jiné zahrnuje oblasti znečištěné po těžbě nerostných surovin. Jedná se tedy především o soupis problematických lokalit

s ekologickými zátěžemi, nikoliv o přehled montánního dědictví (Ministerstvo životního prostředí 2021).

Nejblíže ke komplexní databázi montánního dědictví má publikace Hornické památky České republiky (Zelenka, Živor 2019), která obsahuje doposud nejrozsáhlejší přehled těchto památek na našem území, přičemž v práci jsou zmiňovány zpřístupněné podzemní prostory (doly, štoly), hornická muzea a skanzeny či muzea s dílčími hornickými expozicemi. Zároveň jsou zde přestaveny i hornické naučné stezky, čímž je alespoň částečně reflektováno také nehmotné dědictví. Zmiňované databáze a publikace jsou na rozdíl od databáze Geofond nebo Památkového katalogu určeny především pro veřejnost s tím, že se snaží propagovat hornické památky a lokality jako turistické atraktivity a tím podporovat montánní cestovní ruch. Žádnou z uvedených databází však nelze plně označit za kompletní databázi montánního dědictví, a to především z důvodu, že evidují zpravidla pouze fyzický stav pozůstatků, nikoliv jejich možné hodnoty či významy.

Vytvořit ucelenou databázi montánního dědictví Česka by bylo velmi náročné, jelikož se jedná o velmi dynamický a rozsáhlý komplex, který nemá jednotnou strukturu a stále se vyvíjí a proměňuje (jak z hlediska fyzického stavu, tak z hlediska vlastnické struktury či struktury aktérů). Proto byly v českém prostředí často realizovány pouze dílčí výzkumy věnující se podrobné inventarizaci a interpretaci pozůstatků po hornických činnostech v určitých konkrétních regionech, například formou archeologického průzkumu a návazného hodnocení získaných dat. Výzkumy vždy sloužily pro konkrétní problémově orientované projekty, které se zabývaly např. hodnocením území z hlediska ekologických zátěží po těžbě, návrhy rekultivací či budováním naučených stezek nebo muzeí s hornickou tematikou. Dílčí výzkumy zároveň umožňují proniknout do hloubky studovaného problému, detailněji jej studovat a lépe pochopit prostředí i souvislosti v něm (Karel, Kratochvílová, eds. 2013; Malina 2014 a další).

Rozmístění montánního dědictví na našem území je značně nerovnoměrné, přičemž je zpravidla vázáno na lokality těžby nerostných surovin. Mezi oblasti s nejvyšší koncentrací montánního dědictví na území Česka se řadí Ostravsko, Příbramsko, Kutnohorsko, Krkonoše, Mostecko či Žacléřsko. Na prvním místě před všemi zmiňovanými jsou ale Krušné hory, ve kterých má těžba nerostných surovin více než 700 let dlouhou tradici, přičemž po sobě zanechala množství pozůstatků dnes uchopených jako montánní dědictví (Karel, Kratochvílová, eds. 2013). Tato oblast je výjimečná také z hlediska stupně ochrany,

jelikož byla zdejší Hornická kulturní krajina Krušnohoří/Erzgebirge v červenci roku 2019 zapsána na seznam UNESCO. Jedná se o jedinečný přeshraniční komplex, který je svým rozsahem, tradicí, způsoby zpracování a interpretace či množstvím montánních prvků unikátní nejen v Česku a Evropě, ale i v celosvětovém měřítku. Z těchto a dalších důvodů, které jsou popsány dále v práci, bylo Krušnohoří vybráno jako zájmové území pro výzkum v disertační práci. Vzhledem k jeho obrovskému územnímu rozsahu pak byl za konkrétní zkoumané území zvolen region Jáchymovska, který je z hlediska své bohaté historie, ale i dynamického sociokulturního vývoje jedním z klíčových regionů Krušnohoří a také významným prvkem nominace a zápisu statku na seznam UNESCO. Charakteristiky a specifika Krušnohoří i Jáchymovska jsou podrobněji popsány v následujících kapitolách.

6 Cíle, výzkumné otázky a metodologie výzkumu montánního dědictví

6.1 Montánní dědictví jako výzkumný problém

Montánním dědictvím se zabývá množství oborů a je možné na něj nahlížet z různých úhlů pohledu. Z uvedeného obecného rozboru dědictví i představení industriálního a montánního dědictví vyplývá pro potřeby řešené práce několik závěrů. Důležitá je samotná definice montánního dědictví, tj. vymezení výzkumné problematiky. Na základě rozboru konceptu, identifikace či klasifikace dědictví (Lowenthal 1985, 1998; Ashworth, Tunbridge 1996; Howard 2003 a další) je pro potřeby disertační práce montánní dědictví vymezeno jako sociokulturní proces, v rámci kterého je možné studovat jeho vznik, interpretaci, prezentaci, využívání, ochranu, zánik či případnou rekonstrukci. Jedná se o komplex vzájemnými vztahy a vazbami propojených hmotných i nehmotných prvků, které obsahují hodnoty a významy (historické, společenské, kulturní aj.) odkazující a reprezentující těžební aktivity i horníky v odlišných časoprostorových a společenských kontextech. S těmito prvky se nakládá tak, aby se v něm obsažené či jemu přisuzované hodnoty zachovávaly, interpretovaly veřejnosti, ochraňovaly a předávaly budoucím generacím. Montánní dědictví je chápáno jako proces, tj. jsou u něj studovány všechny uváděné etapy vývoje jeho „životního cyklu“, který ovlivňují jednotliví aktéři vstupující do procesu v různých fázích. Uvedené pojetí montánního dědictví se shoduje s vymezením dědictví jako součásti kultury, kterou v závislosti na svých hodnotách a významech pomáhá spoluvytvářet. Zároveň se podílí na utváření identit nejen místních obyvatel, ale i územních komunit, identit území nebo významu a image míst. Dochází k jeho percepci, interpretaci a následnému přijetí nebo naopak kritice a odmítnutí obyvatelstvem (skupinami obyvatel, národy), přičemž postoj k dědictví není statický, ale v čase se dynamicky proměňuje. Důležité je také zmínit, že montánní dědictví není určeno vztahem k určité konkrétní nerostné surovině, lokalitě či historickému období.

Tato disertační práce se věnuje výzkumu procesu montánního dědictví z pohledu jednotlivých aktérů a dále také ovlivňováním aktérů v území přítomností tohoto dědictví. Za aktéry jsou považování jak skupiny nakládající s dědictvím (veřejný, soukromý, neziskový sektor), tak i osoby žijící v území, tj. místní obyvatelé, kteří si díky přítomnosti tohoto

dědictví vytvářejí své osobní či kolektivní identity a v neposlední řadě také návštěvníci území, kterým se dědictví prezentuje a interpretuje (Graham, Ashworth, Tunbridge 2000).

6.2 Cíle a výzkumné otázky disertační práce

Ze zhodnocení teoretických konceptů a diskuse literatury v úvodní části práce vyplývá, že zejména v české geografii dosud dědictví jako proces nebylo dostatečně zkoumáno. Převažují názory a pohledy na dědictví jako na statický soubor hmotných či nehmotných hodnot či děl z minulosti, které přispívají k utváření hodnot současnosti (Patočka, Heřmanová 2008; Heřmanová, Chromý a kol. 2009 a další). Dále také nejsou realizovány výzkumy, které by objasňovaly role jednotlivých aktérů, subjektů a zájmových skupin v procesu dědictví, diskutovaly jednotlivé fáze dědictví či vyhodnocovaly významy přítomnosti dědictví v území. V pozadí zájmu také stojí výzkum vztahu mezi dědictvím a otázkami formování regionu a regionální identity či rozvoje regionů.

Hlavním cílem disertační práce je přispět k pochopení procesu formování dědictví a zjistit, jakou roli hrají v procesu dědictví jednotlivý aktéři. Jako příklad montánního dědictví bylo vybráno dědictví v zájmovém území Jáchymovska (v oblasti Krušnohoří), přičemž důvody pro zvolení této lokality jsou podrobně popsány v samostatné kapitole.

Podobně jako u velké části studií zaměřených na problematiku dědictví je implicitním cílem této práce přispět do diskuse týkající se procesu formování dědictví, jeho role při utváření regionu a jejího významu pro rozvoj regionu.

Kroky vedoucí k naplnění cíle disertační práce lze definovat ve třech rovinách:

1. Na základě rešerše a rozboru odborné literatury zařadit výzkum disertační práce do obecnějšího rámce výzkumů dědictví, procesu jeho formování různými aktéry, subjekty či zájmovými skupinami a problematiky jeho percepce, interpretace a ochrany. Dále začlenit do kontextu již provedených výzkumů, konceptualizovat a diskutovat klíčové pojmy i přístupy k montánnímu dědictví.
2. Diskutovat význam montánního dědictví jako podkategorie industriálního dědictví, způsoby jeho chápání či proměny jeho definic v českém prostředí. Dále identifikovat možnosti jeho využívání, významy a hodnoty a v neposlední řadě zhodnotit specifika a problémy, která jej od ostatních typů dědictví odlišují.

3. V konkrétním zájmovém území postihnout proces formování montánního dědictví. Prostřednictvím intenzivního výzkumu identifikovat konkrétní aktéry, zhodnotit jejich role, cíle a motivy v procesu formování montánního dědictví. Pochopit jejich vzájemné vztahy či konflikty a zhodnotit jejich význam při managementu a zachování montánního dědictví.

V souladu s uvedenými cíli hledá disertační práce odpovědi na několik základních výzkumných otázek, přičemž většina z nich navazuje na otázky vyplývající ze studia odborné literatury či dosavadních výzkumů a reflektuje tedy problémy uváděné v úvodní části práce. Jednotlivé výzkumné otázky na sebe navazují, prolínají se a vzájemně se doplňují. V rámci každého cíle je formulována jedna klíčová výzkumná otázka, kterou dále rozvádějí dílčí výzkumné otázky.

(ad cíl 1)

Jak je možné chápat dědictví?

- Jak, kde a kdy vznikl a jak se vyvíjí koncept dědictví?
- Jak je možné na dědictví nahlížet a vnímat jej?
- Jak je možné dědictví vymezit, chránit či interpretovat?
- Z jakých perspektiv je možné na dědictví nahlížet?
- Jaké jsou vztahy mezi dědictvím a dalšími geografickými koncepty (místo, krajina apod.)?
- Kdo s dědictvím nakládá a proč?

(ad cíl 2)

Kdo a proč formuje a využívá montánní dědictví?

- Co se rozumí pojmem montánní dědictví? Jak a kdy vzniká?
- Které hodnoty a významy obsahuje, pro koho a proč jsou důležité?
- Kteří aktéři, subjekty či zájmové skupiny se podílí na jeho formování a využívání?
- Jsou rozdíly v percepci, využívání, ochraně nebo interpretaci montánního dědictví mezi jednotlivými aktéry?
- Jaké je montánní dědictví v Česku? Kde se nachází a proč právě tam?

- Kdo se podílí na formování, interpretaci, využívání či ochraně montánního dědictví v Česku?
- Jak se k montánnímu dědictví v Česku přistupuje? Jakým způsobem a pro jaké účely se využívá? Jak je chráněno, interpretováno a prezentováno?
- Kteří aktéři přicházejí do kontaktu v Česku s montánním dědictvím? Jak se liší jejich přístupy k interpretaci hodnot a významů, které montánní dědictví reprezentuje?

(ad cíl 3)

Jak probíhá proces tvorby montánního dědictví na Jáchymovsku?

- Jaké montánní dědictví se v zájmovém území nachází, kteří aktéři s ním pracují?
- Jak se uvedené dědictví formovalo, jaké hodnoty a významy obsahuje a jak je s nimi nakládáno?
- V čem tkví podstata rozdílů mezi jednotlivými aktéry v managementu dědictví (tj. mezi veřejným, soukromým a neziskovým sektorem)? Jaké jsou jejich vzájemné vztahy?
- Jakým způsobem jsou hodnoty a významy montánního dědictví interpretovány, chráněny a prezentovány veřejnosti?
- Jakými fázemi dědictví prochází?
- Kteří aktéři se uplatňují v jednotlivých fázích formování dědictví?
- Jakým způsobem ovlivňuje přítomnost montánního dědictví v území jeho image?
- Jak se projevují přístupy jednotlivých aktérů k montánnímu dědictví v územní identitě obyvatel a identitě území? Jaké jsou mezi nimi rozdíly?
- Existují konflikty mezi aktéry v území?

6.3 Metodika

Metody v oblasti výzkumu montánního dědictví se odvíjejí od konkrétního oboru a také účelu, za jakým je montánní dědictví studováno. Velká část dosavadních výzkumů se věnuje konkrétním případovým studiím, kdy se řeší především aktuální stav daného dědictví, případně jeho vlivy na životní prostředí nebo využívání pro potřeby cestovního ruchu (Cole 2004, Lednický 2004).

Metodiku práce lze rozdělit do dvou rovin. První zahrnuje přehled a diskusi teoretických konceptů a dostupné literatury včetně vymezení klíčových pojmů. Její výsledky jsou shrnuty v úvodní části práce (viz kapitoly 2–4) a jsou dále využity pro volbu metodologie výzkumu, výběr vhodných metod, tvorbu výzkumných nástrojů, realizaci terénního šetření a v neposlední řadě i k vyhodnocení výsledků vlastního empirického výzkumu a jeho zařazení do širšího kontextu. Dále navazuje druhá, intenzivní, fáze výzkumu spočívající v realizaci a vyhodnocení rozhovorů s klíčovými aktéry, zapojenými v procesu montánního dědictví ve vybraném zájmovém území. Kombinaci studia dostupných zdrojů a jejich ověřování v terénu, zejména prostřednictvím rozhovorů s aktéry, využívá mnoho autorů (Limb, Dwyer, eds. 2001; Havlíček, Jančák, Chromý, Marada 2005; Frisvoll, Rye 2009). V rámci terénního šetření, tedy druhé fáze výzkumu, byla pro splnění cílů práce a zodpovězení výše uvedených výzkumných otázek využita kombinace několika typů výzkumných metod, resp. kombinace různých druhů rozhovorů, tedy smíšený výzkum (Disman 2002; Hendl 2008; Reichel 2009).

Pro analýzu a pochopení procesu montánního dědictví je vhodnější volit kvalitativní metody (řízené rozhovory), které umožňují lépe porozumět současnému stavu studované problematiky v území, identifikovat vztahy, příčiny a důsledky možných konfliktů plynoucích z rozdílné percepce, interpretace a nahlížení na montánní dědictví. Kvalitativní výzkum umožňuje hlubší porozumění souvislostem sledovaných jevů, dává možnost subjektivní interpretace a prostor pro reflexi jednotlivých aktérů (Disman 2002; Hendl 2008).

Kvalitativní výzkum v zájmovém území byl realizován pomocí polostrukturovaných řízených rozhovorů a probíhal ve třech rovinách. V první rovině byly realizovány rozhovory s aktéry podílejícími se na formování, interpretaci, využívání, managementu a ochraně montánního dědictví, přičemž důraz byl kladen na zahrnutí aktérů ze všech sektorů (veřejný, soukromý, neziskový). Mezi tyto aktéry patří například vlastníci nebo správci expozic a muzeí, zástupci vybraných institucí, členové místních hornických spolků a další. Šetření

bylo zaměřeno na zjišťování postojů k montánnímu dědictví, ale také například vazeb či vztahů mezi jednotlivými aktéry navzájem, V druhé rovině byly realizovány rozhovory s místními obyvateli. Tyto rozhovory slouží ke sběru informací o vlivu přítomnosti montánního dědictví na utváření jejich subjektivních hodnot, postojů a identit. Výzkum cílil na analýzu vztahu obyvatel k montánnímu dědictví v jejich okolí. V poslední rovině pak byly realizovány rozhovory s návštěvníky území. Rozhovory tohoto typu zjišťovaly povědomí návštěvníků o zdejším montánním dědictví či vnímání jeho prezentace a interpretace institucemi. Kombinace těchto tří rovin umožňuje ucelený pohled na studovanou problematiku z různých perspektiv a hledá propojení aktivit, vztahů a vazeb mezi jejich původci a cílovými skupinami.

Rozhovory se všemi účastníky výzkumu se uskutečnily formou osobních setkání, která dala možnost u jednotlivých respondentů zhodnotit také jejich osobní postoje, přičemž schůzky s jednotlivými respondenty probíhaly v zájmovém území (podrobnosti viz kapitola 9). Každá skupina rozhovorů byla realizována podle předem připravené osnovy, resp. struktury otázek, avšak zpravidla měly rozhovory spíše neformální povahu, aby se dotazovaní necítili omezení a mohli se volně vyjadřovat k tématu. Z tohoto důvodu nebylo striktně vyžadováno pořizování zvukového záznamu, tj. pokud respondenti projevili nechuť či ostych z nahrávání, byly z rozhovoru pořízeny pouze písemné poznámky. Rozhovory byly konstruovány tak, aby měli respondenti maximální prostor pro vyjádření svých názorů a postojů, převážná část otázek byla tedy otevřených. Nejprve byl prostor pro představení reprezentovaných institucí a následně pro odpovědi na jednotlivé otázky. V některých případech (např. při dotazování na percepci různých skutečností) pak respondenti volili odpovědi na předem dané škále (zcela pozitivně × spíše pozitivně × spíše negativně × zcela negativně). Délka trvání každého rozhovoru byla zpravidla 30 až 60 minut, všichni účastníci výzkumu byli seznámeni s jeho účelem, anonymizací dat a souhlasili s využitím odpovědí pro potřeby disertační práce. Výsledky kvalitativního výzkumu jsou podrobně popsány a interpretovány dále v práci (kapitola 9).

Z hlediska zvolené metodologie je důležité zhodnotit i její nevýhody, mezi které může patřit např. riziko zasahování výzkumníka do sledované situace, a tedy i riziko zkreslení výsledků při sběru dat či při jejich vyhodnocování a interpretaci. Do výsledků šetření se tak nevyhnutelně promítají osobní postoje, předešlé zkušenosti, preference výzkumníka i případné sympatie/antipatie k dotazovaným (Limb, Dwyer 2001). V realizovaném výzkumu

bylo snahou tyto negativní aspekty zvolené metody odbourat tím, že byly zjišťované skutečnosti ověřovány i ze sekundárních zdrojů či byly realizovány rozhovory s více zástupci jedné instituce (v případě návštěvníků a místních obyvatel pak byly realizovány s dostatečným množstvím osob, aby se jednalo o reprezentativní vzorek). I přes uvedené nevýhody zvolené metody převažují její klady, a to především možnost nahlédnout do hloubky studovaného problému, což jiné metody neumožňují.

7 Krušnohoří/Erzgebirge

7.1 Přírodní podmínky a přírodní dědictví oblasti

Oblast Krušnohoří je dlouhodobě objektem zájmu výzkumů v historické a kulturní geografii a dílčí části jsou podrobně zkoumány v rámci řešení různých výzkumných grantů či projektů, které se zabývají např. změnami ve využití krajiny (Kašková 2010; Jeleček, Bičík, Štych, Janoušek, Bláha 2012; Kupková, Bičík, Chromý, eds. 2019), kulturním dědictvím (Jelen, Chromý 2018), kulturními krajinami (Kuncová 1995; Jelen, Čábelka 2020; Kupková, Bičík, eds. 2020), historickým osídlením oblasti (Riezner, Kučerová, Stroufová 2017) a dalšími tématy. Z hlediska výzkumu montánního dědictví je potřeba věnovat pozornost i přírodnímu dědictví, které s montánním tvoří provázaný komplex. Zároveň je nutné studovat i fyzickogeografické charakteristiky oblasti, díky kterým byly vytvořeny podmínky pro dobývání nerostných surovin a následnou tvorbu montánního dědictví.

Krušné hory se rozkládají při západní hranici Česka s Německem, kde tvoří souvislé horské pásmo bez výraznějších přechodů a průsmyků o délce téměř 130 a šířce zhruba 40 kilometrů. Pohoří začíná na západě Čech u Ašského výběžku (Smrčiny) a táhne se až k Tisé u Děčínských stěn v Ústeckém kraji. Z jihu je možné jej vymezit na české straně údolím řeky Ohře (ve východní části pak Mosteckou pánví), přičemž tyto svahy jsou oproti severním příkřejší. Severní hranice je pak z důvodu pozvolného klesání pohoří na německé straně obtížně vymezitelná. V Česku se Krušnohoří rozprostírá na území Ústeckého a Karlovarského kraje a v Německu na území Saska a celkově zabírá plochu zhruba 6 000 km² (z čehož je cca 1 600 km² v Česku). Oblast za sebou má velmi pestrý geologický vývoj. Krušné hory jsou příkladem kerného pohoří, které vzniklo vyzdvižením a následným zlomením zemské desky. Nejstarší magmatity a sedimenty se vytvořily již v předprvohorním období, ale stavbu hor nejvýznamněji ovlivnily třetihory z důvodu zmiňované zlomové tektoniky, která zapříčinila poklesy na jihu a jihovýchodě, přičemž docházelo k opakovaným pohybům na zlomových liniích (Petránek a kol. 2016).

Krušné hory jsou tvořené komplexem metamorfovaných hornin magmatického nebo sedimentárního původu (krystalické břidlice), jejichž stáří je odhadováno na zhruba 560 milionů let (vznikly tedy na konci starohor). Pro tyto horniny (ruly, svory, svorové ruly) se užívá název krystalinikum. Během následných horotvorných pochodů pronikaly do hornin krystalinika intruze (= pronikání magmatu do okolních hornin, resp. okolního prostředí), což

umožnilo vznik velkého množství rudonosných žil s bohatou mineralizací (stříbro, měď, cín, wolfram, molybden, olovo, železo, baryt, kobalt, nikl, uran, lithium). Mezi typické krušnohorské horniny patří ortoruly[14].

Rámeček 6: Fyzickogeografická charakteristika Krušnohoří

Z geomorfologického hlediska jsou Krušné hory samostatnou podjednotkou Krušnohorské hornatiny a dělí se na Klínoveckou a Loučenskou pahorkatinu. Klínovecká hornatina je výraznější částí s průměrnou nadmořskou výškou 750 m n. m. Celek patří do Krušnohorské subprovincie a provincie České vysočiny. Nejvyšším vrcholem je na české straně Klínovec (1 244 m n. m.), na jehož vrcholu je roční průměrná teplota 2,7 ºC a sníh zde leží cca 150 dní v roce. Na německé straně hor je nejvyšším vrcholem Fichtelberg (1 214 m n. m.). V Krušných horách pramení několik řek (od západu k východu: Svatava, Rolava, Rotava, Bystřice, Chomutovka a Bílina) a nachází se zde několik vodních nádrží (Přísečnice, Fláje, Jirkov a Janov). Převažuje chladné podnebí (podoblast CH7 dle Quitta), které je charakteristické krátkým, mírně chladným a vlhkým létem, dlouhým přechodným obdobím s mírně chladným jarem a mírným podzimem, dlouhou mírnou vlhkou zimou s dlouhým trváním sněhové pokrývky. Vrcholové části zasahují do podoblasti CH4, která má zejména zimu podstatně chladnější. Průměrné teploty ve výšce 900 m n. m. jsou kolem 4 °C, v 1 200 metrech je to kolem 2,5 °C. V průměru zde spadne 1 000 až 1 200 mm srážek za rok, přičemž na návětrných svazích hor jsou srážky silnější, naopak na závětrných svazích hor jsou slabší. Krušné hory pak působí jako tzv. srážkový stín pro oblasti podkrušnohorských pánví, ze kterých je nejvýraznější Žatecko, kde v ročním úhrnu spadne jen kolem 400 mm srážek, dále pak např. Rakovnicko, Kladensko či Dolní Poohří.

Zdroj: Quitt (1971); Netopil a kol. (1984); Král (1999); Petránek a kol. (2016).

[14] Pro poznání geologické stavby centrálního a západního Krušnohoří poskytly velmi podrobný materiál zejména rozsáhlé hornické práce prováděné v letech 1946–1964 národním podnikem Jáchymovské doly (Hloušek 2016, Petránek a kol. 2016).

Geologická stavba, reliéf a podnebí předurčily i druhovou skladbu krušnohorské fauny a flóry. Jejich vývoj ovlivnily klimatické změny během čtvrtohor (střídání glaciálů a interglaciálů způsobilo vyhynutí nepřizpůsobivých druhů, a naopak rozšíření těch, kterým změněné klimatické podmínky vyhovovaly). Celkový ráz flóry a fauny má horský charakter. Složení fauny ale také výrazně ovlivnila činnost člověka (mezi nejvýznamnější zásahy patří těžba dřeva pro důlní potřeby či odlesňování pro získání plochy obdělávatelné půdy). Změny v lesním hospodářství přinesla doba tereziánských a josefínských reforem, kdy docházelo k nahrazení původních bukových porostů ekonomicky výhodnějším smrkem (monokulturní hospodaření bylo z důvodu těžby nerostných surovin v Krušných horách zavedeno ze všech horských oblastí Čech nejdříve). Plocha lesů byla postupně redukována a tím byl umožněn vznik náhradního stanoviště horských luk a pastvin. Pro vrcholové plošiny Krušných hor jsou typická pestrá a druhově bohatá luční společenstva, který vznikala v souvislosti s postupnou kolonizací hor a sloužila především jako pastviny pro dobytek (Bičík a kol. 2010; Hloušek 2016).

V Krušných horách je možné nalézt množství maloplošných chráněných území, chybí však velkoplošné území (jako např. CHKO či NP). Mezi nejznámější národní přírodní rezervace (NPR) patří Božídarská rašeliniště s plochou více než 1 600 ha, přičemž důvodem ochrany je soubor rašelinišť, luk a lesních porostů. Rašeliniště jsou předmětem ochrany i u NPR Velké Jeřábí jezero, která byla vyhlášena již v roce 1933. V oblasti je možné dále nalézt dvě národní přírodní památky, více než deset přírodních památek a přírodních parků, tři ptačí oblasti a několik desítek Evropsky významných lokalit. Ochrana přírody a krajiny je především zaměřena na ochranu a zachování krušnohorské fauny a flóry (Agentura ochrany přírody a krajiny ČR 2020).

Důležité je také zmínit krajinné památkové zóny, které se v Krušnohoří vyskytují čtyři a mají spojitost s montánní krajinou. Všechny byly vyhlášeny v roce 2014, v souvislosti s přípravami projektu Montanregion Krušné hory – Erzgebirge, jehož cílem byl zápis krušnohorského montánního regionu na seznam UNESCO (přehled viz tabulka č. 3). Více k tématu krajinných památkových zón např. Kučová, Stroblová, Weber (2013); Kuča, ed. (2015); Švecová, Vorel (2015) a další.

Tabulka 3: Krajinné památkové zóny Krušnohoří

Název	Rozloha (ha)
Hornická kulturní krajina Abertamy–Horní Blatná–Boží Dar	5 220
Hornická kulturní krajina Háj–Kovářská–Měděník	1 150
Hornická kulturní krajina Jáchymov	1 346
Hornická kulturní krajina Krupka	790

Zdroj: Národní památkový ústav (2020).

7.2 Socioekonomický vývoj a kořeny montánního dědictví

Oblast Krušnohoří byla kvůli svým nehostinným přírodním podmínkám dlouho neosídlená. První kolonizaci je možné datovat před sedmi sty lety, tj. zhruba od 12. století. Do té doby byly osídleny pouze podkrušnohorské pánve, ve kterých se na trvalo usadili zhruba v 5. století Slované, kteří zakládali svá sídla v okolí obchodních stezek vedoucích horskými průsmyky do sousedního Saska. Historie osidlování Krušných hor je spojena s nalezišti kovů, jejich těžbou a zpracováním. Jako první se těžily rudy cínu a stříbra, ale i dalších kovů, jako je olovo, měď či železná ruda. Na pozvání českých panovníků přišli do oblasti prospektoři především ze sousedního Saska, kteří zakládali rudné doly nebo rýžoviště. Od druhé poloviny 12. století začali obyvatelé postupně osidlovat některé části hor a zakládat doly, hornické osady a městečka. Příkladem mohou být na české straně železné doly u Kadaně (kolem roku 1228), cínové doly v Krupce (1297) a Cínovci (1337) nebo těžba mědi na Měděnci (1446). Na straně saské je možné identifikovat počátek těžby otevřením ložiska u Freibergu v roce 1168 a těžbu ložisek ve 13. století v okolí Scharfenbergu, Dippoldiswalde či Wolkensteinu. Další velká kolonizační vlna přišla ve 14. století, kdy došlo k založení městeček jako Nejdek či Hora Svaté Kateřiny (Fialová a kol. 1996; Karel, Kratochvílová, eds. 2013; Hloušek 2016).

K mnohem intenzivnějšímu osidlování došlo o dvě století později, a to počátkem 16. století, kdy došlo k rozrůstání a rozmachu původních hornických osad (Přebuz, Horní Blatná, Pernink, Boží Dar, Měděnec, Přísečnice, Cínovec), které získaly status hornických měst. Impulzem pro tento rozmach se stal nález stříbrné rudy nedaleko Jáchymova. Skokově rostl počet obyvatel a celá oblast se rychle rozvíjela. Jáchymov se stal s 18 000 obyvateli druhým nejlidnatějším městem Českého království (po Praze, která měla v té době cca 40 000 obyvatel). Krušné hory se staly nejobydlenějším pohořím Evropy, přičemž osídlení se

neomezilo pouze na údolí, ale kolonizovány byly téměř všechny oblasti hor, včetně nejvyšších vrcholových oblastí (např. město Boží Dar, které je i dnes nejvýše položeným městem v Česku). Těžba stříbra, ale i dalších kovů (především cínu) zažívala bouřlivý rozmach. Současně se rozvíjely i přidružené průmyslové činnosti (zpracování kovů), hornické učení a vzdělanost či báňské techniky. Docházelo k intenzivnímu odlesňování a budování rozsáhlých vodních děl, jako např. báňských rybníků, nádrží, odvodňovacích štol a přivaděčů vody (Horská, Maur, Musil 2002; Karel, Kratochvílová, eds. 2013; Hloušek 2016).

Intenzivní báňská činnost trvala zhruba sto let. Ke konci 16. a počátkem 17. století nastal úpadek těžby rud způsobený jednak vyčerpáním jednotlivých rudných ložisek, ale také z důvodu třicetileté války (1618–1648) a následné pobělohorské rekatolizace. Ta způsobila odliv protestantských horníků na druhou stranu hranice do Saska, kde se těšila rozkvětu tamní hornická města a městečka. Uzavírání dolů a nutnost hledat nové zdroje obživy vedlo zbylé obyvatelstvo na české straně k rozvoji rozličných domácích výrob a řemesel, mezi které patřilo především hračkářství, výroba hudebních nástrojů (Kraslice), paličkování krajek (Nejdek), později rukavičkářství (Abertamy), tkalcovství, dřevořezba, výroba umělých květin a cínových lžící nebo knoflíkářství. I když v menší míře, pokračovala těžba rud v oblasti Měděnce (měď), na Jáchymovsku (po vyčerpání zásob stříbra se těžba přeorientovala na barevné kovy – bizmut, kobalt a arzen) či nově v oblasti Oloví (olovo). V porovnání s předchozím obdobím se však jednalo pouze o menší provozy.

Novým impulzem pro rozvoj oblasti byla průmyslová revoluce. Počátkem 19. století byly spolu s výstavbou silnic a železnic zakládány průmyslové podniky a na některých místech obnovována báňská činnost. Kromě barevných kovů se těžila i rtuť, mangan, wolfram, bizmut, arzen, kobalt, uran nebo pyrity pro výrobu vitriolu. Rozvíjela se i další průmyslová odvětví, jako např. sklářství, textilní průmysl, papírenství, železářství a výroba porcelánu. V oblasti Jáchymova došlo k rozmachu těžby rud uranu k výrobě sklářských barev, následovala intenzivní těžba radia a rozkvět zde zaznamenalo i lázeňství (v souvislosti s objevem léčivých účinků radioaktivní vody s obsahem radonu). Přelom 19. a 20. století vedle průmyslu přinesl do hor také nový druh návštěvníků – turisty a s nimi spojený rozvoj infrastruktury pro zimní sporty (výstavba hostinců, hotelů či rozhleden – Klínovec, Plešivec, Tisovský vrch, Komáří vížka). V důsledku světové hospodářské krize ve 30. letech

20. století však celý region upadal, průmyslové podniky byly uzavřeny nebo výrazně utlumily výrobu (Hloušek 2016).

V důsledku vysídlení německého obyvatelstva po druhé světové válce došlo k zániku mnoha sídel. I přes snahy o dosídlení obyvatelstvem z vnitrozemí Československa nebo jiných oblastí nebyl region dodnes zalidněn do původního předválečného počtu obyvatel (Kučera 2007; Kučera, Chromý 2012). V oblasti západního Krušnohoří byla po roce 1945 obnovena intenzivní těžba uranové rudy, tentokrát však pro své radioaktivní vlastnosti vhodné k vojenskému využití tehdejším Sovětským svazem. Uran byl dobýván rozšiřováním a prohlubováním bývalých stříbrných či radiových dolů, otevírala se ale i zcela nová ložiska. Centrem těžby byla na české straně opět oblast Jáchymovska a jeho širšího okolí (Abertamy, Potůčky, Vejprty), na německé straně pak byla rozšířena především horních města Johanngeorgenstadt, Schneeberg, Schlema, Hartenstein, Annaberg a Marienberg. Veškerá produkce uranu se vyvážela do Sovětského svazu na základě utajované mezistátní dohody mezi vládou Sovětského svazu a vládou Československé republiky pro potřebu tamního zbrojního průmyslu (Kaplan, Pacl 1993; Pluskal 1998; Lepka 2003). K těžké práci v dolech byli zpočátku využíváni místní horníci, noví osídlenci či váleční zajatci. Po únorovém převratu v roce 1948 začali být na práci intenzivně nasazováni českoslovenští vězni, přičemž někteří z nich byli odsouzeni z politických důvodů. Vězni byli umisťováni do tzv. lágrů, neboli pracovních táborů (tábory nucených prací, nápravně pracovní tábory), ve kterých panoval speciální a mnohdy velmi krutý režim. V pracovních táborech panovaly velmi často nevyhovující hygienické podmínky, vězni byli vystavováni značné fyzické i psychické zátěži a samozřejmě pracovali ve velmi nebezpečném prostředí (více viz např. Kukal 1993; Petrášová 1994; Pluskal 1998; Lepka 2003; Pousta 2003; Pinerová, ed. 2018; Padevět 2019 a další).

Těžba uranových rud značně transformovala krajinu a zanechala množství pozůstatků či ekologických zátěží. Na české straně skončila již v polovině 60. let 20. století, na německé pak na přelomu 80. a 90. let 20. století. Důlní činnost v celých Krušných horách byla definitivně ukončena uzavřením posledního středoevropského železnorudného dolu na Měděnci v roce 1994. Dnes je většina místních nalezišť rud vyčerpaná anebo již není dobývání ekonomicky výhodné (Hloušek 2016). V posledních letech několikrát proběhly diskuse o průzkumu a případném obnovení těžby lithia, které se pod Krušnými horami nachází ve velkém množství jak na české straně v okolí Cínovce či Krupky, tak i na německé

straně v ložisku Sadisdorf nedaleko českých hranic. Zatím se o těžbě lithia v oblasti pouze debatuje, ale při zvýšené poptávce je možné, že zde bude těžba obnovena (Lepka 2003; Urban a kol. 2011a, 2011c; Hloušek 2016; Jelen, Kučera 2017a; Jelen, Chromý 2018; Jelen, Karásková 2020; Karásková 2020).

Těžba nerostných surovin ovlivňovala podobu Krušnohoří téměř 700 let, a i v dnešní době je možné v oblasti nalézt množství výrazných montánních reliktů. Některé z těchto reliktů jsou aktivně zpracovávány a je tvořeno montánní dědictví, které je svým významem výjimečné nejen v českém, ale i v celosvětovém měřítku, což ostatně dokládá zápis Hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Erzgebirge na seznam UNESCO.

Vývoj krušnohorského hornictví je tedy možné shrnout do následujících sedmi období:

Tabulka 4: Krušnohorská těžební období

Období	Charakteristika	Hlavní dobývané suroviny
1168–1450	počátky těžby	železo, cín, měď
1451–1620	doba rozkvětu hornictví a zakládání měst	stříbro, měď, cín
1621–1750	obnova hornictví po třicetileté válce	měď, bizmut, kobalt, arzen, olovo
1751–1850	počátky industrializace	rtuť, mangan, wolfram, bizmut, arzen, kobalt, uran
1851–1945	industrializace	uran, radium
1946–1990	hornictví v době socialismu	uran
po roce 1990	tvorba montánního dědictví	předpoklad lithium

Zdroj: Hloušek (2016); kolektiv autorů (2017).

7.3 Montánní dědictví regionu Krušnohoří/Erzgebirge

Díky pestrému geologickému vývoji a bohaté hornické historii jsou Krušné hory regionem s vysokou koncentrací montánních reliktů ze všech výše zmiňovaných těžebních období. I přes to, že se jedná o pohraniční oblast, vývoj na české i německé straně byl často velmi podobný a společensky i hospodářsky si byla území po obou stranách hranice vždy velmi blízko. Krušnohorská česko-německá hranice, která byla stanovena již v polovině 15. století, patří k nejstarším dohodou vymezeným liniím v Evropě (Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. 2004). Již zmiňovaní horníci ze Saska velmi často přicházeli do české části hor za prací a až

do odsunu německého obyvatelstva po druhé světové válce a vztyčení železné opony byl region místem spolupráce (nejen) horníků z obou zemí. Česká i německá část Krušnohoří jsou proto považovány za součásti jednoho komplexu kulturního dědictví (Vlčková 2013). Pozůstatky po hornických činnostech je možné najít na obou stranách hranice, přičemž celý region je specifický jejich vysokou koncentrací, neobyčejnou zachovalostí a rozmanitostí, ale také územní rozlehlostí a dlouhotrvajícími hornickými tradicemi jako jsou například hornické průvody, oslavy či hornické kapely (viz obrázek 2) (Vlčková 2013; Jelen, Chromý 2018).

Obrázek 2: Hornická kapela Barbora

Zdroj: Archiv autora.

Montánní relikty a jejich percepce jako komplexu dědictví hodného zachování a předávání dalším generacím je tématem zhruba posledních 30 let. Po ukončení těžby na české straně hranice lze sice ve druhé polovině 20. století pozorovat vznik jednotlivých muzeí a snahy o ochranu dílčích prvků[15], které reflektují těžbu stříbra ze 16. století (např. od roku 1965 se objekt jáchymovské Královské mincovny využívá jako muzeum). Nejedná se však o komplexní reprezentaci a intepretaci montánní historie a odpovídajících komponent montánní krajiny, ale pouze o selektivní výběr jednoho těžebního období – těžby stříbra (viz problematika selekce prvků dědictví výše). Hornické pozůstatky z ostatních těžebních období (především z posledních dvou století) a snahy o jejich zpracování jako dědictví se dostaly do popředí zájmu až koncem 90. let 20. století. Do té doby byly patrné pouze ojedinělé snahy zpravidla aktérů z neziskového sektoru, resp. skupin místních obyvatel, vytvářet muzea či prohlídkové štoly např. na Jáchymovsku nebo v okolí Krupky (Urban a kol. 2011a, 2011b, 2011c).

Snahy o uznání výjimečnosti hodnot zdejšího montánního dědictví byly patrné dříve na německé než na české straně hor. Od konce 90. let 20. století se dostaly do popředí zájmu iniciativy občanů a institucí usilujících o zápis montánního dědictví hornického regionu na seznam UNESCO. První kroky k nominaci na saské straně byly realizovány již v roce 1998 a v roce 2003 pak vzniklo sdružení Förderverein Montanregion Erzgebirge. Zhruba po deseti letech se zapojilo i Česko reprezentované Karlovarským a Ústeckým krajem, kde v roce 2010 vzniklo z iniciativy obcí Jáchymov, Horní Blatná, Boží Dar a Abertamy sdružení Montanregion Krušné hory – Erzgebirge, o. p. s. (Pokludová 2013). Spolupráce institucí z obou zemí je velmi významná, přičemž společný přeshraniční projekt nominace hornické kulturní krajiny Krušnohoří k zápisu na seznam UNESCO dokonce v roce 2013 získal cenu za přeshraniční spolupráci od sdružení Initiative Südwestsachsen (Vlčková 2013). Česká část montánního dědictví Krušnohoří byla zapsána Ministerstvem kultury ČR na národní indikativní seznam České republiky[16] v roce 2012 a následující rok pak byla organizaci UNESCO předložena společná česko-německá nominace (Pokludová 2013).

[15] Jako příklad může sloužit prohlášení kulturními památkami objektů bývalých hornických měst Jáchymov, Horní Blatná, Boží Dar apod.

[16] Indikativní seznam je soupis dědictví ucházejícího se o zápis na seznam UNESCO. Jeho účelem je identifikovat a inventarizovat přírodní a kulturní statky, které mají potenciální mimořádnou univerzální hodnotu. Z tohoto seznamu je následně vybíráno dědictví, které bude nominováno k zápisu na seznam UNESCO. Podnět k zápisu do indikativního seznamu může Ministerstvu kultury ČR podat právnická nebo fyzická osoba působící jak na území Česka, tak mimo něj. MK ČR následně pověřuje vyhodnocením žádosti

Následoval hodnotící proces a již v roce 2016 se mělo o zápisu rozhodovat. Obě země se však kvůli připomínkám hodnotících komisařů rozhodly žádost stáhnout a přepracovat ji. Hlavním problémem byl odlišný přístup, kdy česká strana nominovala celé oblasti, ale saská jen jednotlivé památky. Bylo tedy doporučeno sjednotit postup, zredukovat počet nominovaných prvků a scelit je do větších komplexů (původně žádost obsahovala 85 položek, z toho 79 jich bylo saských). Znovu byla žádost podána v roce 2017, kdy již obsahovala pouze 22 položek, z toho 5 v Česku a 17 v Německu. V případě druhého podání se většinou jednalo o krajinné komplexy, ale v některých případech zůstaly i solitérní prvky, jako například Rudá věž smrti v Ostrově (Karlovarský kraj). Jak je patrné, redukce a scelování památek probíhaly především na německé straně, přičemž z českého seznamu byl odebrán pouze jeden prvek, a to areál vápenky v Loučené pod Klínovcem. Důvodem bylo doporučení hodnotící komise, aby navrhované dědictví či komplexy odkazovaly a reprezentovaly pouze těžbu rudných surovin (stříbro, kobalt, uran apod.), nikoliv veškeré pozůstatky po těžbě. Ze stejného důvodu pak z německé části nominace vypadly např. památky reprezentující těžbu uhlí nebo porcelánka či vápenka. Prvky, které se nacházely v původní nominaci, jsou dnes evidovány jako tzv. přidružené objekty, které sice v seznamu UNESCO nejsou, avšak doplňují celkový komplex montánní krajiny Krušných hor. Co se týče samotné nominace, tak její druhá varianta byla již úspěšná a dne 6. července 2019 byla na zasedání Výboru světového dědictví v Baku schválena (Pokludová 2013; Jelen, Chromý 2018; Jelen, Karásková 2020; Karásková 2020; WHC 2020b). Přehled jednotlivých komponent hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Erzgebirge pod ochranou UNESCO je uveden v tabulce č. 5.

organizaci státní památkové péče – Národní památkový ústav, který provede odborné hodnocení podnětu a své stanovisko zašle MK ČR (Národní památkový ústav 2020, Ministerstvo kultury 2021).

Tabulka 5: Komponenty Hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Erzgebirge zapsané na seznamu UNESCO

<table>
<tr><th colspan="2">Německo</th></tr>
<tr><td>Středověké stříbrné doly v Dippoldiswalde</td><td>Hornická krajina Buchholz</td></tr>
<tr><td>Hornická krajina Altenberg – Zinnwald</td><td>Historické centrum města Marienberg</td></tr>
<tr><td>Správní jednotka Lauenstein</td><td>Hornická krajina Lauta</td></tr>
<tr><td>Hornická krajina Freiberg</td><td>Hornická krajina Ehrenfriedersdorf</td></tr>
<tr><td>Hornická krajina Hoher Forst</td><td>Komplex vycezovací hutě Grünthal</td></tr>
<tr><td>Hornická krajina Schneeberg</td><td>Hornická krajina Eibenstock</td></tr>
<tr><td>Schindlerova továrna na výrobu modrotisku</td><td>Hornická krajina Rother Berg</td></tr>
<tr><td>Hornická krajina Annaberg – Frohnau</td><td rowspan="2">Hornická oblast těžby uranové rudy Bad Schlema, Aue, Hartenstein</td></tr>
<tr><td>Hornická krajina Pöhlberg</td></tr>
<tr><th colspan="2">Česko</th></tr>
<tr><td>Hornická kulturní krajina Jáchymov</td><td>Hornická kulturní krajina Krupka</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Hornická kulturní krajina Abertamy – Boží Dar – Horní Blatná</td><td>Hornická kulturní krajina vrch Mědník</td></tr>
<tr><td>Rudá věž smrti v Ostrově</td></tr>
</table>

Zdroj: Kolektiv autorů (2017); vlastní zpracování.

Jednou z komponent české části je hornická kulturní krajina Jáchymov, která je strukturou i přístupem jednotlivých aktérů k managementu montánního dědictví velmi rozmanitá. Zároveň se jedná o klíčový region nominace (vzhledem k hodnotám a významům, které zdejší montánní dědictví reprezentuje) a velmi často zde dochází ke střetům vizí aktérů, subjektů i zájmových skupin, jejich očekávání a předpokladů vývoje po zápisu dědictví na seznam UNESCO. Nejen z těchto důvodů bylo Jáchymovsko vybráno jako zájmové území pro intenzivní výzkum.

8 Montánní dědictví Jáchymovska

8.1 Původ montánního dědictví regionu

Stejně jako celá oblast Krušnohoří, tak i samotné Jáchymovsko je zájmovým územím mnoha výzkumů kulturní a historické geografie. Příkladem mohou být práce zaměřené na vizualizaci a digitální 3D rekonstrukci zaniklých pracovních táborů pro politické vězně z 50. a 60. let minulého století (Dolejš, Meyer, Jelen, Kučerová 2015; Kučerová, Štych 2015), výzkumy věnované nominačnímu procesu a zápisu oblasti na seznam UNESCO (Jelen, Kučera 2017a; Jelen, Kučera 2017b; Jelen, Chromý 2018; Jelen, Karásková 2020) nebo výzkumy věnované jáchymovské montánní krajině (Karel, Kratochvílová, eds. 2013; Digitální atlas zaniklých krajin 2020; Jelen, Čábelka 2020).

Jáchymovsko je možné vymezit jako území obce Jáchymov, které se nachází v Karlovarském kraji (okres Karlovy Vary), severní hranice kopíruje státní hranici s Německem. Označení Jáchymovsko je používán především proto, že zahrnuje nejen samotné město Jáchymov a jeho katastrální území (Jáchymov a Popov u Jáchymova), ale i jeho nejbližší okolí. Vzhledem k tomu, že se administrativní vymezení města v minulosti často měnilo, je vhodnější používat pojem Jáchymovsko (město Jáchymov je centrem oblasti). K 1. 1. 2021 měl Jáchymov 2 381 obyvatel a rozlohu 5 077,31 ha (Český statistický úřad 2021). Počet obyvatel města se v průběhu jeho vývoje velmi dynamicky měnil v závislosti na aktuální intenzitě dobývání nerostných surovin, ale i politické a společenské situaci (blíže viz tabulka č. 6). Při porovnání s vývojem počtu obyvatel v Karlovarském kraji je patrné, že jej Jáchymov do konce druhé světové války kopíruje. Po roce 1945 se však nepodařilo oblast dosídlit a zvrátit odliv obyvatel (viz graf. č. 1).

Tabulka 6: Vývoj počtu obyvatel Jáchymova od 16. do 20. století

16. – 17. století		19. – 20. století	
rok	**počet obyvatel**	**rok**	**počet obyvatel**
1516	105	1869	6 668
1520	4 963	1880	6 709
1525	13 000	1890	7 133
1533	18 000	1900	7 487
1534	18 200	1910	7 627
1594	2 500	1921	7 137
1621	2 000	1930	7 404
		1950	6 659
		1961	4 608
		1970	3 289
		1980	3 375
		1991	2 716
		2001	2 830
		2011	2 838

Zdroj: Český statistický úřad (2016).

Graf 1: Index vývoje počtu obyvatel Jáchymova, Karlovarského kraje a Česka v letech 1869–2011

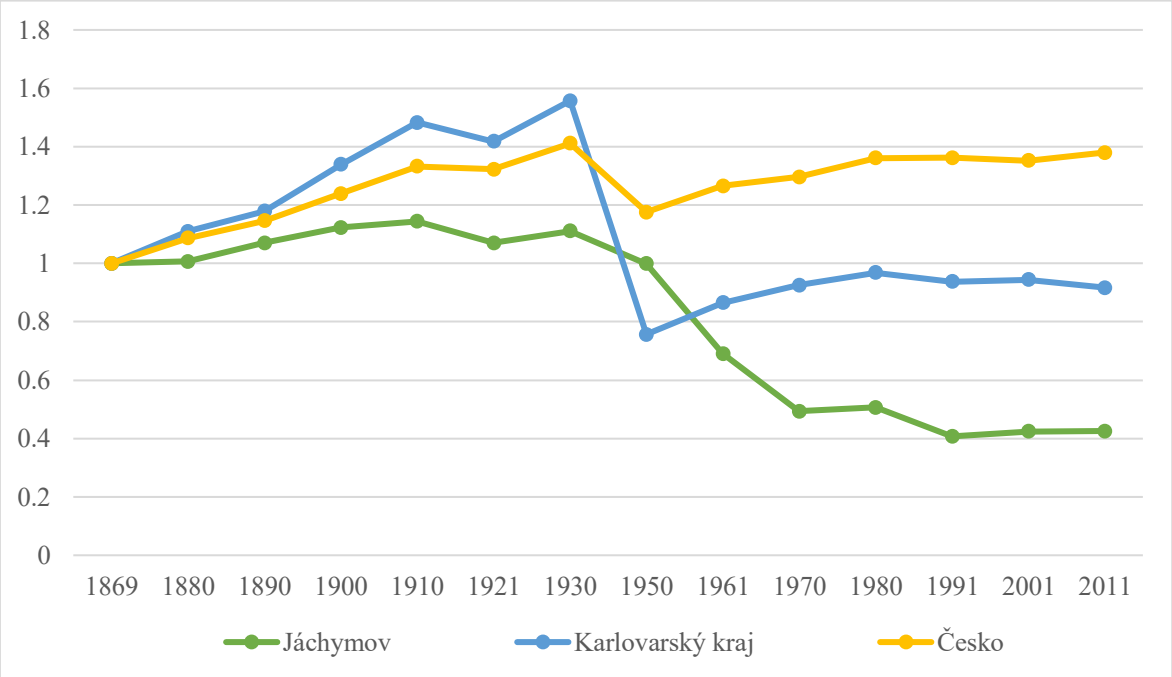

Zdroj: Český statistický úřad (2016).

Jáchymovsko je významné především svojí dlouhou těžební historií, na kterou jsou vázány další aktivity. Důležitá je také diverzita dobývaných nerostných surovin v různých historických obdobích (viz kapitola 7.2). Počátkem 16. století byla právě zde objevena bohatá ložiska stříbra a v místě původní osady Conradsgrün bylo založeno hornického sídlo, které v roce 1520 povýšil král Ludvík Jagellonský na svobodné horní město s názvem Údolí Sv. Jáchyma. Město bylo v držení rodu Šliků až do roku 1546, kdy příslušníci rodu museli po prohře ve šmalkaldské válce vydat českému králi Ferdinandovi I. vše, co jim bylo kdysi zastaveno. Téhož roku král opětovně potvrdil městu všechna horní privilegia a Jáchymov patřil mezi největší naleziště stříbra v Evropě, přičemž ve zdejší mincovně se razily stříbrné mince (tolary). Co do počtu obyvatel bylo město hned po Praze druhým největším (Horák, Kašpar 2009). Toto období tzv. stříbrné horečky trvalo cca 100 let, po kterých přišel úpadek, odliv obyvatelstva a období stagnace, což bylo způsobeno jednak vytěžením zásob stříbra, ale také politickými poměry (doba pobělohorská a násilná rekatolizace způsobila odliv obyvatel) a válkami (např. v roce 1640 bylo město podruhé vypleněno švédským vojskem). Úpadek byl dovršen v roce 1645, kdy Jáchymov postihla epidemie moru a rozsáhlý hladomor. Následně došlo k přeložení královské mincovny z Jáchymova do Prahy (1671). V průběhu 17. a 18. století probíhala ve zdejších dolech těžba kobaltu, niklu, arsenu či bizmutu, nebyla již však tak intenzivní jako v případě těžby stříbra (Ježek 2010, Hloušek 2016).

Od poloviny 19. století se zde těžily uranové rudy využívané nejprve k výrobě barev na sklo a porcelán. V roce 1855 zahájila provoz přímo v dolní části Jáchymova továrna na uranové barvy, která vyráběla uranovou žluť, později pak i oranž, čerň nebo zeleň (viz obr. 4).

Obrázek 3: Jáchymovské uranové sklo

Zdroj: Archiv autora.

Éra uranových barev trvala do konce 19. století, poté však barvy vyšly z módy a poptávka po nich klesala. Správci továrny přemýšleli o tom, jak opět obnovit výdělečnost podniku. V roce 1896 hutní správce Gustav Kroupa zakázal vyhazování odpadu po výrobě barev do zdejšího potoka a nařídil jej skladovat. Původně zamýšlel, že by se z odpadu dalo tavit stříbro, což ale bylo neproveditelné. O dva roky později si odpad z výroby vyžádali výzkumníci Pierre Curie a Marie Curie-Skłodowská, kterým bylo do Francie zasláno celkem 1 135 kilogramů materiálu. Z odpadu následně Marie Curie-Skłodowská izolovala prvních 120 miligramů nového prvku – radia. Následně z dalších 5 zaslaných tun z jáchymovské továrny extrahovala další 3 gramy tohoto prvku. Za izolaci čistého radia získala v roce 1911 Nobelovu cenu za chemii (Hloušek 2016).

Marie Curie-Skłodowská si svůj objev, resp. postup extrakce radia z uranových rud, nenechala patentovat, a proto z něj mohl profitovat právě Jáchymov. Nejprve se rádium vyrábělo přímo v továrně na uranové barvy, později se výroba přesunula do nových laboratoří. Postup extrakce byl velmi složitý, jelikož na výrobu 1 gramu radia bylo potřeba cca 10 tun materiálu (výchozí suroviny). Počátkem 20. století však bylo velmi populární a jeho cena vysoká. Jáchymov díky výrobě radia zažíval ohromný rozkvět a rozvoj, srovnatelný s počátkem 16. století. Radium se využívalo například v lékařství (při radioterapeutické léčbě rakovinných nádorů) nebo v průmyslové výrobě (hodinářství). Do první světové války měl Jáchymov na výrobu rádia světový monopol, přičemž ročně se vyprodukovaly cca 2 gramy této suroviny (Seidlerová, Seidler 2007). Po vzniku Československa se ve výrobě pokračovalo a roční produkce vystoupala až na 5 gramů za rok. Až do roku 1924 se zpracovávaly odpady z výroby uranových barev, poté se přešlo na těženou uranovou rudu. Radium bylo velmi drahé, 1 gram radiové soli stál po roce 1918 kolem 10–12 milionů československých korun, na přelomu 20. a 30. let pak cca 2 mil. a k roku 1933 už jen 1,75 mil. korun (do 30. let bylo vyrobeno celkem 35 gramů radia). Ve 30. letech 20. století ceny klesaly především z důvodu výroby radia v USA a objevu nových ložisek v Kongu a v Kanadě. V roce 1941 byla na rozkaz říšského ministra hospodářství jáchymovská továrna na uran a radium srovnána se zemí, přičemž po válce vzniknul na jejím místě lázeňský park (Seidlerová, Seidler 2007; Ježek 2010; Hloušek 2016).

Důležité je zmínit, že počátek 20. století byl spjat s rozvojem lázeňství, od roku 1906 byly v Jáchymově léčeni pomocí radioaktivní vody první pacienti. Díky úspěchům léčby došlo v následujících letech k rozvoji lázní a nárůstu počtu pacientů. Původně byla voda donášena

v barelech z místních dolů, ve kterých byly objeveny radioaktivní prameny. Později bylo nutné na přívod vody do lázní vybudovat podzemní potrubí, k čemuž došlo v roce 1908. Potrubí vedlo z dolu Werner (dnes Rovnost) štolou Daniel až do lázeňské části města a mělo přes 4 kilometry. Původní vodovod byl nahrazen v roce 1961 novým, který vedl štolou Curie vodu z dolu Svornost. Vzhledem k nárůstu počtu pacientů byla v roce 1911 otevřena Lázeňská budova (Kuranstalt für Radiumtherapie, dnešní lázeňský dům Agricola), o rok později byl pak otevřen hotel Radium-Palace[17] (Hloušek 2016).

Kromě Radium-Palace se v průběhu 20. století ve městě otevíraly další menší hotely a lázeňské domy. Jáchymovské lázeňství bylo, stejně jako celé město, postiženo obdobími úpadku během světových válek a následným poválečným vývojem. Po první světové válce byl zřízen Ústav pro ozařování, pod jehož správu od roku 1924 spadala všechna lázeňská zařízení. V průběhu druhé světové války byl Jáchymov lazaretním městem wehrmachtu, po jejím konci byl rozvoj lázeňství znemožněn intenzivní těžbou uranových rud. Lázně sice fungovaly, ale v omezeném režimu a pouze pro úzkou skupinu obyvatelstva. Určitý rozvoj byl umožněn ukončením těžebních prací v oblasti počátkem 60. let 20. století. V roce 1963 získal Jáchymov status lázeňského města, o rok později přešlo pod správu lázní důlní dílo Svornost, které slouží k čerpání radioaktivních pramenů dodnes (viz obrázek č. 4).

[17] Radium-Palace byl v době otevření na svou dobu velmi moderní hotel pro bohatou klientelu a šlechtu. Byl velmi nadstandardně vybaven, zahrnoval 250 pokojů se 300 lůžky (později rozšířen na 300 pokojů s 320 lůžky) a 40 kabin pro radioaktivní koupele. K původní třípatrové budově byla přistavěna ještě další dvě patra a dvorana, která sloužila jako koncertní sál. V hotelu se nacházely společenské místnosti (herny, kluby, restaurace, salonky, čítárny). Pokoje měly na svou dobu přepychové vybavení, ve všech tekla teplá voda a byla zavedena elektřina i telefon. Hotel měl vlastní vodovod, kanalizaci, výtahy či podzemní prostory pro sklady a další provozy (Ježek 2010, Hloušek 2016, Lázně Jáchymov 2020).

Obrázek 4: Důl Svornost

Zdroj: Archiv autora.

Zároveň byly postaveny nové lázeňské budovy (např. v roce 1975 Sanatorium akademika Františka Běhounka) a opravily se starší objekty. K transformaci došlo v roce 1992, kdy se z lázní stala akciová společnost (Léčebné lázně Jáchymov, a. s.), téhož roku bylo otevřeno sanatorium Curie, které je posledním vybudovaným lázeňským objektem v Jáchymově. Dnes jsou lázně významným léčebným centrem Česka s kapacitou přes 1 100 lůžek a návštěvností okolo 20 000 pacientů za rok (Lázně Jáchymov 2020).

Posledním hornickým obdobím jáchymovské historie byla intenzivní těžba uranových rud pro potřeby Sovětského svazu, která zde probíhala mezi lety 1945–1963. V tomto období se těžila ruda, která byla na základě zmiňované dohody dodávána do Sovětského svazu (Kaplan, Pacl 1993; Pluskal 1998; Lepka 2003). Na současném stavu krajiny i vzhledu města se toto období projevilo nejvíce. Jednalo se o velmi rozsáhlou těžbu, během které bylo v oblasti Jáchymovska vyhloubeno 29 jam a vyraženo přes 1 100 km horizontálních důlních děl (chodeb). Ložisko bylo ověřeno až do hloubky 750 m a vytěžilo se zde téměř 7 200 tun

uranu (Pluskal 1998). Na Jáchymovsku také pracovalo největší množství horníků v Československu, a to jak civilních, tak nesvobodných, tj. vězňů (Lepka 2003). Vězni bydleli v pracovních táborech, tzv. lágrech, které se nacházely u každého důlního díla či provozu. Tyto lágry byly po roce 1964 zbourány, avšak v roce 2016 došlo k obnovení některých fragmentů (vstupní brána, oplocení, strážní věže) lágru Svornost (viz obrázek č. 5). Celkem jáchymovskými lágry prošlo v období mezi lety 1948–1963 více než 65 000 trestanců, přičemž cca třetina z nich byla odsouzena ve vykonstruovaných procesech (tzv. političtí vězni)[18].

Všechna zmiňovaná historická těžební období zanechala ve městě i jeho okolí množství pozůstatků, díky čemuž je vytvářen jedinečný komplex montánního dědictví. Zároveň je oblast dějištěm střetu jeho vnímání, protože v krajině a dědictví Jáchymovska jsou reflektovány nejen hmotné hodnoty a významy montánní historie, ale také nehmotné skutečnosti, které připomínají jeho historii. To pak dává prostor pro konflikty vizí či přístupů jednotlivých aktérů ke správě a managementu zdejšího dědictví. Pro pochopení současné podoby a významu montánního dědictví je tedy nutné pochopit nejen mimořádně složitý historický vývoj území, který byl opravdu pestrý a vytvořil množství prvků ke zpracovávání, ale také je třeba pochopit jednotlivé aktéry, subjekty a zájmové skupiny, kteří dědictví vytvářejí. Bez znalosti širšího rámce není možné pochopit montánní dědictví jako celek. Vzhledem k rozsáhlosti dějinných událostí zde byl představen pouze souhrn informací podstatných pro pochopení komplexu montánního dědictví. Samozřejmě by bylo vhodné zmínit jak návaznost na německou stranu Krušnohoří, tak další detaily z jednotlivých fází vývoje dědictví, avšak předmětem výzkumu jsou především aktéři uplatňující se v procesu dědictví.

[18] Tematice (nejen) jáchymovských pracovních táborů se podrobněji věnuje z různých hledisek velké množství autorů odborných publikací (Petrášová 1994; Pluskal 1998; Bártík 2009; Bártík 2011; Bártík 2017, Pinerová 2018; Padevět 2019 a mnoho dalších). Zároveň existuje celá řada knih zachycujících vyprávění přeživších vězňů, kteří dokládají svědectví o poměrech v táborech, ale i o práci v uranových dolech (Pecka 1990; Kukal 1993; Srholec 1995; Pousta 2003; Šedivý 2005; Bursík 2009; Haslinger 2012 a další).

8.2 Komplex jáchymovského montánního dědictví

I přes to, že se na Jáchymovsku nachází velké množství pozůstatků po těžbě i dalších doprovodných činnostech, rozhodně není možné vše označit za dědictví. Dědictví je nutné vnímat jako proces, který má určité fáze (viz kapitola 2.4). Ne všechny relikty po báňské činnosti (jak hmotné, tak nehmotné povahy) však vstoupily alespoň do první fáze vzniku dědictví, tj. nedošlo u nich k rozhodnutí nějakým způsobem zpracovávat a předávat budoucím generacím hodnoty a významy, které reprezentují. Zároveň je nutné uvažovat, že ne všechny prvky se vztahují přímo k těžbě nerostných surovin. Z pojetí montánního dědictví vyplývá, že se může jednat i o objekty přidružené výroby, dopravní infrastrukturu či další hmotné i nehmotné prvky reprezentující hodnoty a významy vztažené k hornictví a horníkům. Jáchymovský komplex montánního dědictví je velice rozsáhlý, každá jeho část je spravována odlišnými aktéry, subjekty či zájmovými skupinami a může být rozdílnými způsoby interpretována nebo chráněna.

Přehled prvků, které jsou chráněny dle Zákona O státní památkové péči představuje tabulka č. 7. Z podrobnější analýzy vyplývá, že většina z prvků, které je možné považovat za dědictví, vznikla sekundárně, tj. přeměnou původní funkce (Mazáč 2003; Cole 2004). Příkladem může být Královská mincovna, která vznikla v letech 1534–36, funkci mincovny přestala plnit koncem 17. století, následně chátrala a jako muzeum byla otevřena až v roce 1964. Tím došlo k vymezení její nové funkce. Pouze malá část prvků (památníky, pomníky) vznikala jako dědictví primárně.

Téměř polovinu památkově chráněných prvků zahrnují měšťanské domy (rezidenční funkce), které se nacházejí v horní části města a většina z nich má status kulturní památky. Původně výrobní funkci, tj. dnešní industriální (a montánní) dědictví, je možné identifikovat u 10 prvků a jedná se o bývalé rudné doly (s výjimkou dolu Svornost, který je stále v provozu) nebo štoly a objekt zmiňované mincovny, která má jako jediná status národní kulturní památky. Dále je zde 8 církevních objektů (kostely, kaple, boží muka) a jeden zástupce v kategorii funkce obranné (hrádek Freudenstein) a lázeňské (Radium-Palace – viz výše). Kategorie ostatní (14) zahrnuje dědictví, které není možné zařadit do žádné z kategorií podle primární funkce. Jedná se zpravidla o fragmenty objektů či areálů (např. opěrné či ohradní zdi, dvorní trakty, brána), dále o objekt radnice, řetízkovou šatnu u bývalého dolu Rovnost (torzo budovy) a hřbitov.

Důležité je zmínit, že se v Jáchymově nacházejí i kulturní památky (celkem 3), které vznikaly primárně jako dědictví, a to sloup se sousoším Nejsvětější Trojice, socha sv. Jana Nepomuckého a pomník Marie a Pierra Curierových[19].

Tabulka 7: Přehled kategorií jáchymovského montánního dědictví dle primární funkce

Kategorie dle primární funkce	Počet	Památková ochrana	Příklady
rezidenční (obytná)	31	25 × KP 4 × potenciální KP[20], 2 × již nechráněno[21]	měšťanské domy sklepní prostory, relikty domů měšťanské domy
výrobní (průmysl, stroje)	10	1 × NKP 5 × KP 3 × potenciální KP 1 × není KP, ale je památkou UNESCO	Královská mincovna rudné doly důl Svornost, strojovna štola sv. Kryštofa
náboženská (kostel)	8	8 × KP	boží muka, kalvárie, kaple sv. Anny, kostel sv. Jáchyma
obranná (hrad, bunkr)	1	1 × KP	hrádek Freudenstein (Šlikův hrádek)
léčebná	1	1 × KP	lázeňský dům Radium-Palace
ostatní	14	12 × KP 1 × již nechráněno 1 × není KP, ale je památkou UNESCO	městský hřbitov, radnice portál domu řetízková šatna šachty Rovnost

Zdroj: Památkový katalog (2020).

Vysvětlivky: KP = kulturní památka; NKP = národní kulturní památka

[19] Pomník je v Památkovém katalogu NPÚ pojmenován jako pomník Marie a Petra Curierových i přes to, že je na něm umístěn nápis „V RUDÁCH Z TOHOTO MÍSTA V R. 1898 / MARIE CURIE SKLODOWSKA A PIERRE CURIE / OBJEVILI PRVEK RADIUM, ABY SLOUŽIL / ŽIVOTU: DÍKY HORNÍKŮM A VĚDĚ / RADIOVÉ PRAMENY A LÉČBA PROZAŘOVÁNÍM / PŘINÁŠEJÍ ZDRAVÍ STATISÍCŮM“. Záměna jména Pierre za Petr tedy bude zřejmě chybou při tvorbě památkového katalogu NPÚ.

[20] Ve smyslu předběžné památkové ochrany vyplývající ze Zákona č. 20/1987 Sb., O státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

[21] Památky, kterým byla z různých důvodů odejmuta památková ochrana (nejčastěji z důvodu havarijního stavebně-technického stavu či dokonce fyzického zániku, např. demolice objektu).

Z uvedeného je patrné, že různých stupňů památkové ochrany dosahuje pouze hmotné dědictví, což je zapříčiněno legislativou, která památkovou ochranu nehmotného dědictví dle českých zákonů neumožňuje (je ale možné jej najít jako součást komplexu zapsaného na seznamu UNESCO). Některé objekty pak na prohlášení památkou teprve čekají a jsou tedy ve stavu potenciální ochrany (jedním z nejvýznamnějších příkladů je důl Svornost). I přes památkovou ochranu však nejsou všechny prvky plně využívány jako dědictví, především z důvodu nevyřešených majetkoprávních vztahů a technického stavu některých budov. Na příkladu města Jáchymova je možné pozorovat, že některé měšťanské (patricijské) domy z 16. století, významné doklady podoby renesanční architektury, chátrají a jsou téměř určené k demolici (u některých již k demolici došlo), jelikož jejich vlastníci nemají na jejich opravu buď finanční prostředky nebo postrádají prostý zájem o jejich zachování. Památková ochrana tedy nemusí vždy znamenat zachování a ochranu dědictví (Hloušek 2016).

Obrázek 5: Příklad zchátralého patricijského domu v Jáchymově (rok 2015)

Zdroj: Archiv autora.

Z hlediska památkové péče a ochrany dědictví nastal na Jáchymovsku zásadní posun v roce 2019, kdy došlo k výše zmiňovanému zápisu Hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Erzgebirge na seznam UNESCO. Jednou z českých komponent je také Hornická kulturní krajina Jáchymov, která územním vymezením odpovídá krajinné památkové zóně Hornická kulturní krajina Jáchymov vyhlášené v roce 2014 (viz kapitola 7.1). Zahrnuje menší část území města Jáchymov, přičemž je důležité zmínit, že se v ní nenachází, tzv. lázeňská část (Národní památkový ústav 2020).

Jak bylo zmiňováno, komplex dědictví netvoří pouze hmotné, ale i nehmotné prvky. Zároveň mohou být za dědictví považovány i prvky, které nemají památkovou ochranu (viz štola sv. Kryštofa a řetízková šatna šachty Rovnost v tabulce č. 7). Přehled konkrétního montánního dědictví, který uvažuje i tyto kategorie (nehmotné, památkově nechráněné), a zároveň představuje i kategorie aktérů, způsoby ochrany a interpretací uvádí tabulka č. 8.

Tabulka 8: Přehled montánního dědictví Jáchymovska

Název	Památková ochrana[22]	Vlastník / správce (kategorizace sektoru)	Interpretace
hmotné dědictví			
Královská mincovna	NKP	Karlovarský kraj (veřejný)	text, výstava, prohlídka s průvodcem, multimediální prezentace, kulturní akce
Radnice	KP	město Jáchymov (veřejný)	text
Patricijské domy (soubor)	KP	firmy, jednotlivci (soukromý)	text
Důl Svornost	PŘKP	Léčebné lázně Jáchymov, a. s. (soukromý)	text, příležitostně prohlídka s průvodcem
Důl Bratrství	PŘKP	SÚRAO (veřejný)	text
Štola č. 1	PŘKP	Karlovarský kraj (veřejný)	text, výstava, prohlídka s průvodcem, multimediální prezentace
Heinzův rybník a vodní příkop	PŘKP	město Jáchymov (veřejný), Povodí Ohře (veřejný)	text
odval dolu Eliáš	N	Město Jáchymov (veřejný), Lesy České republiky (veřejný)	text
obnovené části pracovního tábora Svornost	N	Karlovarský kraj (veřejný)	text, výstava
Pomník Marie a Pierra Curierových	KP	město Jáchymov (veřejný)	text
Radium-Palace	KP	Léčebné lázně Jáchymov, a. s. (soukromý)	text, kulturní akce
Špitální kostel Všech svatých	KP	Římskokatolická farnost Ostrov (veřejný)	text
kostel sv. Jáchyma	KP	Římskokatolická farnost Ostrov (veřejný)	text, akce

[22] Ve smyslu památkové ochrany dle Zákona č. 20/1987 Sb. O státní památkové péči, v platném znění.

hrádek Freudenstein	KP	soukromá osoba (soukromý)	
Štola Fundgrübner (Nálezná štola)	KP	město Jáchymov (veřejný)	text
kamenný portál štoly Leithund	KP	město Jáchymov (veřejný)	text
pásmo odvalů a pinek na žíle Schweizer	KP	město Jáchymov (veřejný)	text
nehmotné dědictví			
hornický spolek Barbora	N	hornický spolek Barbora (neziskový)	kulturní akce
společnost Hornické a historické Jáchymovsko	N	společnost Hornické a historické Jáchymovsko (neziskový)	text, výstava, kulturní akce
hornická kapela Barbora	N	soukromá osoba (neziskový)	kulturní akce
Naučná stezka Jáchymovské peklo	N	město Jáchymov (veřejný), Karlovarský kraj (veřejný), Spolek Politictivezni.cz (neziskový)	text, kulturní akce
Radonová naučná stezka	N	město Jáchymov (veřejný)	text
Stříbrná stezka	N	město Jáchymov (veřejný), Karlovarský kraj (veřejný)	text
Naučná stezka Montánní krajina Krušných hor	N	město Jáchymov (veřejný)	text
Jáchymovské peklo (akce)	N	město Jáchymov (veřejný), Konfederace politických vězňů (neziskový)	vyprávění

Zdroj: Autor.

Vysvětlivky: KP = kulturní památka; NKP = národní kulturní památka; PŘKP – probíhající řízení k prohlášení kulturní památkou; N = nechráněno

Předkládaný přehled byl sestaven na základě analýzy prvků, které lze považovat za montánní dědictví dle výše uváděných definic a reprezentují soubory hodnot a významů vztahujících se k hornické minulosti (Hewison 1989; Urry 1990; Howard 2003; Smith 2006; Harvey 2008; Conlin, Jolliffe 2014; Schejbal 2016 a další). Z hlediska výběru nehraje roli ani stupeň památkové ochrany, ani způsoby jejich využívání. Důležité však je, že jsou určitým způsobem interpretovány veřejnosti (např. text, výstava, expozice apod.) a/nebo jsou stále určitým způsobem využívány, např. ke komerčním, vzdělávacím, léčebným nebo dalším účelům. Montánní dědictví v oblasti Jáchymovska vznikalo postupně, za první významný milník v jeho tvorbě lze považovat v roce 1964 vznik muzea Královská mincovna, největší rozmach je ale možné pozorovat až po roce 1990, kdy byla otevřena nová muzea, vybudovány naučné stezky nebo založeny hornické spolky a kapely.

Z analýzy jáchymovského montánního dědictví vyplývá, že se zde vyskytuje jak v hmotné, tak nehmotné podstatě. Je reprezentováno mnoha prvky, přičemž mezi příklady hmotného dědictví patří nemovité objekty (doly, štoly, budovy, církevní objekty), antropogenní zásahy do krajiny (rybníky, vodní cesty, odvaly), pomníky, památníky, sbírkové předměty muzeí apod. Mezi nehmotné dědictví lze pak zařadit hudební tělesa, slavnosti, tradice nebo naučné stezky. Celý tento komplex tvoří identitu oblasti, která je díky četnosti prvků a jejich rozličnosti velmi výjimečná. Hornická historie je reprezentována hmotnými pozůstatky po již ukončené těžbě, ale i stále činnými provozy, připomínkami tradic i odkazy samotných horníků, přičemž nejsou opomenuty ani nesvobodné pracovní síly z 50. a 60. let 20. století (Jelen, Kučera 2017a). Jejich osudy připomínají dochované nebo znovuobnovené fragmenty některých pracovních táborů či prezentace jejich možné dřívější podoby (viz obrázek. č. 6) (Kučerová, Štych 2015).

Obrázek 6: Obnovené fragmenty pracovního tábora Svornost

Zdroj: Archiv autora.

Na Jáchymovsku se pak mísí různorodé skupiny aktérů, které jednak s montánním dědictvím přímo nakládají a vytvářejí jej, ale také ty, které jej neutvářejí, ale přicházejí s ním do kontaktu. Lze tedy identifikovat příklady veřejného sektoru v podobě krajských muzeí, soukromého provozovatele stále činného dolu Svornost (Léčebné lázně Jáchymov, a. s.), ale také mnoho zástupců neziskového sektoru, udržující hornické tradice. Konkrétní aktéři jsou blíže popsáni v kapitole 9.1.

Výjimečná rozmanitost dobývaných nerostných surovin, velmi dlouhá hornická historie a množství dochovaných památek byly jedněmi z podstatných argumentů pro připojení Jáchymovska k nominaci hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Erzgebirge na zapsání na seznam UNESCO (Urban a kol. 2011a). Následující kapitola se věnuje představení terénního výzkumu v zájmovém území, který byl zaměřen na analýzu montánního dědictví, výzkum aktérů participujících v procesu jeho existence či na názory místních obyvatel. Tento výzkum zároveň hledá odpovědi na výzkumné otázky této disertační práce (blíže viz kapitola 6).

9 Výzkum montánního dědictví Jáchymovska

Terénní výzkum probíhal v oblasti Jáchymovska v rozmezí let 2017–2020. Cíle a metody výzkumu jsou popsány v kapitole 6, přičemž šetření hledalo odpovědi zejména na třetí skupinu výzkumných otázek.

Snahou bylo identifikovat konkrétní aktéry, subjekty a zájmové skupiny v území, kteří přicházejí do kontaktu s montánním dědictvím. Dále analyzovat, jak, kým a proč je montánní dědictví formováno, jaké hodnoty a významy obsahuje a jak je s nimi nakládáno. V neposlední řadě pak zjistit, jaké přístupy k němu aktéři zaujímají, jaké jsou jejich cíle, vize a zda mezi nimi existuje spolupráce či případné konflikty.

Pro výzkum bylo zvoleno území Jáchymovska dle jeho administrativního vymezení (nikoliv pouze krajinná památková zóna) a zapojeni byli jak zástupci institucí reprezentující různé aktéry (veřejný, soukromý, neziskový), kteří nakládají s jáchymovským montánním dědictvím, tak místní obyvatelé. Kombinace těchto skupin respondentů umožňuje získat hlubší vhled do studované problematiky, přičemž je možné porovnávat konkrétní názory jednotlivých aktérů s jejich vnímáním místními obyvateli (blíže viz kapitola 6.3).

Vzhledem k tomu, že v průběhu výzkumu došlo k významnému posunu v ochraně jáchymovského dědictví (viz zápis na seznam UNESCO), tato skutečnost se projevila i v rámci výzkumného šetření. Nejprve probíhala inventarizace a analýza stavu montánního dědictví Jáchymovska, přičemž byla zjišťována jeho percepce místními obyvateli i postoje jednotlivých aktérů k němu. V polovině roku 2019 k zápisu jáchymovského montánního dědictví do Seznamu UNESCO skutečně došlo, přičemž v dalších výzkumech bylo zjišťováno, jak je tento posun hodnocen a vnímán jednotlivými respondenty. V závěrečné fázi byl zjišťován posun v managementu montánního dědictví s časovým odstupem, tj. rok po zápisu na seznam UNESCO. Je tedy možné reflektovat vývoj dědictví a zaznamenat konkrétní fáze jeho procesu.

Z časového hlediska lze výzkum rozdělit do tří fází:

1. výzkum stavu a hodnocení montánního dědictví (roky 2017–2018),
2. výzkum očekávání po zápise na seznam UNESCO (rok 2019),
3. hodnocení prvního roku po zápisu na seznam UNESCO (rok 2020).

Součástí výzkumu byla však v první řadě analýza jednotlivých aktérů, kteří s montánním dědictvím Jáchymovska nakládají, podílejí se na jeho managementu a uplatňují se v jeho procesu. Na základě této analýzy byli osloveni zástupci všech institucí, kteří s jáchymovským montánním dědictvím přicházejí do kontaktu. Zástupci těchto institucí byli osloveni s žádostí o účast ve výzkumu a pokud se vyjádřili kladně, byli do šetření zařazeni. Zástupci zúčastněných institucí se účastnili všech fází výzkumu, a proto jsou nejprve uvedené instituce představeny. Jako zdroj údajů sloužily informace z první fáze řízených rozhovorů, které byly následně doplněny sekundárními zdroji.

9.1 Aktéři a subjekty zapojení v procesu formování montánního dědictví Jáchymovska

Již v kapitole 2.5 byly představeny jednotlivé skupiny aktérů, kteří nakládají s dědictvím. Tyto skupiny je možné rozdělit do tří kategorií: veřejný, soukromý a neziskový sektor a všechny je možné identifikovat i v oblasti Jáchymovska, resp. zástupci všech uvedených skupin se podílejí na procesu zdejšího montánního dědictví. Výše v práci byl již uveden přehled jáchymovského montánního dědictví (viz tabulka č. 8), nyní však budou detailněji popsání jednotliví aktéři, jejich aktivity či jimi spravované prvky montánního dědictví.

Jedním z cílů výzkumu v zájmovém území Jáchymovska bylo také analyzovat vztahy a přístupy jednotlivých aktérů k montánnímu dědictví. Je možné předpokládat, že každá ze skupin aktérů bude mít jiný názor na management, správu či interpretaci dědictví a bude docházet ke střetu vizí či konfliktům mezi nimi (Ashworth, Howard 1999; Conesa, Schulin, Nowack 2008; Conlin, Jolliffe, eds. 2014). Každá skupina totiž sleduje své vlastní cíle (blíže viz kapitola 2.5). Jako konkrétní předpoklady je možné uvést následující:

- Veřejná sféra bude velmi ovlivněná aktuálním politickým děním. Je možné předpokládat využívání hodnot a významů montánního dědictví k upevňování moci aktérů či podpoře jejich pozice a zviditelňování jednotlivých subjektů.
- Soukromá sféra bude mít sklony ke komodifikaci dědictví, využívání pouze pro potřeby cestovního ruchu či jiných komerčních výdělečných aktivit. Zde je možné předpokládat nižší zájem aktérů o předávání hodnot či významů dědictví.
- Nezisková sféra bude význam montánního dědictví přeceňovat. Zároveň je zde předpoklad nižší odborné kvalifikace jednotlivých subjektů, či problematičtější

přístup k financování jednotlivých projektů. Toto ale může být naopak vykompenzováno osobním přístupem, nadšením pro věc a entusiasmem jednotlivých zástupců neziskové sféry.

9.1.1 Veřejný sektor

Veřejný sektor je na Jáchymovsku reprezentován několika subjekty, které je možné rozdělit z hlediska územní působnosti na obecní, krajskou a státní úroveň. Na obecní se jedná o samotné město Jáchymov, krajská úroveň je pak reprezentována Karlovarským krajem a jeho příspěvkovými organizacemi, kterými jsou Muzeum Karlovy Vary a Muzeum Sokolov. Státní úroveň zastupují státní instituce či orgány státní památkové péče.

Město Jáchymov, resp. místní samospráva, je jedním z nejdůležitějších aktérů v managementu jáchymovského montánního dědictví, jelikož svým jednáním a způsoby hospodaření určuje směr rozvoje nejen města, ale i oblasti a zároveň např. vytváří prostředí pro rozvoj podnikání v (nejen) montánním cestovním ruchu. Na pozemcích města se nachází velké množství montánních reliktů, mezi které nejčastěji patří ústí starých štol z dob těžby stříbra. Tyto štoly jsou dnes povětšinou zavalené, vstupní portály zabezpečené a nejsou nijak přístupné ani využívané či prezentované veřejnosti, tj. není možné o nich hovořit jako o montánním dědictví. Neplatí to však absolutně, některé relikty jsou památkově chráněné[23].

Z významných historických objektů město spravuje budovu radnice (původní dům Jeronýma Šlika z 16. století), která je dnes sídlem městského úřadu, městské knihovny a informačního centra, které slouží návštěvníkům jako zdroj informací o těžební historii města a odkazuje na další zajímavá místa Krušnohoří. Dále má za úkol poskytovat propagační a edukační materiály, informovat o akcích či drobný prodej upomínkových předmětů. Neslouží ale pouze pro turisty, poskytuje služby i občanům města[24]. Kromě toho je ve vlastnictví města Jáchymov také několik patricijských domů z 16. století, jejich stavebně-technický stav je však velmi často nevyhovující.

Město Jáchymov se snaží vytvářet zázemí pro návštěvníky, turisty i lázeňské hosty, jak skrze zmiňované infocentrum, tak například budováním naučných stezek po městě a jeho okolí

[23] Viz např. výše zmiňovaný kamenný portál štoly Leithund, který je kulturní památkou.

[24] Prodej jízdenek a místenek na veřejnou dopravu, vstupenky na kulturní akce, kopírovací služby apod.

(NS Jáchymovské peklo, Radonová naučná stezka, NS Montánní krajina Krušných hor). Dále zřizuje na svém území různé pomníky či památníky, které se vztahují k hornické historii města (pomník Marie a Pierra Curierových v lázeňském parku či pomník Křížová cesta ke svobodě na prostranství před kostelem sv. Jáchyma a sv. Anny věnovaný památce politických vězňů). Na pozemcích města se také nachází pozůstatky hrádku Freudenstein (Šlikovský hrad nebo také Šlikův hrádek), který vystavěl v roce 1517 Štěpán Šlik pro ochranu a správu jáchymovských stříbrných dolů a sloužil jako sídlo horního úřadu. Již v roce 1525 byl dobyt a značně poškozen vzbouřenými jáchymovskými horníky. Ve sklepeních hradu se údajně razily první stříbrné mince. Od poloviny 17. století, kdy byl hrad poničen švédskými vojsky, chátrá a dnes je uzavřen, občasně areál slouží k pořádání hudebních festivalů (Hloušek 2016).

Muzeum Karlovy Vary, p. o. Karlovarského kraje spravuje kromě jiných poboček také jáchymovské muzeum Královská mincovna, které je nejrozsáhlejším muzeem oblasti Krušných hor. Sídlí v budově bývalé mincovny z počátku 16. století, která v průběhu let prošla mnoha přestavbami, avšak do dnešních dob se zachovala např. konstrukce tavicí pece na stříbro či mohutný dýmník. Po ukončení ražby mincí se v objektu počátkem 18. století nacházelo hornické učiliště, dále pak např. Báňská a hutní správa nebo ředitelství jáchymovských dolů. Od roku 1964 zde sídlí Muzeum Jáchymov se svou expozicí „Jáchymov v zrcadle času“, která návštěvníky seznamuje s hornickou historií města. 18 sálů reprezentuje 500 let historie těžby a zpracování nerostných surovin, zahrnuje ukázky mincovnictví, geologické sbírky, hornické uniformy, ale také způsoby života lidí v horském prostředí. Jedna část expozice pak prezentuje a představuje i období těžby uranových rud ve druhé polovině 20. století, včetně tématu pracovních táborů či politických vězňů. V prostorách muzea se často konají různé akce (přednášky, výstavy) a zdejší sál slouží i jako reprezentační prostory.

Muzeum Sokolov, p. o. Karlovarského kraje provozuje prohlídkovou Štolu č. 1. Tato bývalá průzkumná uranová štola z 50. let 20. století je jediným důlním dílem na Jáchymovsku zpřístupněným pro širokou veřejnost. Návštěvníci zde mají možnost prohlédnout si jak podzemní prostory, tak venkovní ukázky důlní techniky. Součástí vstupního objektu je také expozice věnovaná nesvobodným pracovním silám z 50. a 60. let 20. století, kromě informačních panelů mohou návštěvníci zhlédnout projekci 3D modelů zaniklých pracovních táborů Svornost a Rovnost (blíže viz Dolejš, Meyer, Jelen, Kučerová

2015; Kučerová, Štych 2015). Kromě toho spravuje Muzeum Sokolov také přilehlé prostory bývalého pracovního tábora Svornost, kde došlo v roce 2015 k obnovení některých fragmentů připomínajících tento tábor (mauthausenské schody[25], oplocení, vstupní brána, odkryta byla také původní korekce[26]).

Muzeum Královská mincovna a Štola č. 1 patří mezi nejnavštěvovanější instituce jáchymovského montánního dědictví a ročně přilákají tisíce návštěvníků. Graf č. 2 zobrazuje jejich počty v období mezi lety 2010 až 2020. Důležité je zmínit, že ve Štole č. 1 trvá návštěvnická sezóna zpravidla od 1. května do 31. října daného roku, zatím co Královská mincovna je otevřena po celý rok (pouze s mírnými úpravami otevíracích hodin v zimním období). U expozice Štoly č. 1 je možné pozorovat v posledních deseti letech nárůst počtu návštěvníků (výjimkou je období v letech 2015–2016, kdy probíhaly stavební práce na vstupním objektu, včetně obnovy Mauthausenských schodů a prostoru bývalého lágru Svornost na stezce Jáchymovské peklo, tj. provoz expozice byl v omezeném režimu), muzeum Královská mincovna vykazuje výkyvy v návštěvnosti, rok 2020 byl však v návštěvnosti velmi nadprůměrný. Tuto skutečnost je možné vysvětlit tím, že byly zavedeny zvláštní akce pro přilákání návštěvníků z důvodu pandemie covidu-19 (blíže viz kapitola 9.4).

[25] Schody spojující bývalý pracovní tábor Svornost a důl Svornost.

[26] Táborové vězení (betonová kobka v zemi).

Graf 2: Vývoj návštěvnosti jáchymovských expozic mezi lety 2010–2020

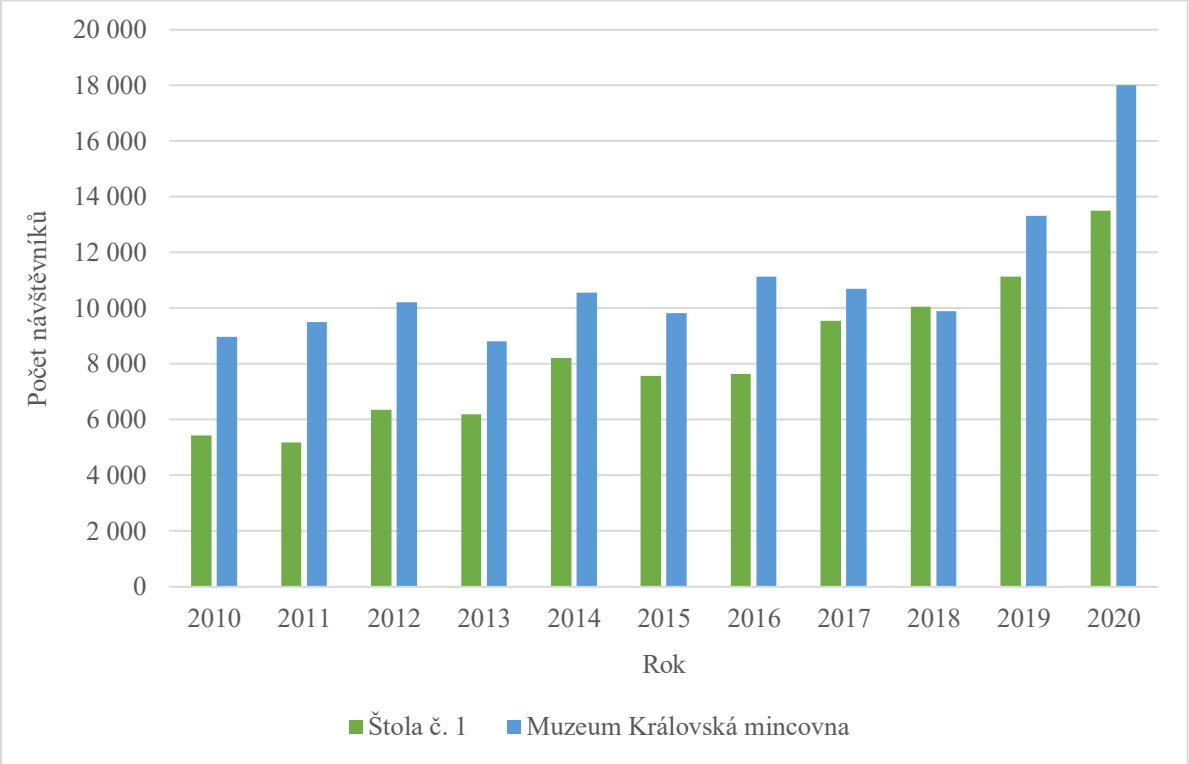

Zdroj: Výroční zprávy Muzea Sokolov, p. o. z let 2010–2020; Výroční zprávy ředitelství Karlovarského muzea, p. o. z let 2010–2020.

Na krajské úrovni lze mezi zástupce veřejné sféry řadit **Odbor kultury, památkové péče, lázeňství a cestovního ruchu Karlovarského kraje** (dále jen odbor kultury KV kraje). Ten se dále dělí na tři oddělení (kultury, památkové péče, lázeňství a cestovního ruchu), přičemž každé z nich může určitým způsobem do správy a managementu montánního dědictví zasahovat:

- **Oddělení kultury** zřizuje příspěvkové organizace Karlovarského kraje, mezi které patří i Muzeum Karlovy Vary a Muzeum Sokolov. Dále organizuje různé vzdělávací a popularizační akce (mimo jiné i v uvedených muzeích), podporuje neziskové organizace a zprostředkovává zapojení občanů do kulturních aktivit (např. finančně podporuje organizování školních exkurzí do muzeí). Samozřejmostí je provádění pravidelných kontrol výkonu státní správy na úseku kultury či publikační činnost.

- **Oddělení památkové péče** v tzv. přenesené působnosti[27] plní úkoly v rozsahu daném Zákonem č. 20/1987 Sb. (O státní památkové péči). Spravuje tedy národní kulturní památky, které jsou na území Karlovarského kraje (např. Rudá věž smrti v Ostrově, Královská mincovna v Jáchymově) a zajišťuje další kroky s tím spojené (vydává posudky, prohlášení, ukládá sankce apod.).
  V samostatné působnosti[28] rozhoduje o poskytování dotací na obnovu, zachování a využití kulturních památek a památkově hodnotných objektů, vydává propagační materiály a zabezpečuje informační systém ke kulturním památkám. V rámci managementu (nejen montánního) dědictví je pak důležité, že má v gesci agendu související s UNESCO.
- **Oddělení lázeňství a cestovního ruchu** zabezpečuje úkoly spojené s rozvojem cestovního ruchu, vytváří koncepci rozvoje, vykonává poradenskou činnost, spolupracuje s dalšími institucemi v rámci kraje i na mezistátní úrovni, účastní se mezinárodních projektů, spolupracuje na produktech cestovního ruchu a navrhuje možnosti jejich využití, účastní se veletrhů cestovního ruchu nebo zpracovává podklady pro tvorbu propagačních materiálů (Karlovarský kraj 2021).

Mezi zástupce orgánů státní správy je na Jáchymovsku možné zařadit **Správu úložišť radioaktivních odpadů** (SÚRAO), která spravuje Úložiště Bratrství nacházející se v části stejnojmenného bývalého dolu. Jak již z názvu vyplývá, tento původně stříbrný a později uranový důl, který byl založen již v roce 1540 pod názvem Štola saských šlechticů, slouží od roku 1974 jako úložiště radioaktivních odpadů pocházejících ze zdravotnictví, průmyslu či výzkumu a obsahujících přírodní radionuklidy. V současnosti je úložiště téměř zcela zaplněno a je plánováno ukončení jeho provozu a uzavření (SÚRAO 2021). U tohoto prvku je velmi sporné, zda jej označovat jako montánní dědictví či nikoliv, jelikož v současnosti jako dědictví není využíván. I přes to však existují snahy o zachování jeho odkazu a hodnot, alespoň v písemných pramenech či vzdělávacích materiálech. Důl Bratrství je jedním z trojice původních a nejstarších důlních děl (Svornost, Rovnost, Bratrství), zároveň se

[27] Zabezpečuje výkon státní správy na úseku státní památkové péče.
[28] Vykonávána pouze z rozhodnutí orgánů kraje.

v jeho blízkosti nacházel mezi lety 1950–1954 pracovní tábor, který je alespoň v nehmotné podobě stále připomínán.

Dále je důležití zmínit **Národní památkový ústav**, resp. jeho územní odborné pracoviště v Lokti, které zajišťuje činnost NPÚ v Karlovarském kraji. Činnost této instituce je podrobněji popsána v kapitole 4.1, není tedy třeba jí zde znovu vysvětlovat. Důležité je zmínit, že jak Národní památkový ústav, tak odbory památkové péče Karlovarského a Ústeckého kraje (pro oblast Jáchymovska je tedy relevantní pouze odbor kultury KV kraje) spolupracovaly a koordinovaly nominaci Hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Erzgebirge k zápisu na seznam UNESCO.

Jako další zástupce veřejného sektoru je možné zmínit státní podnik **Povodí Ohře, s. p.**, který spravuje některé z báňských rybníků v okolí Jáchymova (Heinzův rybník) či státní podnik **Lesy České republiky**, kterému patří pozemky, na kterých se nacházejí opuštěná důlní díla, pozůstatky po těžbě či fragmenty pracovních táborů. Tyto instituce nenakládají s montánním dědictví přímo, ale mají svým managementem a způsobem hospodaření v krajině možnost do procesu zasahovat.

9.1.2 Soukromý sektor

Mezi aktéry zastupující soukromý sektor patří v první řadě společnost **Léčebné lázně Jáchymov, a. s.**, která navazuje na více než stoletou tradici jáchymovského lázeňství. Vznik a existence lázní jsou přímo podmíněny báňskou činností, při které byly v polovině 19. století radioaktivní prameny objeveny. Společnost spravuje kromě mnoha lázeňských domů či kulturního domu především několikrát zmiňovaný důl Svornost.

Dále je nutné zmínit celou řadu drobných soukromých vlastníků domů (především patricijské domy z 16. století), přičemž velká část objektů v horní části Jáchymova je pod památkovou ochranou (kulturní památky), avšak některé patricijské domy jsou více či méně poškozeny necitlivými stavebními úpravami. Následně do tohoto sektoru patří podnikatelé, kteří se snaží svými provozy navazovat na některé tradiční výroby (za zmínku stojí např. rodinná firma **Krušnohorská apatyka**, která provozuje obchod s bylinkami). Dále pak obchody spojené s hornictvím, jako např. prodejny minerálů a v neposlední řadě pak provozovatele restauračních a ubytovacích služeb.

Pro pochopení situace na Jáchymovsku je důležité si uvědomit, že oblast je dlouhodobě centrem (především) zimního cestovního ruchu a lázeňství, a proto je ve městě i jeho okolní relativně vysoký počet ubytovacích zařízení. Podle veřejné databáze Českého statistického úřadu bylo k roku 2019 na území obce Jáchymov celkem 28 hromadných ubytovacích zařízení (HUZ), ve kterých bylo k dispozici 1 098 pokojů a 2 350 lůžek. Nejvíce je penzionů (13), dále jsou zde hotely (5), jedna turistická ubytovna a 9 HUZ v kategorii ostatní[29] (Český statistický úřad 2021). Některé z ubytovacích zařízení na jáchymovské montánní dědictví přímo odkazují (např. penzion U Štoly), jiné jsou spojené s těžební historií nepřímo. Příkladem může být Chata Svornost nabízející ubytování pro turisty v budově, která dříve patřila k provozním objektům dolu Svornost, či Hotel Berghof, který stojí v těsné blízkosti bývalého pracovního tábora Rovnost (v místě bývalé táborové ošetřovny). Prostorové rozložení ubytovacích zařízení je nerovnoměrné a je možné pozorovat jejich vyšší koncentraci v lázeňské (dolní) části města. Co se týče stravovacích zařízení, je situace podobná. Vzhledem k povaze a struktuře návštěvníků města je značná část těchto kapacit umístěna přímo v jednotlivých lázeňských domech nebo v jejich bezprostředním okolí. Čím více se pak zvětšuje vzdálenost od lázeňské části města, tím je nižší počet i koncentrace stravovacích zařízení (zpravidla jsou vázána na ubytovací kapacity a samostatných restaurací je v celém městě velmi málo). Zvláště viditelný je tento trend v horní části města, kdy v okolí nejnavštěvovanějších objektů (muzea Královská mincovna a Štoly č. 1), je možné v okruhu 500 metrů nalézt pouze jednu restauraci s omezenou kapacitou.

9.1.3 Neziskový sektor

Poslední ze skupin aktérů je sektor neziskový neboli zájmový, mezi jehož zástupce je možné zařadit **Společnost Hornické a historické Jáchymovsko**, **Hornický spolek Barbora** nebo **hornickou kapelu Barbora**. Zmiňované spolky se snaží rozvíjet montánní dědictví, ať už v jeho nehmotné podobě (hornické písně, tradice a zvyky, pořádání kulturních akcí), tak obnovou a budováním dílčích prvků. Např. Hornický spolek Barbora již v 90. letech 20. století započal se zpřístupňováním Štoly č. 1 (Muzeum Sokolov převzalo objekt až v roce 2005) či inicioval vznik naučné stezky Jáchymovské peklo, která byla slavnostně

[29] Do této kategorie spadají např. léčebné lázně, rekreační zařízení podniků, školící střediska podniků a jiná ubytovací zařízení, která vyčleňují lůžkovou kapacitu pro cestovní ruch (domovy mládeže, vysokoškolské koleje, podnikové ubytovny apod.).

otevřena v roce 2001. Existují i další zájmové spolky, které však nemají stanovený primární cíl prezentaci či ochranu montánního dědictví, i když se na těchto činnostech spolupodílí. Příkladem může být **Spolek přátel města Jáchymov** (založený v roce 2018) nebo **Nadace St. Joachim – Stiftung St. Joachim** (založena v roce 2016). První zmiňovaný spolek má ve svých stanovách uvedeno, že vznikl za účelem povzbuzení zájmu veřejnosti o historické a kulturní dědictví města Jáchymov a okolí, přičemž sice explicitně neuvádí montánní dědictví, ale v rámci svých aktivit se na něj také zaměřuje. Spolek byl založen skupinou jáchymovských obyvatel (mj. jsou mezi zakladateli i zastupitelé města), která je aktivní především v on-line prostředí (členové spravují několik webových stránek či profilů na sociálních sítích, které mají relativně velký dosah i mimo region). Nadace St. Joachim – Stiftung St. Joachim byla pak podle svého profilu založena za účelem „*podpory a prohlubování česko-německé spolupráce v centrálním Krušnohoří, a to zejména v oblastech kultury, vzdělávání a ochrany životního prostředí. Zaměřujeme se na rozvoj občanského soužití, intenzivně se věnujeme podpoře regionální literatury, udržování tradic a ochraně zdejších památek*.“ (Nadace St. Joachim 2021). Nadace finančně i mediálně podporuje projekty, které se věnují ochraně kulturního dědictví, ale také zdravotnictví a vzdělávání.

Jáchymovské zájmové spolky jsou velmi důležitými aktéry, protože do svých aktivit zapojují místní obyvatelstvo a předávají hornické tradice budoucím generacím či pořádají různé akce pro veřejnost. Jejich slabinou však může být nedostatek financí na provoz, nestálá členská základna a laický přístup či nedostatečná sebepropagace a interpretace dědictví (příkladem mohou být neúplné a zastaralé informace na webových stránkách některých spolků).

Tematika montánního dědictví druhé poloviny 20. století spojovaná s osudy nesvobodných pracovních sil překračuje hranice města či regionu, čímž se do procesu tvorby jáchymovského montánního dědictví zapojují i další subjekty. Jedním z významných aktérů je **Konfederace politických vězňů České republiky, z. s.** (KPV ČR), která sdružuje bývalé politické vězně (nejen z Jáchymovska). Spolek pořádá mimo jiné každoroční pietní akci Jáchymovské peklo, která slouží k připomínce osudů nesvobodných pracovních sil v uranových dolech a pracovních táborech. Z jeho iniciativy také vzniklo například pietní místo a zmiňovaný pomník Křížová cesta ke svobodě, členové konfederace spolupracovali i na tvorbě a obnově NS Jáchymovské peklo či připomínkovali 3D modely pracovních táborů Svornost a Rovnost (Dolejš, Meyer, Jelen, Kučerová 2015; Kučerová, Štych 2015). Důležité je také zmínit, že KPV ČR spravuje a zpřístupňuje Národní kulturní památku Rudá věž smrti

v Ostrově[30], která je jednou z komponent Hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Erzgebirge zapsaných na seznamu UNESCO.

Důležitou roli pak hraje spolek **Političtí vězni.cz**, který ve spolupráci s dalšími institucemi (město Jáchymov, Muzeum Sokolov) inicioval v roce 2015 obnovení NS Jáchymovské peklo, jejíž komentované prohlídky pravidelně organizuje. Dále například dokumentuje vyprávění pamětníků o životech v pracovních táborech (nejen) na Jáchymovsku, která zveřejňuje na svých webových stránkách (www.politictivezni.cz).

Všechny představené instituce, subjekty a spolky určitým způsobem nakládají s jáchymovským montánním dědictvím, utvářejí jeho image a spolupodílejí se na jeho managementu, interpretaci a předávání hodnot a významů, které reprezentuje. Zároveň spolu více či méně kooperují, a i když mají z podstaty svých činností jiné primární účely, pro které s montánním dědictvím nakládají, je možné je všechny označit jako aktéry, kteří se na procesu montánního dědictví spolupodílejí.

V následující části práce budou představeny konkrétní výsledky terénního výzkumu realizovaného s představovanými aktéry dle výše uváděných fází v úvodu této kapitoly.

9.2 Analýza montánního dědictví Jáchymovska

Mezi lety 2017 až 2018 proběhla v zájmovém území dvě šetření. První bylo zaměřeno na výzkum aktérů z jednotlivých výše popsaných sfér, kteří se na procesu tvorby, managementu či ochrany montánního dědictví Jáchymovska podílejí, a druhé pak na percepci montánního dědictví místními obyvateli.

9.2.1 Percepce a management montánního dědictví aktéry

V rámci výzkumu montánního dědictví Jáchymovska byly nejprve zjišťovány postoje a názory aktérů, kteří s ním nakládají, resp. jej vytváření, podílejí se na jeho správě, managementu a ochraně. Snahou bylo oslovit aktéry ze všech sektorů (veřejný, soukromý, neziskový) a úrovní (lokální, regionální/krajské, národní). Uskutečnilo se celkem 23 řízených rozhovorů, během kterých byly jednotlivým respondentům pokládány stejné otázky, které měly za cíl zjistit s jakým montánním dědictvím nakládají, jak jej spravují, zda existují nějaké konflikty apod. (viz dále). Důležité je zmínit, že i přes opakované snahy

[30] Tento prvek se však nenachází v oblasti Jáchymovska a je zde uveden pouze pro úplnost.

vedení města Jáchymov k rozhovoru nesvolilo, povedlo se však realizovat rozhovory s představiteli institucí, které město Jáchymov zřizuje. Dále je pak potřeba uvést, že při výběru respondentů ze soukromé sféry, konkrétně zástupců restauračních či ubytovacích zařízení, byli pro uskutečnění rozhovoru vybráni pouze ti vlastníci či provozovatelé, kteří s montánním dědictvím nějakým způsobem nakládají nebo jej využívají (např. pro propagaci v rámci svých provozoven). Tento segment totiž může být z hlediska míry zapojení do procesu tvorby a managementu montánního dědictví diskutabilní, protože existuje velké množství subjektů, které s ním nijak nenakládají a nespravují jej. Přehled institucí, jejichž zástupci se zúčastnili výzkumných rozhovorů, poskytuje tabulka č. 9. U některých institucí bylo realizováno více rozhovorů, např. v případě Muzea Sokolov s ředitelem muzea a následně i se správcem Štoly č. 1 a průvodci v samotné expozici. Důvodem byla v tomto případě snaha získat co nejvíce podrobností a také různé úhly pohledu na zkoumanou problematiku (blíže k metodice rozhovorů viz kapitola 6.3). Výsledky z rozhovorů jsou představeny ve formě shrnutí nejvýznamnějších informací, které jsou zpravidla rozděleny dle jednotlivých sfér respondentů. V případě, že je mezi odpověďmi respondentů z jedné sféry nějaký rozpor nebo konflikt, je toto zvlášť popsáno.

Tabulka 9: Přehled respondentů z jednotlivých sfér nakládajících s montánním dědictvím Jáchymovska

Veřejná sféra	Soukromá sféra	Nezisková sféra
Muzeum Sokolov (3)[31]	Léčebné lázně Jáchymov (2)	Spolek přátel města Jáchymov (2)
Muzeum Karlovy Vary (2)	restaurace (3)	Hornická kapela Barbora
Odbor kultury Karlovarského kraje	hotel a penzion (3)	Konfederace politických vězňů (3)
Národní památkový ústav		Společnost Hornické a historické Jáchymovsko
Infocentrum města Jáchymov		

Zdroj: Autor.

[31] Číslo v závorce uvádí počet realizovaných rozhovorů se zástupci dané instituce/kategorie.

Jednotliví respondenti byli nejprve požádáni o stručné představení svých institucí a také o přehled konkrétního montánního dědictví, se kterým přicházejí do styku nebo s ním nějakým způsobem nakládají či jej spravují. Tyto základní informace již byly uvedeny v kapitole 9.1, přičemž pro shrnutí je možné uvést, že zástupci veřejné sféry na lokální a regionální úrovni provozují prohlídkové expozice (muzea) přímo v Jáchymově. Tento sektor přichází do kontaktu především s hmotným dědictvím, které se snaží různými způsoby ochraňovat, interpretovat a prezentovat veřejnosti (zpravidla se jedná o kulturní památky a muzejní expozice). Zástupci soukromého sektoru pak nakládají s hmotným i nehmotným montánním dědictvím především individuálního významu (různé fragmenty hornických uniforem, důlní nástroje apod.). Tyto prvky se také snaží prezentovat veřejnosti ve svých provozech, zároveň někteří realizují vlastní sbírkovou činnost. Dle výpovědí pak neziskový sektor nejvíce nakládá s nehmotným dědictvím, ale spravuje i různé hmotné prvky (hornické kroje, uniformy či drobné předměty), které následně využívá při pořádání kulturních akcí. V neposlední řadě pak pracuje s vyprávěním pamětníků, různými příběhy a osobními zkušenostmi.

Následně byli respondenti dotazování na to, jakým způsobem montánní dědictví prezentují veřejnosti. Základní analýza interpretační nástrojů montánního dědictví je již uvedena v tabulce č. 8, avšak následující přehled představuje hlubší vhled z pohledu jednotlivých aktérů.

Respondenti na lokální úrovni (jáchymovské infocentrum) využívají velmi často jen jednoduché (zejména textové) interpretační nástroje. Samotné infocentrum slouží především pro návštěvníky města, kteří se mohou seznámit s informacemi prostřednictvím tištěných materiálů a panelů. Expozice zřizované krajskými institucemi pak nabízejí zajímavější způsoby interpretací montánního dědictví. Muzeum Královská mincovna představuje vedle klasické a velmi rozsáhlé prohlídkové expozice vystavovaných artefaktů také interaktivní exponáty (fluorescence uranového skla v ultrafialovém světle, pohyblivý model dolů apod.). Zároveň jsou v muzeu pořádány popularizační i vzdělávací přednášky pro širokou veřejnost. Podobně k montánnímu dědictví přistupuje i Muzeum Sokolov, které nabízí prohlídky Štoly č. 1 s průvodcem, dále představuje různé autentické exponáty přímo ve štole (expozice razicí, dobývací a dopravní techniky) či v jejím okolí, ve vstupním objektu pak prezentuje textové informační tabule a zároveň formou videa představuje zmiňované 3D modely

zaniklých pracovních táborů Svornost a Rovnost. Zároveň spravuje i další prvky spojené s pracovními tábory, a to znovuobnovené části tábora Svornost.

Instituce krajské a národní úrovně (odbor kultury Karlovarského kraje a NPÚ) prezentují dědictví především nehmotné povahy formou organizace různých vzdělávacích nebo popularizačních akcí a participací na výzkumných projektech, jejichž výstupy pak prezentuje. NPÚ pořádá samostatné přednášky, realizuje přednášky na konferencích, participuje na mezinárodních projektech (ArchaeoMontan), projektech NAKI ČR (Projekt VaV MK ČR DG16P02M034 Identifikace a prezentace památkového potenciálu historické kulturní krajiny České republiky) a realizuje vlastní interní institucionální projekty zaměřené na montánní dědictví. Výzkumy a výsledky své práce pak publikuje a vydává odborné knihy.

Soukromý sektor nakládající s jáchymovským montánním dědictvím jej interpretuje zpravidla pouze jednoduchými interpretačními nástroji ve formě textů. Příkladem může být důl Svornost, který je v majetku soukromé společnosti (Léčebné lázně Jáchymov, a. s.), je využíván ke komerčním účelům a veřejnosti je přístupný pouze velmi omezeně. Interpretace tedy spočívá v pouhém umístění informačních tabulí v areálu dolu. V případě prohlídky se sice návštěvníci dozvědí formou výkladu od zaměstnanců dolu nejrůznější informace a zajímavosti, prohlídky však nejsou určeny široké veřejnosti, ale pouze omezenému počtu předem objednaných lázeňských hostů či výzkumníků. Tato omezení jsou zavedena především z důvodu bezpečnosti a také proto, že důl je stále v provozu a slouží k čerpání vody s obsahem radonu pro jáchymovské lázně (viz výše). Tento způsob interpretace však nepřevažuje v soukromé sféře absolutně, zvláště menší podnikatelé se snaží prezentovat montánní dědictví individuálního či lokálního významu a snaží se využít hornickou historii k propagaci svých podniků. Příkladem mohou být různé staré mapy, pohlednice nebo texty hornických písní, kroje, uniformy nebo hornické nástroje – kahany, části dobývací techniky, vozíky apod. vystavené přímo v restauracích a penzionech nebo jejich okolí.

Dále byli respondenti dotazováni, za jakým účelem montánní dědictví spravují, přičemž odpovědi nejsou nijak překvapivé a odpovídají účelům existence jednotlivých subjektů. U zástupců veřejné sféry se vždy objevovaly odpovědi jako ochrana kulturních hodnot, předávání znalostí, vzdělávání a osvěta. Všichni zástupci soukromého sektoru se jednomyslně shodli na využívání dědictví pro zvýšení atraktivity místa (provozu) a s tím spojené vyšší finanční zisky. Zástupci neziskového sektoru pak uváděli udržování a

předávání tradic, zvyšování prestiže a významu města nebo také uchování historické paměti Jáchymovska.

Následně byl zjišťován názor na to, co přítomnost montánního dědictví Jáchymovsku přináší. Zde je možné odpovědi zástupců všech sektorů rozdělit v podstatě do dvou rovin. V první řadě byl udáván věhlas, sláva či identita místa, regionu i obyvatelstva. Jáchymovsko je oblastí s významným geniem loci a montánní dědictví je vnímáno jako potenciál rozvoje. Velmi často bylo zmiňováno (především zástupci soukromého a neziskového sektoru), že tento potenciál je nedostatečně využíván a není s ním pracováno (zejména ze strany města). Zástupci Karlovarského kraje v souvislosti s tím uvádějí, že existují programy (např. program Regenerace), které mohou být realizovány právě díky přítomnosti montánního dědictví. Tyto programy mohou být využívány např. k získání financí pro opravy historických domů. Druhým typem odpovědí, které uváděli jak zástupci muzeí, tak i zástupci ostatních sektorů bylo, že Jáchymovské montánní dědictví přináší především turisty a návštěvníky.

Poté byli respondenti dotazování na vzájemnou spolupráci, přičemž měli popsat s kým a jak spolupracují (v případě absence spolupráce vysvětlit důvody). Nejintenzivnější spolupráce je mezi jednotlivými subjekty veřejné sféry, kdy je samozřejmostí interakce mezi krajskými muzei, NPÚ a odborem kultury Karlovarského kraje. Instituce spolupracují při pořádání kulturních akcí či různých projektech zaměřených na ochranu dědictví. Muzea pak spolupracují např. při sdílení informací a určitou dobu existovala i tzv. sdružená vstupenka[32]. NPÚ pak spolupracuje s Archeologickým ústavem AV ČR a na mezinárodní úrovni se Saským zemským úřadem pro archeologii. Na úrovni měst spolupracují infocentra v celé oblasti (Jáchymov, Ostrov, Boží Dar), tato spolupráce však zpravidla nejde dále než k hranicím okresu. Nebyla uvedena např. spolupráce s městy východního Krušnohoří. Subjekty soukromého sektoru mezi sebou zpravidla nespolupracují, avšak existuje spolupráce na úrovní veřejného a soukromého sektoru (např. umístění prodejního stánku Jáchymovské apatyky v areálu Štoly č. 1 či poskytnutí prostor v muzeu Královská mincovna soukromému prodejci minerálů). Dále pak existuje spolupráce neziskového a veřejného sektoru, kdy členové místních spolků často vytvářejí program pro různé slavnosti a akce (vystoupení hornických kapel při oslavách založení města či při jiných událostech) nebo

[32] Jednotná vstupenka pro vstup do Štoly č. 1 a muzea Královské mincovny za zvýhodněnou cenu. Fungovala pouze krátké období, poté byla zrušena.

pořádají různé besedy či přednášky. Tyto dva sektory spolupracují i v rámci propagace různých událostí.

Uváděna byla také přeshraniční spolupráce, kde zřejmě nejvýznamnějším je mezinárodní projekt ArchaeoMontan, který je zaměřen na studium středověkého hornictví v Krušných horách. Podíleli se na něm zástupci NPÚ (ÚOP v Lokti) za českou stranu a Saský zemský úřad pro archeologii za stranu německou. Cílem projektu byl interdisciplinární výzkum pozůstatků středověké těžby a zpracování rud (ArchaeoMontan 2018 2020). Další spolupráce mezi Českem a Německem je v oblasti Česko-bavorského geoparku, na kterém se podílí Muzeum Sokolov (do tohoto geoparku spadá i oblast Jáchymovska).

I přes to, že je výčet různých forem spolupráce celkem pestrý, především od zástupců neziskového sektoru zaznívají názory, že by tito aktéři ocenili intenzivnější a systematičtější spolupráci na lokální úrovni, především s městem Jáchymov. Zmiňována byla také absence spolupráce společnosti Léčebné lázně Jáchymov, a. s., která má z přítomnosti montánního dědictví největší profit, avšak minimálně investuje do jeho rozvoje. Jako příklad je uváděn zavedený lázeňský poplatek, kdy si někteří respondenti myslí, že by prostředky měly být investovány do rozvoje města, ale těží z nich jen lázně.

Na to navazuje další otázka, která zjišťovala, zda existují mezi jednotlivými aktéry konflikty. Existuje celkem široký výčet různých menších či větších sporů, ze kterých je možné vybrat dvě významnější zjištění. Prvním jsou konflikty mezi veřejným a neziskovým sektorem, ke kterým dochází především při interpretaci a nakládání s montánním dědictvím. Zástupci Muzea Sokolov např. uváděli, že jsou velmi často kritizováni členy některých místních spolků ohledně předkládaných informací v rámci expozice Štola č. 1. Zde konkrétně popisují konflikt s vybranými členy hornického spolku Barbora, který spravoval Štolu č. 1 před Muzeem Sokolov. Poté, co jí přebral současný správce, docházelo k sérii negativních událostí, a to až do té míry, že byly členy spolku narušovány prohlídky či záměrně šířeny nepravdivé informace. Podstatou sporu byla právě interpretace spravovaného dědictví, kdy zástupci spolku upřednostňovali prezentaci subjektivní paměti před objektivní historickou skutečností. Zástupci Muzea Sokolov konkrétně uváděli, že „*lidé, kteří se o štolu starali před námi velmi těžce nesou, že nemohou sami organizovat prohlídky a vyprávět své vlastní příběhy*“. Postupem času však tento konflikt ustupoval a ztrácel na intenzitě a v posledních letech zřejmě utichnul zcela. Dalším zmiňovaným jevem jsou pak konflikty veřejného sektoru (konkrétně města Jáchymov) s ostatními aktéry, kteří tvrdí, že město nepodporuje

rozvoj oblasti, nedostatečně investuje do infrastruktury a staví překážky místním podnikatelům. Objevují se názory, že město dostatečně nepodporuje turismus a propagaci montánního dědictví. Důležité je také zmínit, že existují spory i mezi aktéry veřejného sektoru, konkrétně např. mezi Báňským úřadem, Lesy ČR a správci památek (první dvě instituce při svém hospodaření velmi často neberou ohled na ochranu hodnot dědictví, především montánní krajiny).

Dále byli respondenti dotazováni na to, jak hodnotí vliv montánního dědictví na image města. Své hodnocení měli také vysvětlit. Mohli hodnotit montánní dědictví jako celek nebo specifikovat jednotlivé etapy. V této otázce se v podstatě všichni respondenti ze všech sfér shodli v tom, že pro image Jáchymovska je jako celek montánní dědictví pozitivní (především z důvodu významu hodnot a bohaté historii, což může vést k přilákání návštěvníků – viz výše). Pokud by však měli specifikovat konkrétní etapy, tak nejpozitivněji hodnotí historii spojenou s těžbou stříbra v 16. století, která ovlivnila především stavební obraz města. Naopak jako negativní image vidí těžbu uranových rud z 20. století, která předchozí etapy zastiňuje (zmiňovány jsou problémy s poddolováním území, negativní vlivy na životní prostředí, nevzhledné krajinné prvky, ale ve velké míře také tematika pracovních táborů). Zároveň se však (až na drobné výjimky) respondenti shodli v tom, že i toto dědictví je nutné prezentovat a interpretovat veřejnosti. Jeden z respondentů zastupující veřejný sektor uvádí, že „*i když se na první pohled nemusí líbit to, co tady po uranu zůstalo, je důležité to připomínat. V té době se o tom nemohlo mluvit, takže je potřeba o tom mluvit teď*."

Je tedy patrné, že si respondenti uvědomují citlivost tématu, které je zatíženo jednak politickým rozměrem, ale také tím, že se jedná o celkem nedávnou historii, která je do značné míry ještě živá. Zástupci veřejné sféry se k tomuto dědictví snaží přistupovat s nadhledem a prezentovat především fakta, soukromý sektor se pak do této tematiky nerad více zapojuje. Nejvíce je toto dědictví reflektováno neziskovým sektorem (především spolky) a i když je vnímáno jako negativní image, shodují se na tom, že se jedná o nejvýznamnější etapu jáchymovské historie, a tedy i o nejzásadnější hodnoty, které by měly být předávány.

Zároveň je respondenty vnímána i rozporuplná percepce tohoto typu dědictví návštěvníky. Zástupci všech muzeí i dalších institucí se shodují na tom, že je toto téma velmi obtížné příchozím předat a vždy záleží na povaze daného návštěvníka (jak k němu přistupuje, zda má nějaké osobní zkušenosti, názory či postoje). Velmi zajímavý je pokus o vysvětlení

jedním z respondentů z neziskové sféry, který má pocit, že je toto dědictví nedostatečně prezentováno ostatními aktéry a doslova říká: „*V Jáchymově je cítit jakýsi společenský stud z toho, že zdejší lágry provozovali Češi. To, co se tu dělo, nebyla vina nějakého vnějšího nepřítele, jako např. za druhé světové války, ale dělali to Češi Čechům. Takže to vlastně dnes není to na koho svést a Jáchymov si to klade za vinu, radši mlčí a nechává vše vyšumět, což je špatně. Dokud se nepostaví k místnímu dědictví pořádně místní, nebude nikdy vnější image stát za to*.“ Všichni se však shodují, že montánní dědictví je pro image města základním stavebním kamenem, se kterým je nutné pracovat. A to, jak bude hodnoceno, je především otázka přístupu.

Následně měli respondenti zhodnotit, jak je podle nich jejich instituce návštěvníky města a místními obyvateli vnímána (na škále zcela pozitivně × spíše pozitivně × spíše negativně × zcela negativně), přičemž měli dané tvrzení zdůvodnit. U veřejných institucí je možné pozorovat rozdíl dle jejich účelu. Muzea či infocentrum, která slouží pro potřeby cestovního ruchu, jsou podle názoru respondentů vnímána jak veřejností, tak místními převážně pozitivně. Vysvětlení vidí v tom, že návštěvníkům poskytují kvalitní služby a nijak významně nezasahují do „běžného“ života obyvatel města. Zástupci institucí zaměřených na ochranu památek (NPÚ či Odbor kultury Karlovarského kraje) naopak uvádějí, že jsou vnímány jak veřejností, tak návštěvníky zcela negativně. Zdůvodňují to tím, že mají na starost dohlížení na ochranu památek, vyjadřují se ke stavebním úpravám objektů a veřejnost je vnímá hlavně z hlediska omezování vlastnického práva u památkově chráněných objektů a zón (přičemž si již neuvědomuje i pozitivní aspekty jejich činnosti). Mimo jiné např. uvádí, že „*zástupce památkového úřadu (nebo obecně úřadu) je vždycky vnímán negativně. Všichni si myslí, že jsme jen od toho, abychom házeli lidem klacky pod nohy, vybírali pokuty a omezovali rekonstrukce domů. Málo komu dojde, že se prostě jen řídíme platnými zákony*.“

Negativní vnímání veřejností si pak vysvětlují i mediálním obrazem svých institucí, kdy jsou často v médiích představovány sporné případy či negativní zprávy, avšak není prezentována každodenní rutina a snaha o ochranu dědictví. Zde je zajímavé pozorovat, že ač by se dle primárního účelu měly aktivity těchto dvou sektorů potkávat a doplňovat (jak muzea, tak orgány státní památkové péče mají za cíl ochranu památek), jejich vnímání je naprosto odlišné. Co se týče vnímání soukromých subjektů, tak zde jsou mezi jednotlivými zástupci konkrétních subjektů značné rozdíly. Majitelé restaurací a obchodů téměř svorně uvádějí, že návštěvníky města jsou vnímáni zcela pozitivně, naopak v očích místních obyvatel se vidí

spíše negativně či zcela negativně. Zdůvodňují to především tím, že restaurace jsou podle obyvatel města zaměřeny jen na turisty a nejsou „pro místní“, např. z důvodu vyšších cen. Dále je zmiňována závist místních obyvatel v případě vyšších výdělků jiného subjektu, ale také např. konkurenční boj (zde je nutné podotknout, že každý provozovatel má poněkud jiné vysvětlení). Zástupci lázní si myslí, že jsou vnímáni pozitivně téměř všemi ostatními. Poslední skupina (zástupci neziskového sektou) pak uvádí, že v očích místních obyvatel i návštěvníků jsou vnímáni zcela pozitivně, především z důvodu pořádání populárních akcí. Avšak spolu s tím zástupci některých spolků uvádějí, že velká část návštěvníků města nemá o jejich existenci vůbec ponětí (pokud je nevidí přímo vystupovat při nějaké akci).

9.2.2 Percepce montánního dědictví místními obyvateli

V rámci dalšího výzkumu bylo zjišťováno, jak obyvatelé Jáchymovska, tj. obyvatelé s trvalým pobytem ve městě Jáchymov, vnímají zdejší montánní dědictví, jaká v něm spatřují pozitiva či negativa a jak hodnotí aktéry, kteří s ním nakládají. Celkem v průběhu let 2017–2020 proběhlo 50 řízených rozhovorů, do kterých byli respondenti zařazeni na základě kvótního výběru[33] dle věkových kategorií a pohlaví. Struktura respondentů je uvedena v tabulkách č. 10 a 11.

Tabulka 10: Struktura respondentů pro výzkumné rozhovory dle věkových kategorií

Věková kategorie	**Obyvatelstvo města Jáchymov (2020)**		**Respondenti**	
	počet	podíl (%)	počet	podíl (%)
0–14	352	14	7	14
15–29	371	15	8	15
30–44	548	22	11	22
45–59	559	23	11	23
60 a více	640	26	13	26
celkem	2 470	100	50	100

Zdroj: Český statistický úřad (2021).

[33] Případ záměrného výběru, při kterém se výběrový soubor sestavuje tak, aby rozdělení relativních četností pomocných statistických znaků ve výběrovém souboru odpovídalo jejich rozdělení v základním souboru. Při daném celkovém rozsahu výběru jsou tak určeny tzv. kvóty jednotek s určitými vlastnostmi.

Tabulka 11: Struktura respondentů pro výzkumné rozhovory dle pohlaví

Věková kategorie	**Obyvatelstvo města Jáchymov (2020)**		**Respondenti**	
	počet	podíl (%)	počet	podíl
muži	1 276	52	26	52
ženy	1 194	48	24	48
celkem	2 470	100	50	100

Zdroj: Český statistický úřad (2021).

Dále bylo u respondentů sledováno, jak dlouho v Jáchymově žijí, přičemž původně bylo snahou postihnout rovnoměrně tyto kategorie, avšak v průběhu výzkumu se ukázalo, že je to velmi složité. V následujícím přehledu jsou tedy uvedeny jednotlivé kategorie respondentů podle délky trvalého pobytu ve městě Jáchymov a v závorce je uvedeno procentuální zastoupení respondentů z dané skupiny:

- méně než 5 let (6 %);
- 5–15 let (18 %);
- 16–30 let (18 %);
- 31 a více let (58 %).

Po úvodním představení výzkumu respondenti nejprve odpovídali na otázku, zda si myslí, že je současný stav Jáchymovska ovlivněn těžbou nerostných surovin v minulosti. Přes 90 % respondentů odpovědělo že ano, tzn. převážná část dotazovaných vnímá těžební historii jako něco, co ovlivňuje současný stav a rozvoj města. Ti, kteří odpověděli kladně, měli následně zhodnotit, jakým způsobem těžba Jáchymovsko ovlivnila. Zde se názory liší, zhruba 55 % respondentů (součet odpovědí zcela pozitivně a spíše pozitivně) hodnotí těžební historii jako pozitivum a zbylá část jako negativum (součet odpovědí zcela negativně a spíše negativně). Důležité je zmínit, že se ve odpovědích nijak výrazněji neprojevily rozdíly mezi věkovými kategoriemi ani mezi pohlavími.

Graf 3: Hodnocení míry vlivu těžební historie na území Jáchymovska

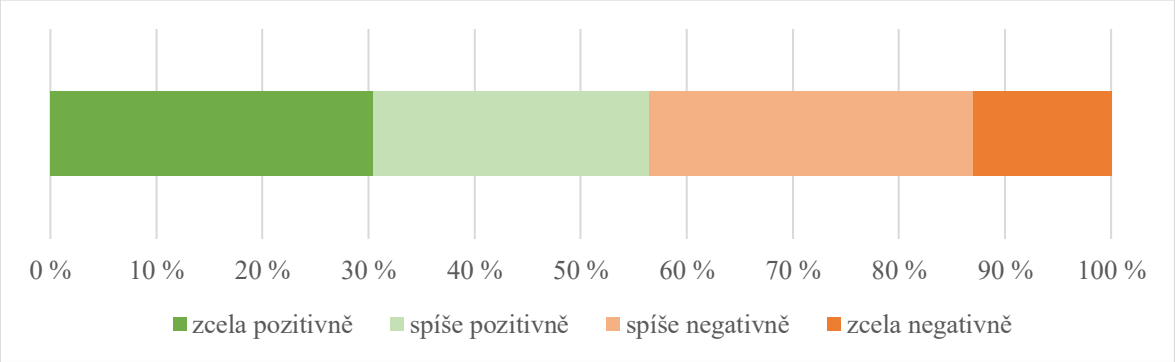

Zdroj: Výzkumné rozhovory (2017–2020); n=50.

Pro zjištění podrobnějších informací se měli respondenti pokusit uvést a zdůvodnit, které konkrétní události či historická těžební období (např. dle dobývané suroviny) ovlivnily současnou tvář města nejvíce (respondenti měli možnost využít dělení těžebních období popsané v kapitole 7.2 – tabulka č. 4). Dotazovaní měli uvádět maximálně tři nejvýznamnější aspekty (události), které podle jejich názoru buď pozitivně, nebo negativně ovlivnily současný stav Jáchymovska. Mezi nejčastější odpovědi patřily následující kategorie odpovědí (v závorce procentuální zastoupení odpovědí):

1. těžba uranu (100 %);
2. těžba stříbra + doprovodné aktivity (ražba mincí) (60 %);
3. objev a těžba radia (38 %).

Na prvním místě se tedy umístila těžba uranových rud, kterou uvedli všichni respondenti, následovala těžba stříbra uváděná necelými dvěma třetinami a cca třetina respondentů pak označila objev či těžbu radia. V návaznosti na uvedené měli respondenti zhodnotit míru kladného či záporného vlivu na aktuální stav města, přičemž zcela jasně vyplynulo, že těžbu stříbra vnímají respondenti jako pozitivní (přes 96 %). Tento názor zdůvodňovali například tím, že v době těžby stříbra (16. století) bylo město velmi významné a bohaté (ražba jáchymovských tolarů) a v této době se zde nejvíce rozvíjela vzdělanost. Těžba radia je pak vnímána více pozitivně (60 %) než negativně (40 %), respondenty je opět uváděna sláva města spojená s objevem tohoto prvku a založením lázní, zároveň je ale negativně vnímána radioaktivita, jelikož se jedná o zdravotní riziko. Naprosto opačně, tedy z velké většiny (90 %) negativně, je vnímána těžba uranových rud po roce 1945. Zde jsou nejčastěji uváděnými důvody devastace krajiny, vývoz vytěženého materiálu do SSSR, nasazování politických

věžňů (a obecně pracovní tábory), rozsáhlé a nevzhledné pozůstatky po těžbě (výsypky, haldy apod.) a v neposlední řadě pak nebezpečí, která souvisejí s poddolováním území.

Následně byl zjišťován názor respondentů na důležitost tvorby a prezentace montánního dědictví, tedy zda si myslí, že by se měla hornická minulost a hodnoty či významy hornictví připomínat. Zde opět převažoval názor (94 %), že tato aktivita je potřebná, kdy jeden obyvatel přímo uvedl, že: *„Jáchymov bez hornictví a hornictví bez Jáchymova nelze prezentovat“.* Část dotazovaných však uváděla, že by vybrala pouze určité etapy, které by představovala veřejnosti. Konkrétně 30 % dotazovaných uvedlo, že by nijak zvlášť neprezentovalo tematiku pracovních táborů a těžbu uranu.

Dále byly zjišťovány podrobnosti ohledně této prezentace, přičemž výsledky jsou shrnuty v tabulce č. 12. Respondenti měli uvést, které dědictví je podle nich v současné době nejvíce prezentováno a které by oni sami naopak nejraději představovali návštěvníkům.

Tabulka 12: Názory respondentů na prezentaci jáchymovského montánního dědictví

	Těžba které suroviny je podle vás v současnosti nejvíce prezentována veřejnosti? (podíl odpovědí respondentů v %)	**Těžba které suroviny by podle vás měla být nejvíce prezentována veřejnosti? (podíl odpovědí respondentů v %)**
stříbro	14	56
kobalt	0	0
radium	14	18
uran	68	27
jiné	4	0

Zdroj: Výzkumné rozhovory (2017–2020); n=50.

Z výsledků je patrné, že i když převážná část dotazovaných považuje za nejvíce prezentovanou část montánní dědictví vztahující se k těžbě uranových rud, kdyby měli respondenti možnost tuto skutečnost změnit, zaměřili by se více na prezentaci stříbrného dědictví. Ostatní těžební období či suroviny jsou spíše zanedbávány. V obou skupinách odpovědí se objevuje radium, ale u toho je v podstatě stejně zastoupené skupina v názorech na současný i potenciální budoucí stav. V kategorii „jiné“ se objevil názor, který uváděl, že v současnosti je prezentována „radonová voda“, čímž byla myšlena prezentace čerpání vody s obsahem radonu pro jáchymovské léčebné lázně.

V návaznosti na prezentaci montánního dědictví veřejnosti byli respondenti dotazováni na konkrétní instituce, spolky či aktéry, kteří se zabývají správou, prezentací či interpretací montánního dědictví Jáchymovska znají a jak je hodnotí či vnímají. Z veřejného sektoru byla nejčastěji uváděna muzea, tj. Muzeum Sokolov (resp. Štola č. 1) a Muzeum Karlova Vary (resp. muzeum Královská mincovna). Tyto dvě instituce zmínilo více než 90 % dotazovaných. Zajímavostí je, že někteří respondenti uvedli i vysoké školy, čímž měli na mysli Univerzitu Karlovu a Univerzitu J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, jejíchž pracovníci se podíleli na uvedené vizualizaci pracovních táborů Svornost a Rovnost, které jsou umístěny v expozici Štoly č. 1. Všechny zmiňované instituce jsou vnímány pozitivně, několikrát se však objevil názor, že by mohly více spolupracovat (např. v oblasti rozšiřování expozic či společnou propagací směrem ven).

Ze soukromého sektoru pak zhruba polovina respondentů uvedla společnost Léčebné lázně Jáchymov, a. s., v menší míře byli uváděni i jednotlivci (soukromé osoby), kteří provozují různé webové stránky či profily na sociálních sítích (Facebook, Instagram) věnující se Jáchymovsku a zdejší hornické historii. Jako příklady je možné uvést web *JÁCHYMOV – brána Krušných hor* (www.palfi.cz) či facebookové profily *Jáchymov – brána Krušných hor* (www.facebook.com/branakrusnychhor)[34] nebo *Tajemné Krušnohoří – Erzgebirge* (www.facebook.com/tajemne.krusnohori.erzgebirge). Hodnocení těchto subjektů je různorodé. Lázně jsou vnímány na jedné straně pozitivně proto, že jsou významným zaměstnavatelem, na druhou stranu respondenti často uváděli, že si lázně žijí svým vlastním životem a o prezentaci hornické historie se moc nezajímají.

Z neziskové sféry byla nejširší paleta odpovědí, přičemž nejčastěji respondenti uváděli spolky spojené s tematikou politických vězňů (KPV ČR a spolek Političtí vězni.cz) dále pak Hornická kapela Barbora, jáchymovští skauti[35], sdružení Montanregion Krušné hory – Erzgebirge, o. p. s. a Spolek přátel města Jáchymov. Různých zájmových skupin existuje ve městě několik a z rozhovorů vyplývá, že jsou vnímány velmi pozitivně, avšak zároveň je

[34] Oboje spravováno jedním ze zakladatelů Spolku přátel města Jáchymov, zde však uváděno pod soukromým sektorem, protože zmiňované stránky spravuje jako soukromá osoba.

[35] Organizace Junák – český skaut (středisko Arnika Jáchymov, z. s.). Tento spolek pořádá každoroční pietní akce na místě bývalého pracovního tábora Eliáš, ve kterém byli v 50. a 60. letech 20. století vězněni českoslovenští skauti odsouzení v politických procesech.

zmiňována slabá podpora těchto spolků veřejnou sférou (město, kraj). Jeden respondent dokonce uvedl, že „*místní spolky provádějí svou činnost a vyvíjejí snahu městu navzdory*."

Dále měli respondenti zhodnotit, jaká pozitiva či negativa přináší přítomnost montánního dědictví, a případně vysvětlit, v čem konkrétně je spatřují. Výsledky jsou shrnuty v tabulce č. 13, přičemž jednotlivé pojmy jsou seřazeny dle četnosti výskytu. Důležité je uvést, že se jednalo o otevřenou otázku a respondenti mohli uvést libovolné množství odpovědí. Zatímco většina respondentů uvedla maximálně tři pojmy, někteří jednotlivci uvedli i deset skutečností. Uvedené pojmy v tabulce jsou již generalizovány (podobné odpovědi jsou spojeny do jedné). Zároveň je zajímavé, že respondenti uvedli téměř stejný počet negativních i pozitivních aspektů.

Tabulka 13: Pozitiva a negativa přítomnosti montánního dědictví ve městě

Pozitiva	Negativa
kulturní dědictví	sociální stav města
lázně	negativní vnímání města[36]
montánní turismus	znečištěné životní prostředí (radon)
sláva a popularita města	rizika propadů v poddolovaných oblastech
existence hornických spolků	úložiště Bratrství
vstup do UNESCO	zvýšený turismus

Zdroj: Výzkumné rozhovory (2017–2020), n=50.

Jedním z nejčastěji respondenty uváděných pozitiv je přítomnost lázní (jak po stránce léčebné, tak z hlediska pracovních příležitostí) a dále také turismus, který díky montánnímu dědictví láká do města návštěvníky, vytváří pracovní příležitosti a generuje finanční příjmy. Vůbec nejvíce je ale zmiňováno montánní dědictví jako dědictví kulturní. Respondenti pozitivně hodnotí jeho využívání pro propagaci města a pro potřeby turismu a také jako symbol regionu. Z odpovědí je patrné, že obyvatelé jsou hrdí na to, že žijí ve městě s tak bohatou historií a že památky po těžbě vnímají jako pozitivum.

Z hlediska negativních vlivů jsou pak respondenty uváděny důsledky po těžbě, jako např. časté propady v území či haldy hlušiny v okolí města. Velmi častou odpovědí pak byl špatný

[36] Především v souvislosti s obdobím 50. a 60. let 20. století, tj. existencí uranových dolů a pracovních táborů.

stav památek a montánního dědictví, kdy respondenti negativně hodnotili především nezájem města o obnovu historických objektů, zároveň také využívání důlního díla Bratrství jako úložiště radioaktivního odpadu a celkově špatnou péči o kulturní dědictví. V několika případech se objevil názor, že montánnímu dědictví chybí systematická propagace a prezentace veřejnosti. Samostatnou kapitolou je podle respondentů negativní obrázek města v očích veřejnosti v souvislosti s těžbou uranových rud v 50. a 60. letech 20. století a s tím spojená existence pracovních táborů. Část obyvatel (především mladší respondenti) vnímá tuto kapitolu dějin jako něco, co obraz Jáchymovska poškodilo a zastínilo slavnou éru těžby stříbra či radia. Mají pocit, že by bylo lepší tuto etapu více nezmiňovat, přesto se ale ve většině případů shodují na tom, že se jedná o důležité téma, které je nutné veřejnosti prezentovat. Nejčastěji se objevuje názor, že je potřeba tuto etapu připomínat, avšak nikdo neví, jakým způsobem. To je způsobeno především absencí jednotné koncepce propagace těžby uranových rud na Jáchymovsku. Tématem se zabývá několik institucí, avšak nezávisle na sobě, bez propracovanější koordinace či spolupráce. Vzhledem k tomu že se jedná o celospolečensky velmi citlivé a stále aktuální téma, nenašel se zatím nikdo, kdo by se tématu prezentace v Jáchymově podrobně věnoval, což dokládá i jeden z názorů, že „*v Jáchymově je cítit jakýsi společenský stud z toho, že zdejší lágry provozovali Češi a že to není na koho svést“.*

V návaznosti na názory věnující se obecnému vnímání montánního dědictví byli respondenti dotazováni na to, co by podle nich z komplexu montánního dědictví mělo být zachováno, aby připomínalo historii těžby v Jáchymově i budoucím generacím a proč.

Následně měli respondenti uvést konkrétní prvky, které považují za nejcennější součásti komplexu montánního dědictví hodné k zachování. V odpovědích se nejčastěji objevovala důlní díla (Svornost, Štola č. 1, Bratrství a další štoly), dále pak patricijské domy a další historické budovy (včetně např. mincovny či radnice). V menší míře pak lázně jako takové, pozůstatky po pracovních táborech a církevní památky (kostel sv. Jáchyma). Objevovali se i zajímavé odpovědi – někteří respondenti by například chtěli zachovat hornickou vzdělanost v podobě zřízení expozice hornické školy nebo uchovat odkazy významných osobností spojených s Jáchymovem (Marie Curie-Skłodowská, Georgius Agricola, Johannes Mathesius a František Běhounek).

Na závěr šetření byli respondenti dotazováni na míru souhlasu či nesouhlasu se čtyřmi tvrzeními o montánním dědictví:

1. Montánní dědictví Jáchymovska by nemělo být zapomenuto.
2. O montánním dědictví Jáchymovska vím dostatek informací.
3. O montánním Jáchymovska by se mělo učit ve školách.
4. Jáchymovské montánní dědictví je mezinárodně významné.

Výsledky jsou uvedeny v grafu č. 5 a vyplývá z nich, že naprosto všichni se shodují na významu jáchymovského montánního dědictví a také na tom, že by mělo být povědomí o něm předáváno dalším generacím, resp. se o něm vyučovat ve školách (odpovědi 1 a 3). Zajímavá je část negativních odpovědí v dalších dvou otázkách, přičemž v otázce 2 více než 10 % respondentů uvedlo, že spíše nemá o montánním dědictví Jáchymovska dostatek informací a necelých 20 % nepovažuje zdejší MD za významné na mezinárodní úrovni.

Graf 4: Souhlas respondentů s tvrzeními o významu montánního dědictví Jáchymova

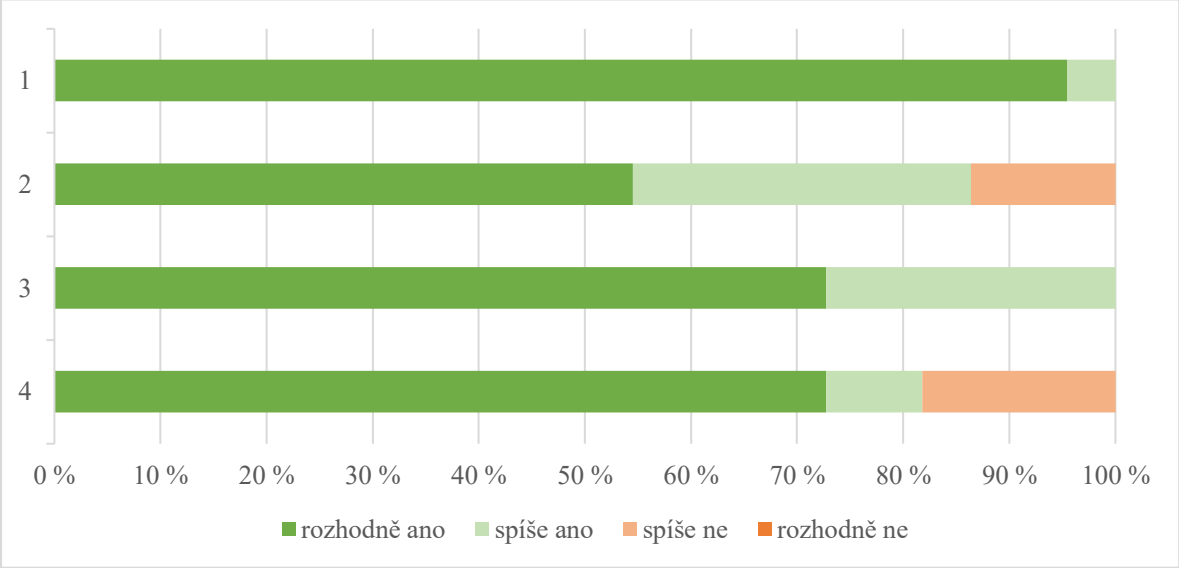

Zdroj: Výzkumné rozhovory (2017–2020); n=50.

9.2.3 Shrnutí: Percepce montánního dědictví

V první části terénního výzkumu bylo úkolem identifikovat aktéry nakládající s montánním dědictvím na Jáchymovsku a zjistit jejich názory a postoje k tomuto dědictví, přičemž byli osloveni zástupci všech relevantních institucí z veřejné, soukromé i neziskové sféry. Další výzkum byl věnovaný postojům a názorům místních obyvatel jak na samotné montánní dědictví, tak i na způsoby jeho interpretace a na názory na výše uvedené aktéry. Shrnutí dílčích otázek a výstupů již bylo uvedeno u jednotlivých otázek, zároveň je ale nutné shrnout i průniky jednotlivých odpovědí obou skupin respondentů.

První skupina otázek byla zaměřena na to, jak respondenti montánní dědictví vnímají, jaká v něm spatřují pozitiva nebo negativa. Zde se projevuje většinový názor obou skupin, že montánní dědictví je vnímáno ve dvou rovinách. První je vnímání dědictví ve vztahu k místním obyvatelům, kde se zástupci institucí shodují na tom, že dědictví formuje image místa a tvoří identitu obyvatel. Ti se s tímto názorem ztotožňují, avšak již nemají zcela vyhraněný názor na to, zda jde o pozitivní či negativní jev. Výsledkem detailního rozboru je pak závěr, že montánní dědictví často není vnímáno jako celek, ale jsou odlišně hodnoceny a vnímány jeho jednotlivé prvky, které odkazují a reprezentují těžební období různých nerostných surovin (viz historická hornická období). Zatímco odkazy na těžbu stříbra ze 16. století jsou vnímány téměř výhradně pozitivně, rozpor nastává u prvků připomínajících dobu těžby uranových rud ve druhé polovině 20. století. Často je tato historie a ji reprezentující dědictví vnímáno rozporuplně a nepanuje jednotný názor na způsoby jeho interpretace. Zde se tedy potvrzuje, že dědictví je ze své podstaty množné považovat za tzv. nesnadné (viz kapitola 2.2), avšak je možné vypozorovat určité časové rozložení, kdy odkazy reprezentující starší dobu nejsou vnímány tak rozporuplně jako dědictví mladší. To může být způsobeno jednak relativní časovou blízkostí této těžební etapy (existují stále pamětníci, kteří tuto dobu zažili), ale samozřejmě i rozsahem těžby, množstvím dochovaných pozůstatků a veřejným povědomím o období těžby uranu v 50. a 60. letech 20. století nesvobodnými pracovními silami. Je však důležité doplnit, že převážná část respondentů uvádí, že i když je toto dědictví vnímáno rozporuplně, mělo by být prezentováno veřejnosti (pouze část respondentů by jej neprezentovala vůbec).

Druhá rovina je pak ve vztahu vnímání montánního dědictví veřejností. Velmi často je vnímáno jako potenciál rozvoje, kdy je jak zástupci institucí, tak místními obyvateli označováno jako ekonomický potenciál (nejčastěji uváděno ve spojitosti s cestovním

ruchem). Velmi často je využívání montánního dědictví skrze montánní turismus uváděno jako příležitost pro znovunabytí významu města. S tím je spojena péče o kulturní dědictví, která je sice často zmiňována jako nedostatečná, avšak paradoxem je, že instituce, které by se péčí měly zabývat, jsou respondenty vnímány velmi negativně (NPÚ, Odbor kultury Karlovarského kraje).

Na uváděné skutečnosti navazuje další část výzkumu, která byla zaměřena na vztahy mezi jednotlivými aktéry či na případné konflikty. Vzhledem k tomu, že v území působí množství aktérů, jedná se o složitou problematiku, avšak v obecné rovině je nejvíce vyzdvihována spolupráce mezi aktéry na horizontální úrovni (krajské instituce), ne tak na úrovni vertikální (napříč úrovněmi). Jak v očích aktérů, tak především ve vnímání obyvatel je velmi sporným aktérem samotné město Jáchymov, jehož přístup k montánnímu dědictví je často označován jako laxní a nedostatečný. Do střetu se dostává také lázeňská a „nelázeňská" část města, kdy je sice existence lázní přímo podmíněna montánní činností, na procesu tvorby montánního dědictví se však tato instituce z pohledu respondentů podílí jen minimálně. Z výše uvedeného pak plynou i vzájemné konflikty mezi jednotlivými sektory napříč úrovněmi.

Faktem zůstává, že zcela chybí jednotná propagace či interpretace jáchymovského montánního dědictví. Velké množství aktérů není nijak centrálně koordinováno, a proto spolu velmi často nespolupracují. To také vede k odlišným způsobům interpretace dědictví. Zástupci institucí spravují a interpretují různé druhy montánního dědictví, přičemž je možné shrnout, že k propracovanějším formám interpretace a prezentace se uchyluje především sektor veřejný na lokální a krajské úrovni, jenž spravuje jáchymovské expozice. Jejich primárními cíli je jednak ochrana, ale také předávání dědictví budoucím generacím, a proto volí takové formy interpretace, kterými se snaží vzbudit o dědictví zájem mezi širší veřejností a motivovat ke shlédnutí expozic co největší počet návštěvníků. Sektor zájmový si zakládá na nehmotném dědictví a kulturních akcích, přičemž je však závislý na spolupráci s městem či dalšími aktéry při organizaci těchto událostí. Soukromý sektor pak dědictví interpretuje velmi omezeně. I když má ve správě často velmi významné prvky (jako např. zmiňovaný důl Svornost založený v roce 1518, který je nejstarším dosud využívaným dolem nejen v Čechách, ale v celé Evropě, a zároveň je nejstarším hlubinným uranovým dolem na světě), tak způsoby interpretace tomu neodpovídají. Avšak ani veřejný sektor zastoupený na národní úrovni nemusí vždy nabízet kvalitní způsoby interpretace. Příkladem může být bývalý důl Bratrství (ve správě SÚRAO), který dnes slouží jako úložiště radioaktivního

odpadu. Zástupci této instituce sice neúčastnili výzkumu (nereagovali na dotazy), avšak je možné konstatovat, že ani tento důl není veřejnosti prezentován kvalitním způsobem. I přes to, že se jedná o jeden z původních stříbrných dolů ze 16. století, na jeho existenci kolemjdoucí upozorňuje pouze skromná informační tabule.

Z uvedeného vyplývá, že formy a způsoby interpretace a prezentace tak závisí především na konkrétním aktérovi/subjektu (vlastníkovi) daného objektu/prvku, nikoliv na významu historických nebo kulturních hodnot jako takových. Toto zjištění pouze dokresluje výše uváděné skutečnosti, že na správě a managementu montánního dědictví Jáchymovska nespolupracují všichni aktéři stejnou měrou. Ve správě a managementu dědictví se také projevují jak aktuální politická rozhodnutí (na lokální úrovni), tak i ta minulá (situace před rokem 1989, resp. využívání vytěžených surovin pro vojenské účely a jejich vývoz do SSSR či nasazování politických vězňů). Toto také potvrzuje výše uvedené skutečnosti, tj. že percepci (nejen) montánního dědictví může ovlivňovat politická situace (blíže viz kapitola 4.1). Zároveň z výzkumu vyplývá, že montánní dědictví Jáchymovska není všemi aktéry na všech úrovních vnímáno stejně, ba dokonce že nepanuje shoda na jeho komplexnosti, resp. ne všichni se shodnou na tom, co by mělo do komplexu patřit a jak by s jednotlivými prvky mělo být nakládáno.

9.3 Jáchymovské montánní dědictví pod ochranou UNESCO

Jak již bylo výše popsáno, proces příprav zápisu Hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Erzgebirge na seznam UNESCO trval více než 15 let a bylo do něj zapojeno množství aktérů i institucí na obou stranách hranice. Tento zápis se nakonec uskutečnil 6. července 2019, což vyvolalo v celém regionu obrovskou vlnu nadšení. Nejinak tomu bylo i v samotném Jáchymově, kde se uskutečnily velkolepé oslavy. Na těchto oslavách vystoupili představitelé veřejné sféry všech úrovní (zástupci Ministerstva kultury ČR, Karlovarského kraje i města Jáchymov) i zástupci neziskových organizací, kteří se do procesu nominace zapojili. Tito všichni konstatovali, že se povedla opravdu mimořádná věc, která pozvedla význam montánního dědictví Krušnohoří na světovou úroveň.

Druhá část výzkumu jáchymovského montánního dědictví je proto zaměřena na hodnocení vlivů, které s sebou jeho zápis na seznam UNESCO přináší. Výzkum probíhal těsně po definitivním verdiktu, a to v průběhu července a srpna 2019. Věnoval se tedy

předpokládaným dopadům na život obyvatel, ekonomické či sociální vlivy a osloveny byly opět dvě podobné skupiny respondentů jako v předchozí části.

9.3.1 Pohled aktérů na proces nominace dědictví k zápisu na seznam UNESCO

Nejprve byly opět realizovány řízené rozhovory se zástupci institucí, kteří byli osloveni i v předchozím kole výzkumných rozhovorů. Snahou bylo do šetření zapojit i stejné osoby, což se podařilo téměř ve všech případech. Celkem se do tohoto šetření zapojilo 20 respondentů, přičemž byly zastoupeny všechny sféry (veřejná sféra: 8, soukromá sféra 7 a nezisková sféra 5) a úrovně (lokání, regionální, národní). Na lokální úrovni byl i tentokrát rozhovor odmítnut zástupci vedení města, avšak zástupci institucí zřizovaných městem se výzkumu účastnili. Vzhledem k tomu, že se jednalo o stejné aktéry i zástupce, nebyly znovu zjišťovány údaje o institucích, ale výzkum byl zaměřen pouze na zapojení do procesu nominace Hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Erzgebirge k zápisu na seznam UNESCO a predikce budoucího vývoje pro oblast Jáchymovska.

Nejprve respondenti měli odpovídat na otázku, zda (a pokud ano, tak jakým způsobem) se podíleli na procesu nominace montánního dědictví k zápisu na seznam UNESCO. Z odpovědí vyplynulo, že nejvíce se na tomto procesu podíleli zástupci veřejné sféry, což není překvapivé vzhledem k tomu, že se jedná o institucionální proces. Způsoby zapojení se lišily především dle povahy daného aktéra. Někteří respondenti z veřejné sféry na regionální úrovni byli členy expertní komise, která posuzovala jednotlivé prvky jáchymovského montánního dědictví při vytváření nominační dokumentace, kdy nejintenzivnější zapojení probíhalo mezi lety 2010–2012. Následně se mezi lety 2017–2018 i další aktéři z veřejné sféry, především lokální úrovně, podíleli na samotném hodnotícím procesu a to tak, že pomáhali členům mezinárodní hodnotící komise ICOMOS přímo v Jáchymově (prezentovali spravované dědictví, poskytovali doplňující informace, prováděli hodnotící komisaře v expozicích apod.). Aktéři z krajské úrovně dále uváděli zapojení v rovině projektové a finanční. Karlovarský kraj totiž uzavřel memorandum o spolupráci se Saskem a Ústeckým krajem, přičemž zástupci odboru kultury zprostředkovávali příspěvky na činnost různých spolků (neziskový sektor). Část respondentů z tohoto sektoru také uváděla, že se podíleli na technickém zajištění hodnotícího procesu přímo v Jáchymově. Menší část respondentů uváděla další doprovodné činnosti, které sice nesouvisejí se samotným nominačním procesem, ale mají např. edukační charakter (různé cykly přednášek o významu

nominace a další dílčí popularizační akce určené pro širokou veřejnost). Zásadní podíl z této sféry má pak obecně prospěšná společnost Montanregion Krušné hory – Erzgebirge, jejíž ředitel, RNDr. Michal Urban, byl významnou osobou celého procesu nominace Hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Erzgebirge (podílel se na vypracování nominační dokumentace, propagaci a popularizaci celého projektu apod.). Významným počinem v této oblasti byl cyklus přednášek Krušné hory – malé pohoří světového významu, který probíhal jak přímo v Jáchymově (v prostorách muzea Královská mincovna), tak i na jiných místech kraje (Krajská knihovna Karlovy Vary). Cyklus přednášek byl pořádán Karlovarským krajem a dalšími institucemi, přičemž začal již v roce 2014 a trval 5 let, tedy až do doby, než bylo Krušnohoří na seznam UNESCO definitivně zapsáno. Aktéři poslední (soukromé) sféry ve všech případech uváděli, že se na procesu nominace žádným způsobem nepodíleli.

Následovala otázka, zda respondenti spatřují v zápisu jáchymovského montánního dědictví na seznam UNESCO nějaká pozitiva či negativa (a případně jaká). Tato otázka byla jádrem celého výzkumného rozhovoru a vázalo se na ní několik dalších podotázek, a to např. zda mají respondenti nějaké obavy z negativních dopadů zápisu a jak si myslí, že se zápis využije. Podotázky byly rozděleny dle výše zmiňovaných segmentů (viz kapitola 2.4.4), které mohou být zápisem lokality na seznam UNESCO zpravidla ovlivněny (cestovní ruch, ekonomika, ochrana památek). Převážná většina respondentů napříč všemi sférami se shodla na tom, že zápis na seznam UNESCO bude mít na oblast Jáchymovska pozitivní dopad. Každá skupina aktérů tento pozitivní dopad vnímá v mírně odlišných konkrétních aspektech a samozřejmě respondenti vnímají i různá negativa.

Z hlediska cestovního ruchu vidí pozitivum všichni oslovení aktéři především v tom, že značka UNESCO přiláká do města nové návštěvníky. Zástupci veřejné instituce očekávají vyšší počet návštěvníků spravovaných muzeí, soukromí aktéři pak vyšší počet hostů v ubytovacích a stravovacích zařízeních. Respondenti z neziskového sektoru pak z hlediska cestovního ruchu vidí největší přínos v přílivu návštěvníků na různé akce či slavnosti. Zástupci veřejné sféry pak nabízejí i hlubší vhled do struktury účastníků cestovního ruchu. Uvádějí, že Jáchymov je převážně vyhledáván dvěma skupinami návštěvníků. První přijíždějí v zimních měsících, kdy je Jáchymovsko primárně cílem lyžařů a dalších vyznavačů zimních sportů, kteří míří do okolních lyžařských středisek. Druhou skupinou jsou pak lázeňští hosté. Ani jedna z těchto dvou složek návštěvníků území však nejeví přílišný zájem o návštěvu muzeí či zdejších institucí spojených s montánním dědictvím.

Jednak je to dáno sezónností (např. prohlídková Štola č. 1 je zpravidla otevřená pro návštěvníky pouze v období květen–říjen) či obecně odlišnými preferencemi těchto skupin turistů. V posledních letech jsou v oblasti patrné snahy i o zatraktivnění letní sezóny a je viditelná tendence diverzifikovat nabídku cestovního ruchu a vytvářet podmínky i pro letní aktivity (např. budování cyklostezek), zimní sezóna je ale stále tou dominantní. Hlavní pozitivum v zápisu na seznam UNESCO je tedy spatřováno v nárustu turistů v letních měsících[37] a přilákání nového typu návštěvníků.[38] S tím je spojen často uváděný předpoklad rozvoje turistické infrastruktury pro tento typ návštěvníků, jako např. rozšiřování stávajících a budování nových infocenter, zpřístupňování nových podzemních prostor či rozšiřování stávajících prohlídkových štol, dále otevírání nových expozic nebo tvorba nových naučných stezek. Zmíněno bylo také přání, aby se po zápisu na seznam UNESCO do Jáchymova mohl vrátit původní trejv z Kutné Hory[39] (nebo by mohla být vybudována jeho přesná replika).

Rozdílné názory panují na to, jakým způsobem bude turismus přibývat. V podstatě nikdo neočekával skokový a masivní nárůst počtu návštěvníků, spíše bylo očekáváno postupné zvyšování. Zazněl také názor, že viditelný nárůst turistů se projeví zhruba za 2 roky od zápisu regionu na seznam UNESCO. Zároveň bylo předpokládáno rozprostření turistů po celém Krušnohoří, nikoliv jejich koncentrace pouze do Jáchymova.

Zástupci respondentů z veřejné sféry dále vidí potenciál z hlediska cestovního ruchu ve spolupráci s dalšími městy, která také usilují o zápis svého kulturního dědictví na seznam UNESCO, a to jak na regionální (krajské) úrovni (v Karlovarském kraji se jedná o města

[37] K rozložení návštěvnosti viz např. Patuelli, Mussoni a Candela (2012) a jejich uváděná redukce sezónních výkyvů v oblastech na seznamu UNESCO.

[38] Viz *heritage tourism* v kapitole 2.4.4.

[39] Trejv = zařízení používané při těžbě rud ve středověku. Jedná se o těžní stroj, který pomocí koňské hnací síly slouží k dopravě materiálu z dolu na povrch. V Jáchymově byl trejv sestrojen v 16. století a používán byl až do roku 1901. Roku 1948 byl však z důvodu těžby uranové rudy rozebrán a odvezen do Kutné Hory, kde je dodnes součástí expozice tamního muzea stříbra.

tzv. lázeňského trojúhelníku[40]), ale i na národní úrovni (v rámci Česka bylo zmiňováno především město Žatec[41]).

Z hlediska cestovního ruchu jsou vnímána i negativa spojená se zápisem, především ze strany institucí, které se zabývají ochranou dědictví. Jako možné riziko respondenti spatřují ničení památek, ale i ztrátu autenticity regionu. Dále existují obavy z nedostatečné kapacity ubytovacích či stravovacích zařízení, zmiňována byla také nedostatečná dopravní infrastruktura (chybějící parkoviště či chodníky apod.). Zástupci lokálních aktérů tomuto však oponují dlouhodobě probíhajícími rekonstrukcemi dopravní infrastruktury ve městě (náměstí a hlavní ulice), který by měly tyto problémy vyřešit. Zástupci neziskového sektoru jako možná rizika uváděli přehlížení každodenních potřeb místních obyvatel a upozorňovali, že instituce i vedení města by neměly zapomínat na své obyvatele. Tím je myšleno, že by nemělo docházet pouze k budování turistické, ale i občanské infrastruktury. Dále se v rozhovorech objevoval názor, že by vedení města mělo s občany intenzivněji komunikovat a přínosy cestovního ruchu vysvětlovat (diskutovat s nimi). Respondenti zastupující neziskový sektor se dále obávají ztráty autenticity montánního dědictví masovým cestovním ruchem, především narušení či devastace pietních míst spojených s pracovními tábory a politickými vězni.

Dalším zkoumaným tématem byly ekonomické dopady, které samozřejmě s výše popsaným cestovním ruchem úzce souvisí. V širším kontextu byly všemi aktéry převážně zmiňovány a očekávány pozitivní dopady, resp. vyšší zisky jak z nárůstu počtu turistů, ale také díky snazšímu získávání veřejných zdrojů (dotací). Zástupci všech sfér očekávají větší podporu ze strany kraje či státu, předpokládají vypsání dotačních titulů na obnovu a rozvoj nejen kulturního dědictví, ale i dalších staveb či veřejných komunikací. Zároveň je respondenty očekáván i příchod nových investorů, kteří by mohli v oblasti začít podnikat (mimo jiné i v cestovním ruchu). Dále se objevoval názor, že s posilující ekonomikou by mohli do města

[40] Proces nominace lázeňských měst Evropy (celkem 11 ze 7 zemí) k zápisu na seznam UNESCO byl úspěšně ukončen v roce 2021. Již v roce 2019 probíhalo hodnocení odborníky z mezinárodní organizace ICOMOS a o zařazení na seznam se mělo rozhodnout v roce 2020. Z důvodu celosvětové pandemie covidu-19 bylo rozhodnutí odloženo. K finálnímu verdiktu a potvrzení nominace došlo až v polovině roku 2021. Za Česko jsou tedy na seznamu UNESCO zapsána města Karlovy Vary, Mariánské Lázně a Františkovy Lázně.

[41] Město Žatec neuspělo s žádostí o zápis na seznam UNESCO již v roce 2018, kdy byla nominace odložena, respektive doporučena k přepracování a k rozšíření. Opětovné rozhodování by mělo proběhnout v roce 2022. Nominované dědictví se vztahuje k pěstování chmele a zdejšímu pivovarnictví. Jedná se tedy o další prvek industriálního dědictví.

přicházet i noví obyvatelé, čímž by se mohl zvrátit trend vylidňování města z posledních let. Pro tyto potenciální obyvatele je však nutné zajistit adekvátní pracovní místa, která by se dle respondentů měla vytvořit právě díky rozvoji cestovního ruchu. Jako konkrétní příklad byla uváděna absence obchodů v horní části Jáchymova, a tedy potenciál pro jejich opětovné otevření. Především zástupci soukromé sféry v tomto rozvoji vidí i negativa, která spočívají v obavách z nové konkurence a konkurenčního boje. Z hlediska dotací se objevovalo riziko jejich zneužívání zájmovými skupinami.

Posledním tématem rozhovorů byla ochrana památek, u které byla pozitiva spatřována opět v možnostech získávání financí na jejich obnovu (lokality zapsané na seznamu UNESCO mají vyšší šanci získat finance z dotačních titulů) a rozvoj, což potvrzují zástupci veřejného sektoru. Jako očekávané pozitivum je uváděn nárůst zájmu o dosud opomíjené drobné (především sakrální) památky, které by mohly být obnovovány či opravovány. Respondenti z veřejného sektoru zabývající se obnovou a ochranou památek vidí určitý přínos i v popularizaci své práce a možném zlepšení vnímání svých institucí (např. vyšším zájmem ze strany veřejnosti). Jako negativa jsou často uváděna již zmiňovaná rizika ničení památek nadměrnou turistifikací nebo nutnost zvýšeného monitoringu stavu ochrany památek a dodržování vyhlášek či zákonů s tím spojených.

Další část výzkumu se zaměřovala na přípravy daných institucí na vývoj po zápisu na seznam UNESCO. Vzhledem k tomu, že většina respondentů očekávala příliv turistů, byli dotazování právě na to, jak se připravují. Naprostá většina respondentů odpověděla, že se nijak na budoucí vývoj po zápisu nepřipravovala, a pokud ano, tak jen minimálně. Zástupci veřejné sféry uváděli, že vytvářejí nové propagační materiály, které již budou obsahovat logo UNESCO. Např. zástupci Štoly č. 1 uvedli, že v roce 2015 bylo vybudováno nové zázemí pro turisty (vstupní objekt, pokladna, WC a další provozní prvky), jednalo se však o investici, která nebyla cíleně realizována v souvislosti s nominací Jáchymovska na seznam UNESCO. Zároveň byly uváděny vize na zpřístupnění dalších podzemních prostor, resp. tedy rozšíření stávající prohlídkové trasy. V případě navýšení počtu turistů je pak muzeum připraveno rozšířit otevírací dobu. Aktéři reprezentující soukromou a neziskovou sféru zpravidla uváděli, že se nijak nepřipravují a vyčkávají, jak se situace vyvine. Objevil se také názor, že prozatím v českém prostředí neexistují precedenty (zápis montánní krajiny na seznam UNESCO) na to, jak by měly jednotlivé sféry reagovat či se připravovat, a proto je tedy prozatím vše ponecháno budoucímu vývoji.

9.3.2 Pohled občanů Jáchymova na budoucí vývoj montánního dědictví

V této části výzkumu byli opět dotazováni i místní občané. Celkem se uskutečnilo 45 řízených rozhovorů s obyvateli Jáchymova, přičemž byla snaha o to do výzkumu zapojit stejné respondenty. To se povedlo v menší míře než u rozhovorů vedených s aktéry. Opětovně se zapojilo 62 % respondentů (31 z původních 50), ostatní byli zařazení nově tak, aby výzkumný vzorek stále odpovídal kvótnímu výběru jako v předchozí fázi (viz kapitola 9.2.1). Tento výzkum probíhal také v průběhu července a srpna roku 2019, tj. těsně po rozhodnutí o zařazení jáchymovského montánního dědictví na seznam UNESCO.

Respondenti nejprve odpovídali na otázku, zda vědí, že byla Hornická kulturní krajina Jáchymovska zapsaná na seznam UNESCO. Z celkem 50 oslovených odpovědělo 45 kladně, s těmito pak bylo v rozhovorech pokračováno. Je tedy možné konstatovat, že převážná část oslovených respondentů (90 %) o zápisu věděla.

Následně měli respondenti uvést, jaká očekávání od zápisu mají (zda pozitivní nebo negativní) a případně svoji volbu vysvětlit. Z celkového počtu 45 respondentů uvedlo 87 % (39), že mají pozitivní očekávání a zároveň 56 % (26) uvedlo negativní očekávání (někteří respondenti uvedli obě varianty). Opět byly sledovány tři základní kategorie, a to cestovní ruch, ekonomika a ochrana památek.

Z hlediska cestovního ruchu uvedlo 35 respondentů, že zápis vnímají jako přínos. Více než jako ekonomický potenciál jsou však turisté viděni jako oživení města. UNESCO je vnímáno jako značka, která pomůže městu a zdejšímu dědictví ke zviditelnění v očích široké veřejnosti. Značná část respondentů dále uváděla, že dojde k nárůstu turismu, na který však není město připraveno ve dvou rovinách. Jednou je nízká vybavenost města, resp. nedostatečná infrastruktura, a to jak dopravní (chybějící parkoviště), tak informační (chybějící informační tabule upozorňující na významné stavby ve městě). Dále byl zmiňován nedostatek restauračních zařízení, ale i obchodů se suvenýry či zajímavým zbožím (uváděna je pouze přítomnost vietnamských večerek). V druhé rovině byla jmenována nepřipravenost samotných občanů města, kteří musejí začít na turisty nahlížet jako na ekonomický potenciál, a nikoliv jako na negativní prvek. Většina respondentů pak zhodnotila, že v obou rovinách současný stav stěží odpovídá aktuálním počtům návštěvníků města a pokud dojde k jejich nárůstu, budou nastávat problémy. Ty jsou mimo jiné spatřovány v narušení klidu a atmosféry města, dále se objevily obavy z nárůstu kriminality, dopravy nebo hlučnosti.

Z hlediska přístupu či připravenosti města se objevil názor, že Jáchymov je pro turisty „nečitelný“, což je myšleno tak, že po příjezdu do města lidé nevědí, kam mají jít, kde mají hledat informace a co mají navštívit. Jeden z respondentů přímo uvádí, že: *„Když někdo přijede do města, tak nemá ponětí, kam má vlastně jet. Není tu kde zaparkovat. Pak návštěvníci parkují lidem před domy a vjezdy do garáží, a ještě se vyptávají, kam a kudy mají jít. To místní samozřejmě dráždí.“* Turisté tedy například nevědí, kde mají parkovat, a proto parkují lidem před obytnými domy, případně se pak dotazují místních obyvatel na informace. Velmi často je uváděn rozpor mezi lázeňskou a „nelázeňskou“ částí města. Lázeňská část je vnímána jako oblast pouze pro zde ubytované hosty (zpravidla pacienty), ale ne pro návštěvníky města, které zajímá kulturní dědictví a montánní turismus.

Z ekonomického hlediska je pak přínos zápisu na seznam UNESCO vnímán především v přílivu finančních prostředků, jak prostřednictvím turistů, tak i díky dotačním titulům na obnovu domů (nikoliv však přímo od organizace UNESCO, ale díky národním a mezinárodním grantům a dotacím). Negativa v této oblasti respondenti převážně neuváděli, objevil se jeden názor, resp. obava z toho, aby ve městě nezačaly podnikat společnosti, které zde nesídlí (jejich majitelé nejsou přímo z Jáchymova a okolí).

Poslední část, tedy ochrana památek, je vnímána velmi rozporuplně. Většina z nich se shoduje na tom, že zápis na seznam UNESCO bude mít pozitivní vliv na ochranu zdejšího dědictví, ale zároveň se obává přísných pravidel ze strany Národního památkového ústavu a dalších institucí. Zmiňovány byly také obavy z devastace montánního dědictví nadměrným turismem, kdy více než strach o jednotlivé objekty či budovy panuje obava z ničení montánní krajiny v okolí města.

9.3.3 Shrnutí: Pohledy respondentů

Druhá část výzkumného šetření se zabývala názory zástupců institucí a místních obyvatel na jejich očekávání po zápise jáchymovského montánního dědictví na seznam UNESCO v roce 2019. Důležité je zmínit, že výzkum probíhal těsně po tomto zápise a mohl být ovlivněn jistou euforií z úspěchu i nadměrnými očekáváními.

Zástupci institucí byli nejprve dotazováni na jejich přímý vliv (či zapojení) na samotný proces nominace a zápisu montánního dědictví na seznam UNESCO. Do tohoto procesu se téměř výhradně zapojili zástupci veřejného a částečně i neziskového sektoru.

Dále byly nově skupiny respondentů dotazovány, jaká pozitiva či negativa v zápise spatřují, přičemž v některých aspektech se odpovědi shodovaly, avšak každá ze skupin na budoucí vývoj nahlížela z jiného úhlu pohledu. Obě skupiny očekávají nárůst počtu turistů a s tím spojené ekonomické přínosy. Obě skupiny se také shodly na tom, že nárůst nebude skokový, ale pozvolný. I přes toto zjištění působí velmi zajímavě fakt, že se zástupci institucí na budoucí vývoj nijak nepřipravují nebo nepřipravovali. Vše nechávají otevřené a mají v plánu reagovat až na konkrétní vzniklé situace, které budoucí vývoj přinese. V uvedeném přístupu je možné spatřovat jistá rizika. Výše bylo zmiňováno několik odborných studií, které upozorňují na to, že zápis na seznam UNESCO není možné brát jako automatický spouštěč přílivu turistů, ale je s ním nutné dále pracovat a rozvíjet potenciál, který přináší (blíže viz kapitola 2.4.4). S tím je spojena i často zaznívající kritika přístupu města k turistům, kdy je zmiňována absence zázemí a dalších kapacit. Obě skupiny očekávají i negativní jevy spojené s narůstajícím turismem, také však není patrná snaha o to jim předcházet či se nějakým způsobem připravovat. Celkově je pak možné shrnout, že ač je mezi institucemi i obyvateli znát převážně pozitivní přístup k budoucímu vývoji a patrná jsou značná (pozitivní) očekávání, chybí konkrétní plány či kroky k jejich naplnění a převládá spíše pasivní přístup jednotlivých aktérů.

9.4 Zhodnocení prvního roku po zápisu na seznam UNESCO

Přesně rok po zápisu Hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Erzgebirge na seznam UNESCO proběhl v oblasti Jáchymovska poslední výzkum, který byl zaměřený na zhodnocení uplynulého roku. Šetření probíhalo v průběhu července a srpna 2020 a je nutné podotknout, že bylo ovlivněno mimořádnou situací, kterou způsobila celosvětová epidemie onemocnění covid-19. Vliv epidemie spočíval jednak v (ne)ochotě respondentů se do výzkumu vůbec zapojit a pak samozřejmě v narušení turistické sezóny, ale i běžného života obyvatel, který byl poznamenán vládními opatřeními omezujícími pohyb či přístupnost kulturních památek nebo restauračních a ubytovacích zařízení.

Stejně jako v předchozích fázích výzkumu, i v této byly provedeny rozhovory se zástupci vybraných institucí představených v kapitole 9.1. Celkem se zapojilo 19 respondentů, přičemž byly opět zastoupeny všechny sféry (veřejná sféra: 8, soukromá sféra 6 a nezisková sféra 5) a úrovně (lokání, regionální, národní). V rámci šetření měli respondenti zhodnotit posuny v managementu montánního dědictví za uplynulý rok (tedy za období od července 2019 do července 2020), které vnímají jednak ve svých institucích, ale i celkově ve svém okolí. Respondenti mohli vybrat jak jednotlivé dílčí projekty či aktivity, tak shrnout uplynulý rok od zápisu na seznam UNESCO.

Největší posuny uváděli respondenti z veřejné sféry. Zástupci města upozorňovali na probíhající rekonstrukce veřejných prostranství, které by měly především v horní části města pomoci k vyšší kapacitě parkovacích míst a celkově ke zlepšení image města.

Dle zástupců veřejné sféry pak bylo jedním z velmi významných počinů otevření expozice Knihovny latinské školy, ke kterému došlo 6. ledna 2020. Tato expozice se nachází v renesančním sklepení budovy jáchymovské radnice a jedná se o velmi cenný soubor kulturního dědictví, který je s krušnohorským hornictvím úzce spjat. Knihovna latinské školy byla v Jáchymově založena již roku 1541 a velmi brzy se stala centrem vzdělanosti, jelikož sloužila nejen žákům samotné latinské školy, ale i zdejším lékařům, horním úředníkům nebo těžařům. Z hlediska interpretace dědictví je zvolen zajímavý způsob, jelikož je expozice rozdělena podle různých způsobů prezentací knih. Část je umístěna v klasických expozicích, přičemž vybrané knihy jsou otevřeny a je možné nahlížet do jejich obsahu. Další část je ve skříních, ze kterých jsou vidět jen hřbety knih. Nejzajímavější je poslední část, ve které je možné nahlížet do vybraných skenů některých knih v počítači. Zároveň je součástí expozice i systém provázaných audiovizuálních prvků, které slouží k představení dalších

doprovodných informací (např. dobová hudba). Kromě knih zahrnuje expozice i doplňující informační panely.

Zástupci krajských muzeí uváděli, že za uplynulý rok vytvářeli nové informační či propagační předměty s logem UNESCO či se v samotné propagaci zaměřili na zdůrazňování zápisu a vyzdvižení jeho významu. Zároveň bylo uspořádáno několik propagačních a prezentační akcí pro návštěvníky města i pro místní obyvatele, které měly za cíl představit zapsané dědictví (přednášky, výstavy). Z hlediska počtu návštěvníků tito respondenti uváděli zvýšený nárůst počtu turistů ve svých expozicích, který však byl výrazně ovlivněn mimořádnou situací v souvislosti s epidemií covidu-19. Samotná návštěvnická sezóna začala s velkým zpožděním, jelikož na jaře 2020 byly expozice uzavřeny z důvodu vládních opatření. Uvolnění nastalo až v průběhu května, kdy se po otevření expozic začali návštěvníci pomalu vracet. Přesto byl však znát výpadek v počtu návštěvníků, který způsobilo především zrušení části tradičních školních exkurzí a výletů, které do jáchymovských expozic každoročně organizují základní i střední školy převážně z Karlovarského kraje. Z důvodu kompenzace propadu návštěvnosti následně zavedl Karlovarský kraj bezplatné vstupné do těchto dvou institucí (muzeum Královská mincovna a Štola č. 1), což přispělo k výraznému zvýšení návštěvnosti v letních měsících. Bezplatné vstupné byla zavedeno po celou dobu hlavní turistické sezóny, tedy od 25. května do konce října 2020[42]. Zástupci obou institucí následně uvedli, že od června došlo k výraznému zvýšení počtu návštěvníků, který by mohl vykompenzovat jarní ztráty (viz graf č. 3).

Zástupci institucí na krajské i národní úrovni věnující se ochraně památek mluvili o posunu v přípravách a realizaci podpůrných projektů pro obnovu památek, přičemž uváděli, že někteří majitelé domů v horní části Jáchymova z uvedených dotačních zdrojů již skutečně čerpají a jsou viditelné dílčí úpravy těchto objektů. Dále byla diskutována monitorovací zpráva zpracovávaná NPÚ[43], která shrnuje vývoj v oblasti ochrany dědictví za poslední rok. Z té vyplývá, že montánní dědictví není nijak ohroženo, např. nevhodnými stavebními zásahy, ohrožením životního prostředí či právě nadměrnou turistifikací.

[42] Dne 5. října 2020 byl však z důvodu epidemie covidu-19 na celém území Česka opět vyhlášen nouzový stav, kvůli kterému uvedené expozice ukončily sezónu 2020 dříve.

[43] Celým názvem Roční monitorovací zpráva o statku zapsaném na Seznamu světového dědictví za rok 2019 (tyto monitorovací zprávy se zpracovávají pravidelně za každý rok ke každému statku zapsaném v seznamu UNESCO).

I mezi zástupci soukromé sféry byla v hodnocení uplynulého roku reflektována epidemická situace. Rok 2019 řadili mezi ty lepší (z hlediska počtu návštěvníků i tržeb) a letní sezónu uvedeného roku označovali většinou za vydařenou. V hodnocení první poloviny roku 2020 se pak projevila opatření související s epidemickou situací, provozovatelé restaurací i ubytovacích zařízení měli několik týdnů zavřeno a postupné obnovení bylo znát až s příchodem června a uvolněním vládních restrikcí. Všichni provozovatelé ubytovacích a stravovacích zařízení následně doufali, že jim letní sezóna výpadek v tržbách vykompenzuje. Jeden respondent provozující restaurační zařízení však uvedl, že z důvodu vládních opatření byl nucen svůj provoz uzavřít. Ze zástupců soukromého sektoru je nutné zmínit jáchymovské lázně, které vybudovaly koncem srpna 2019 volně přístupnou venkovní expozici důlní techniky v prostoru lázeňského parku a jeho okolí. Jedná se o techniku z dolu Svornost, která je doplněna informačními panely a má přibližovat období těžby uranových rud ve druhé polovině 20. století (k vidění je důlní lokomotiva s vozíkem na přepravu horníků vyjíždějící z fiktivní štoly, dále důlní nakladače či nákladní vozíky). Doprovodné texty odkazují i na další montánní dědictví oblasti a celé místo by dle dostupných informací mělo sloužit jako vstupní brána do hornické oblasti a jako fotokoutek pro návštěvníky. Dalším novým prvkem, který je však s montánním dědictvím spojen výhradně v marketingové rovině je otevření tzv. saunového dolu Agricola. Tato součást lázeňského komplexu je určená pro ubytované hosty i pro širokou veřejnost. Jedná se o typický příklad využívání hornické historie a montánního dědictví pro komerční účely. Vedle nové venkovní expozice lázně představily i krátký dokument, který je komentovanou virtuální prohlídkou dolu Svornost. V dokumentu popisuje vedoucí dolu mimo jiné proces vzniku a čerpání vody s obsahem radonu pro lázeňské účely.

Respondenti zastupující neziskový sektor posun za poslední rok uváděli především v propagaci a popularizaci montánního dědictví. Velmi kladně oceňovali možnost účasti na akcích spojených se zápisem dědictví na seznam UNESCO (červenec 2019). Zmíněna byla také putovní výstava *Krušné hory na cestě mezi památky světového dědictví UNESCO*, jejíž vernisáž proběhla ještě před samotným zápisem na seznam UNESCO (13. 6. 2019) v Senátu Parlamentu České republiky a následně byla k vidění i na dalších místech Česka (především v krušnohorských městech). Zástupci institucí hovořili o tom, že v průběhu roku 2019 plánovali další akce, které chtěli uskutečnit na jaře 2020, přičemž byli nuceni některé z nich odložit z důvodu epidemie na léto či na pozdější dobu.

Dále byli respondenti dotazováni na to, zda vnímají rozdíly v nakládání s montánním dědictvím v širším kontextu. Zde zástupci veřejného sektoru uváděli, že vnímají posun v kvalitě interpretací a prezentací a celkově zvýšené snahy o ochranu montánního dědictví, resp. slabší snahy o jeho likvidaci. Dále zazněl vyšší příliv financí pro obnovu nejen přímo dědictví, ale také zvýšené investice do zlepšování života obyvatel města. Naopak ani jeden ze zástupců soukromého sektoru nespatřuje žádné významné posuny v nakládání s montánním dědictvím, přičemž respondenti neposkytli žádná bližší vysvětlení. Obecně se shodli na tom, že od zápisu je očekáván pozitivní efekt na oblast v mnoha aspektech, který však byl zpomalen mimořádnými opatřeními. Obecně doufají, že město začne výrazněji podporovat místní podnikatele. Zástupci neziskového sektoru uváděli, že hlavním posunem by mělo být komplexní uchopení montánního dědictví a jeho „prodej" široké veřejnosti. Toho by mělo být docíleno přístupem místních obyvatel a podporou města, avšak vzhledem k tomu, že v posledních letech dochází spíše k vylidňování města, mají tito respondenti obavy, aby do budoucna byli lidé, kteří toto obstarají. Dále zmiňovali, že důležitá je především aktivizace místních obyvatel, kteří by měli začít rozvíjet podnikatelské aktivity. Žádné významnější počiny se však za uplynulý rok neuskutečnily, přičemž byla opět zmiňována epidemická situace, ale i obava z budoucího vývoje. Jeden z respondentů pak popsal aktuální situaci jako začarovaný kruh: „*Jáchymov čeká na to, co se stane, a pak bude zřejmě reagovat. Ale pokud nebude reagovat již nyní, pravděpodobně se nakonec nic nestane*." Následně tvrzení vysvětlil tak, že má pocit neustálého očekávání zlepšování situace a přílivu turistů, přičemž ale tito turisté v Jáchymově nebudou chtít utrácet peníze ani trávit čas, pokud pro ně nebude vybudované kvalitní zázemí. Zároveň uvedl již několikrát zmiňovanou absenci ubytovacích a stravovacích zařízení či dalšího zázemí. Zástupci neziskové sféry však uváděli i pozitiva, která za poslední rok zaznamenali, a to především zvýšení prestiže a povědomí o městě především v médiích. Se zápisem byla spojena řada mediálních výstupů či zvýšená aktivita na sociálních sítích. Kladou si nicméně otázku, zda bude tento zájem trvalý, nebo pouze dočasný. Obecně se však všichni shodli na tom, že je velmi těžké situaci hodnotit pouze po prvním roce a není zcela možné odlišit, jak by se vyvíjela, kdyby nepřišla pandemie.

Závěrem je nutné uvést, že v roce 2020 již neprobíhal výzkum mezi obyvateli města Jáchymov, a to především z důvodu neochoty výrazné části respondentů z předchozích let se do dalšího kola rozhovorů zapojit. Tato neochota byla způsobena různými příčinami, mezi kterými hrála velkou roli i pandemie covidu-19. Nakonec bylo rozhodnuto od této části

výzkumu ustoupit vzhledem k tomu, že v případě výběru nového výzkumného vzorku by nemusela být získaná data relevantní, resp. by došlo k přerušení kontinuity sběru odpovědí od relativně homogenní skupiny respondentů, v rámci které bylo možné sledovat posuny názorů v čase.

9.5 Shrnutí: Výsledky terénního výzkumu

Následující kapitola shrnuje výsledky celého terénního výzkumu montánního dědictví v zájmovém území Jáchymovska, který probíhal mezi lety 2017–2020 v několika etapách a byl zaměřen na dvě hlavní skupiny respondentů: na zástupce místních institucí, tj. aktéry zapojené v procesu tvorby dědictví (veřejný, soukromý a neziskový sektor) a na místní obyvatele žijící ve městě Jáchymov. Celkem se během tří let uskutečnilo 157 výzkumných rozhovorů, z toho 95 s místními obyvateli a 62 se zástupci institucí. Vzhledem k tomu, že bylo snahou oslovovat stejné respondenty a v průběhu času zaznamenávat posuny v jejich vnímání a názory na jáchymovské montánní dědictví, je možné konstatovat, že předkládaný výzkum postihuje krátkou, ale významnou část procesu existence dědictví a zaznamenává zřejmě nejdůležitější posun v procesu jeho ochrany, a to zápis na seznam UNESCO.

Předkládaný výzkum poskytuje unikátní vhled do myšlení a vnímání jednotlivých aktérů ve třech časových úsecích, které od sebe nejsou nikterak vzdálené. Zachycuje názory respondentů ještě před samotným zápisem Hornické kulturní krajiny Krušnohoří/Erzgebirge na seznam UNESCO (období let 2017–2018), těsně po jeho uskutečnění (2019) a následně s ročním odstupem (2020). Tyto relativně krátké úseky nabízejí intenzivní a detailní rozbor pohledů do procesu jednotlivých zainteresovaných aktérů. Důležité je si ale uvědomit, že rozhovory nezahrnují veškeré aktéry. Na výsledy výzkumu je také potřeba se dívat v širších souvislostech, protože mohou být ovlivněny dalšími faktory, přičemž jedním z nich je například i epidemická situace a s ní spojená mimořádná opatření v roce 2020.

Cílem terénního šetření bylo odpovědět na třetí skupinu výzkumných otázek položených v kapitole 6.2, které byly zaměřené na výzkum montánního dědictví v konkrétním zájmovém území. Zejména bylo cílem postihnout proces formování montánního dědictví, identifikovat konkrétní aktéry, zhodnotit jejich role, cíle a motivy, pochopit jejich vztahy či konflikty a zhodnotit jejich význam či přínos při managementu a zachování montánního dědictví.

K výběru aktérů již bylo uvedeno, že se jednalo o zástupce ze všech sfér a úrovní, přičemž při celkovém pohledu je zřejmá jejich značná názorová roztříštěnost a nejednotnost při nakládání s jáchymovským montánním dědictvím. Jednotliví aktéři skrze různorodé instituce spravují různé druhy dědictví, ale vzhledem k bohaté hornické historii a množství prvků v území existuje také mnoho různých přístupů. Z hlediska způsobů managementu veřejné sféry na lokální úrovni neexistuje žádná větší instituce, která by se zabývala přímo montánním dědictvím. Město Jáchymov sice provozuje infocentrum, avšak největší expozice (muzeum Královská mincovna a Štola č. 1) jsou spravovány institucemi krajskými (Muzeum Karlovy Vary a Muzeum Sokolov), tedy z regionální úrovně. Tento stav je dán historicky a nejsou snahy ani tendence o jeho změnu. Může se však jednat o potenciální konflikt, kdy občané města mají pocit, že se místní samospráva nedostatečně angažuje v managementu montánního dědictví. V minulosti již podobné konflikty dokonce probíhaly – po změně správce Štoly č. 1 z Hornického spolku Barbora na Muzeum Sokolov byla novému správci vyčítána právě „místní nepříslušnost" a tím pádem i např. neznalost místního dědictví. Obecně pak z analýzy montánního dědictví vyplývá, že jednotliví aktéři spravují, interpretují a prezentují spravované dědictví podle funkce, kterou zastávají. Toto potvrdila i první fáze výzkumu, během které byly zkoumány postoje a přístupy aktérů zabývajících se montánním dědictvím z různých úrovní či sfér. Celkově je možné konstatovat, že výsledky výzkumu do určitě míry potvrdily všechny ze tří vstupních předpokladů o aktérech uvedené v kapitole 9.1, a to tedy že:

- *Veřejná sféra bude velmi ovlivněná aktuálním politickým děním. Je možné předpokládat využívání hodnot a významů montánního dědictví k upevňování moci či podpoře pozice a zviditelňování jednotlivých subjektů*.

Uvedený předpoklad se potvrdil pouze částečně v dílčích zjištěních. Vliv aktuální politické situace je patrný především v tematice odkazující na těžbu uranových rud ve druhé polovině 20. století. Prezentace a interpretace tohoto dědictví je velmi složitá a instituce si zakládají na neutrálním přístupu a předkládání faktů. To však neplatilo vždy, zejména před rokem 1989 byla tato témata tabuizována. Další část předpokladu, tedy využívání montánního dědictví k upevňování moci či pozice, není možné prokázat. Potvrzení či vyvrácení tohoto předpokladu se z velké části nepodařilo dosáhnout proto, že zástupci aktuálního vedení města nereagovali na opakované žádosti o rozhovory a zapojení do výzkumu. Zároveň sice v průběhu výzkumného období proběhly volby do obecního zastupitelstva Jáchymova

(podzim 2018), avšak tyto volby nebyly předmětem výzkumu a nebylo tedy zjišťováno, zda například někteří kandidáti či strany využívají v předvolebních kampaních téma montánního dědictví. Zároveň tyto volby nepřinesly žádnou zásadní proměnu ve vedení města (starostou je stejná osoba již od roku 2008 apod.). Zcela jistě je ale možné potvrdit poslední část tvrzení, která uvádí, že montánní dědictví je využíváno ke zviditelnění jednotlivých subjektů. Zápis jáchymovského montánního dědictví na seznam UNESCO byl využit všemi lokálními či regionálními politiky ke svému zviditelnění. Na oslavách zápisu, které proběhly v Jáchymově v červenci roku 2019, vystoupili zástupci města, kraje i ministerstva kultury, přičemž skoro nikdo neopomněl zmínit význam zastupovaných institucí v uvedeném procesu. Stejně tak samotné instituce zřizované veřejnou sférou využívají montánní dědictví ke svému zviditelnění a přilákání návštěvníků (některé jsou pro tento účel přímo založeny – např. krajská muzea), avšak zpravidla se jedná o instituce na lokální či regionální úrovni. Instituce na národní úrovni montánní dědictví využívají pouze v případě, že mají za úkol jeho správu a ochranu hodnot (NPÚ), jiné pak jeho hodnoty a významy využívají velmi sporadicky nebo vůbec (SÚRAO, Lesy ČR a další).

Druhým z předpokladů bylo, že:

- *Soukromá sféra bude mít sklony ke komodifikaci dědictví, využívání pouze pro potřeby cestovního ruchu či jiných výdělečných aktivit. Zde je možné předpokládat nižší zájem o předávání hodnot či významů dědictví.*

Zmíněný předpoklad se potvrdil téměř absolutně na všech úrovních. Soukromý sektor na lokální úrovni zcela účelově využívá montánní dědictví k prezentaci a propagaci svých komerčních aktivit, ať už se jedná o restaurace či ubytovací zařízení. Dochází k využívání hmotného dědictví (různých předmětů či artefaktů) ke zvýšení atraktivity místa, ale i samotné hornické symboliky či spojitosti s hornickou minulostí v názvech, propagačních materiálech nebo vybavení provozů. Příkladem na regionální úrovni pak mohou být jáchymovské lázně, které využívají důl Svornost téměř výhradně ke komerčním účelům (čerpání vody s obsahem radonu pro potřeby lázní). Reprezentace a prezentace montánního dědictví je až na druhém místě. I když existují snahy o prezentaci určitých konkrétních prvků, to nejcennější dědictví zůstává stranou zájmu. Stejně tak platí, že soukromé společnosti nepřikládají předávání hodnot takovou váhu. Jako příklad může být uveden opět důl Svornost, který reprezentuje hodnoty světového významu, úroveň interpretace a prezentace tomu ale neodpovídá.

Dalším předpokladem bylo:

- *Nezisková sféra bude význam montánního dědictví přeceňovat. Zároveň je zde předpoklad nižší odborné kvalifikace jednotlivých subjektů, či problematičtější přístup k financování jednotlivých projektů. Toto ale může být naopak vykompenzováno osobním přístupem, nadšením pro věc a entusiasmem*.

I tento předpoklad se naplnil, byť jeho empirické ověření je pouze částečné. Nebylo totiž možné zjistit odborné kvalifikace či vzdělání všech zástupců neziskového sektoru, takže není možné s jistotou uvádět, že mají nedostatečnou odbornou kvalifikaci k nakládání s dědictvím (někteří respondenti odmítli úroveň svého vzdělání sdělit). Je však nutné uvést, že někteří zástupci disponují vysokoškolskými tituly a jeden z nich dokonce titulem Ph.D. Také je možné potvrdit, že neziskový sektor nečerpá dotační tituly ve větší míře, spíše získává finance prostřednictvím příspěvků svých členů. A nakonec je také určitě možné potvrdit, že neziskový sektor přikládá montánnímu dědictví ze všech sfér nejvyšší význam, považuje jej za významný rozvojový potenciál města a zároveň v něj vkládá velké naděje do budoucího vývoje. S tím souvisí i potvrzení poslední části, že členové neziskového sektoru mají ke správě či managementu osobní přístup. Nejvíce toto platí v případě spolků, které se věnují období těžby uranových rud ve druhé polovině 20. století, jelikož jejich členové jsou velmi často pamětníci či bývalí vězni jáchymovských pracovních táborů.

Představené zhodnocení vstupních předpokladů zároveň odpovídá na otázky rozdílných přístupů jednotlivých aktérů k managementu montánního dědictví. Důležité je zde pak zopakovat, že dědictví je chápáno jako proces, jehož dílčí část terénní výzkum také postihnul. Konkrétně se jednalo o posun v ochraně a uznání hodnot, resp. tedy zařazení jáchymovského montánního dědictví na seznam UNESCO. K tomu je nutné uvést, že především druhá a třetí část výzkumu byla zaměřena na analýzu a reflexi tohoto procesu z pohledu aktérů i místních obyvatel. Velmi zajímavé je zjištění, že byť došlo ke světově nejvýznamnějšímu potvrzení hodnot, které je možné v rámci mezinárodní ochrany dědictví získat, aktéři spravující jáchymovské montánní dědictví se na vývoj po této události nijak zvlášť nepřipravují a hodlají reagovat až podle konkrétního vývoje. Toto samozřejmě neplatí absolutně, v určitých sférách dochází k posunům (např. opravy komunikací města, rekonstrukce a obnova památek). Důležité je připomenout, že z pohledu ochrany památek je povinností aktérů řídit se příslušnými zákony O státní památkové péči a reflektovat případné výhrady či doporučení UNESCO. Existuje několik projektů Ministerstva kultury ČR i

zainteresovaných krajů (Karlovarský a Ústecký), které jsou zaměřeny na možnost financování obnovy či rekonstrukce památek či jejich dílčích částí. Tyto programy jsou často využívány a dochází k pozvolnému opravování nemovitostí a dalších prvků. Proces však probíhá velmi pomalu a v Jáchymově je stále možné nalézt množství domů, jejichž stavebně technický stav lze označit jako havarijní, což je často způsobeno nevyřešenými majetkoprávními spory vlastníků.

Z výzkumů dále vyplývá, že aktéři i místní obyvatelé jsou na přítomnost montánního dědictví v území náležitě hrdí a rádi by jej využívali jak k posilování vnitřní identity, tak především pro potřeby montánního cestovního ruchu, jehož zmiňované posilování je právě očekáváno od zápisu lokality na seznam UNESCO. Avšak z analýzy konkrétních kroků, které by měly směřovat k využívání značky UNESCO, vyplývá, že na přístup aktérů je velmi „vlažný“ a jsou rozpoznatelné tendence spoléhající spíše na samotnou značku než na návazné aktivity dalších subjektů, před čímž varuje například Hall (2006). V rozhovorech je možné pozorovat zajímavý střet očekávání přínosů, ale zároveň absenci konkrétních kroků. To může vést k negativním důsledkům. Jak uváděli VanBlarcom, Kayahan (2011), není možné spoléhat pouze na vlastní značku UNESCO, ale je nutné iniciovat a realizovat dílčí kroky všech zainteresovaných aktérů. Zde se tedy opět projevuje velmi důležitý prvek, který uvádějí Yuksel F., Brambwell, Yuksel A. (1999), a to je komunikace a spolupráce mezi jednotlivými aktéry a subjekty. Z proběhlých výzkumů je však patrné, že spolupráce neprobíhá mezi všemi subjekty ani úrovněmi, nejcitelnější je absence spolupráce ze strany města Jáchymov s neziskovým sektorem, minimální spolupráce mezi institucemi na krajské úrovni (muzea) a městem či mezi soukromým sektorem reprezentovaným lázněmi a veřejným či zájmovým sektorem. Zde se může v budoucnu projevit problém střetu očekávání, kdy všichni aktéři uvádějí, že očekávají příznivé vlivy na zaměstnanost v regionu či na cestovní ruch, přičemž je ale na druhou stranu velmi často zmiňována absence kapacit stravovacích a ubytovacích zařízení. Stejně tak je tomu ale i v případě nových expozic.

I zde je však možné vidět dílčí posuny reflektované závěrečnou fází výzkumu. Ta byla sice nejvíce ovlivněná celosvětovou pandemií onemocnění covid-19, která ovlivnila dynamiku vývoje mnoha oblastí, včetně cestovního ruchu. I přes to však přinesla zajímavé poznatky. Výzkum v roce 2020 proběhl po téměř čtvrt roce trvajících omezení (či uzavření) některých provozů (muzea, ubytování, gastronomie apod.) a je nutné reflektovat také snahy především krajských institucí o znovunastartování turismu v oblasti. Příkladem může být zavádění

bezplatného vstupného do expozic krajských muzeí na letní sezónu 2020. Důležité je také zmínit otevírání nových expozic různými aktéry (veřejná sféra – Knihovna latinské školy, soukromý sektor – venkovní expozice důlní techniky a dokumentární film o dole Svornost). Uvedené kroky jsou samozřejmě realizovány za různými účely, kdy veřejný sektor více usiluje o ochranu dědictví či vzdělávání, naopak soukromý sektor o využívání značky a přítomnosti montánního dědictví pro propagaci svých komerčních aktivit.

Protiepidemickými opatřeními došlo ke zcela jinému vývoji návštěvnosti oblasti či jednotlivých lokalit, než by tomu bylo v situaci bez pandemie. Proto je velmi obtížné zhodnotit, jaký vliv měla skutečně pouze značka UNESCO. V dohledné době zřejmě nebude možné přesně analyzovat, jakým způsobem se do vývoje jáchymovského montánního dědictví promítnul zápis dědictví na seznam UNESCO, resp. k tomuto posouzení bude potřeba mnohem delší časový horizont, aby nedocházelo ke zkreslení. Vzhledem k situaci je však možné konstatovat, že potenciál pro rozvoj a zvýšení návštěvnosti jáchymovské dědictví jistě má. Důležitou roli zcela jistě budou mít jednotliví aktéři. Paradoxem může být, že období uzavírek spojených s pandemií covidu-19 by mohlo Jáchymovsku prospět. Poskytlo totiž potřebný čas k tomu, aby mohly proběhnout dílčí stavební práce a úpravy (stavebnictví nebylo ani v době vládních opatření výrazněji omezeno). Zároveň je předpoklad dalších dotačních titulů či jiných pobídek k znovunastartování ekonomiky a cestovního ruchu nejen v oblasti Jáchymovska. Proto by mohl být čas získaný pandemií covidu-19 Jáchymovsku ku prospěchu a v následném restartu by mohla značka UNESCO hrát velmi významnou roli. Hlavním a klíčovým prvkem však bude to, jak bude využita a zda nebude tato šance promarněna.

Závěrem je důležité uvést, že výzkum byl zaměřen pouze určitým vybraným směrem a poskytuje pohled na jáchymovské montánní dědictví jen z pohledu aktérů a místních obyvatel. Pro ucelenější pohled či získání dalších informací by bylo možné provést výzkum např. i mezi návštěvníky města (turisty), z hlediska informovanosti o jáchymovském montánním dědictví se pak nabízejí další možnosti, jako např. šetření ve školách, které by bylo zaměřené na zjišťování znalostí a povědomí u žáků základních či středních škol o Jáchymovsku a jeho montánním dědictví. Dále by bylo možné provést šetření v jiných částech Karlovarského kraje či Česka, které by mohlo odhalit povědomí a vnímání tohoto typu dědictví i v jiných územích.

10 Závěr

Každý jedinec i celá lidská společnost svými aktivitami vytváří množství hmotných i nehmotných produktů různorodé hodnoty či významu, které jsou zpravidla tvořeny za určitými specifickými účely. Využívání těchto produktů výroby či lidského myšlení však není konstantní, ale v čase proměnlivé. Zároveň také (buď cíleně nebo i nevědomě) odráží způsoby myšlení a fungování jejich tvůrců a uživatelů. V každém produktu je možné spatřovat konkrétní vlastnosti nebo charakteristiky, které jsou do něj prostřednictvím jeho tvůrců vkládány. Některé prvky jsou vytvářeny za účelem usnadnění života, k běžným denním potřebám, k obživě či k připomínce něčeho důležitého, na čem nám záleží a nechceme, aby to bylo zapomenuto. V každém období i území je možné najít tyto lidské výtvory, které jsou pro dané jedince či komunity důležité, obsahují specifické hodnoty nebo významy určené k předávání budoucím generacím (Hewison 1989; Howard 2003). Tyto významy mohou být prvkům přiřčeny již při jejich vzniku, ale stejně tak mohou být objeveny až v průběhu jejich životního cyklu. V dnešní dynamicky se měnící společnosti totiž dochází k rychlému vývoji a některé prvky ztrácejí původní účel, pro který byly vytvořeny, velmi brzy. Někdy až tak rychle, že nedochází k uvědomění si toho, že s jejich zánikem může docházet i k zániku části historie a významných hodnot, které mohou obsahovat, resp. které do nich byly vloženy. Proto je velmi důležité neustále přehodnocovat, zda v určitých fázích životních cyklů není na čase revokovat jejich vnímání, resp. zda se nesnažit tyto hodnoty a významy objevovat a pracovat s nimi – tedy zda nenastartovat proces tvorby dědictví (Lowenthal 1985, 1997; Ashworth, Tunbridge 1996; VanBlarcom, Kayahan 2011). Dědictví je možné vytvářet téměř ve všech oblastech lidské činnosti, stejně tak je možné zpracovávat hodnoty a významy přírodních jevů, prvků nebo úkazů. Účelem vytváření dědictví není převyprávět historii ani představit co největší množství pozůstatků z ní. Právě naopak, hlavním posláním je reprezentovat, interpretovat, a především selektovat podstatné hodnoty a významy v různých měřítkových úrovních (Smith 2006). Tvorba dědictví jednotlivců i komunit podporuje sounáležitost s místem, kde žijí nebo kde se nacházejí. Je součástí jejich identit a posiluje kulturní vědomí a může reprezentovat kulturní, historické, společenské, vzdělávací a mnohé další hodnoty a slouží k pochopení samotné vnitřní podstaty dané společnosti či jedinců, kteří jej vytvářejí. Zaujímání postojů k hodnotám a významům kulturního dědictví je základní vlastností každého člověka či společnosti a tyto postoje mohou být velmi často rozporuplné, z čehož mohou vyvstávat konflikty mezi jednotlivci či

skupinami osob (Ashworth, Tunbridge 1996; Ashworth, Graham 1997; Smith 2006). Podle toho, jaký postoj k dědictví zaujmeme a k jakému účelu se jej rozhodneme využívat většinou předurčuje i jeho další osudy. Existuje několik základních skupin aktérů (veřejná, soukromá, nezisková sféra), které s dědictvím nakládají, přičemž každá sleduje odlišné primární cíle a zájmy. S dědictvím pak přichází do kontaktu i další skupiny, které se mohou do jisté míry podílet i na procesu jeho tvorby či existence, což jsou jak místní obyvatelé, žijící v oblastech s výskytem daného dědictví, nebo na druhé straně návštěvníci území, kteří s ním záměrně či náhodně přicházejí do kontaktu. Všichni jmenovaní se při přístupu k dědictví navzájem ovlivňují, interagují spolu a tvoří provázaný systém, který je na sobě vzájemně do určitě míry závislý.

Pokud v nějakém regionu po delší dobu probíhá určitá lidská aktivita (průmyslová či zemědělská činnost apod.), dochází zpravidla ke kumulaci pozůstatků, které jí dokumentují, připomínají nebo jsou s její existencí určitým způsobem spjaté. Čím intenzivnější tato činnost je, čím více zaměstnává osob nebo přetváří krajinu, tím více se její pozůstatky zarývají do pamětí lidí, vytvářejí se specifická prostředí a komunity, a zpravidla dochází i k nastartování procesu tvorby dědictví (Jelen, Čábelka 2020). Nejinak je tomu i v případě oblastí těžby nerostných surovin, přičemž jedním z nejrozsáhlejších a nejvýznamnějších regionů v Česku jsou Krušné hory (Jelen, Kučera 2017a). Více než 800 let těžby nerostných surovin zanechalo na české i německé straně hor jedinečný komplex pozůstatků, který je již několik desítek let formován, zpracováván, interpretován a ochraňován jako montánní dědictví. Jeho význam podtrhuje mimo jiné zápis na seznam UNESCO, což je možné považovat nejen za významný akt z hlediska jeho institucionální ochrany, ale především potvrzení hodnot a významů zdejší hornické činnosti nejen pro Česko, ale i pro svět (Jelen, Chromý 2018; Jelen, Karásková 2020). Ať se bude jednat o dědictví těžby stříbra či mincovnictví ze 16. století, odkazy na světově významné vědecké objevy nových prvků (radium) v 19. století nebo připomínky utrpení tisíců vězňů těžících uranové rudy pro tehdejší Sovětský svaz ve druhé polovině 20. století, jedná se o hodnoty a významy, které by neměly být zapomenuty, resp. je nutné je zachovat a předat budoucím generacím. Některé z nich mohou připomínat slavné, jiné naopak temnější okamžiky naší historie, všechny jsou však její součástí a promítají se do identity a současného stavu společnosti. Veškeré tyto prvky pak v sobě obsahuje i oblast Jáchymovska, která je kolébkou a jedním z center montánního dědictví Krušnohoří (Jelen, Kučera 2017b).

Jáchymovsko je zajímavé nejen rozmanitostí a počtem prvků montánního dědictví, ale také přístupy, které jsou k němu zaujímány a ovlivňují jej. Jáchymovské dědictví je z hlediska historického vývoje i reprezentovaných hodnot i významů úzce provázáno a tvoří komplex světového významu. O komplexním přístupu k tomuto dědictví z pohledu uváděných aktérů už však není možné tak spolehlivě hovořit, ať už se jedná o přístupy k jeho ochraně nebo interpretaci či managementu. Jáchymov je totiž zároveň dějištěm střetu pohledů a přístupů různých zainteresovaných aktérů či zájmových skupin z různých sfér, které se podílejí na procesu tvorby montánního dědictví.

Z těchto důvodů bylo jedním z hlavních cílů disertační práce studovat právě jáchymovské montánní dědictví i jeho aktéry, kteří s ním nakládají, a zjistit, jak se na procesu jeho tvorby podílejí. I přes množství zjištěných výsledků, které již byly interpretovány v kapitole 9.5 je důležité na tomto místě zobecnit některé hlavní výstupy.

Pro úspěšný management dědictví (nejen montánního) je důležitá zainteresovanost a spolupráce všech skupin aktérů, které v území působí napříč úrovněmi, a zároveň je velmi podstatná úzká spolupráce s místními obyvateli. Důležité je totiž uvědomění si, že dědictví neslouží pouze pro potřeby jedné zájmové skupiny, která jej může jednostranně využívat např. pro potřeby turismu nebo k ekonomickým záměrům. Dědictví by mělo být tvořeno pro široké spektrum obyvatel i návštěvníků a primárně by mělo sloužit jak pro reprezentaci a interpretaci hodnot a významů, tak pro místní obyvatele, naplňování a formování jejich územních identit či budování vztahů a postojů k němu. Bez participace odspodu, tj. zapojení místního obyvatelstva, může docházet ke komodifikaci dědictví a ztrátě jím reprezentovaných hodnot, což je možné doložit na mnoha konkrétních případech. Dědictví spravované a interpretované lokálními zájmovými subjekty je obyvateli daného regionu, ve kterém se vyskytuje, často vnímáno mnohem pozitivněji než to, které je ve správě soukromých aktérů a institucí. Důležitá je aktivní a kontinuální spolupráce mezi jednotlivými sférami a otevřený dialog se zástupci místních samospráv, přičemž jeho absence může rozbít velmi křehkou rovnováhu vztahů v území mezi využívání dědictví návštěvníky a místními obyvateli. Je totiž velmi důležité, aby místní obyvatelé cítili k dědictví sounáležitost, považovali jej za vlastní (byli na něj hrdí), což je nezbytný krok k jeho kvalitní interpretaci (i směrem k návštěvníkům města).

Dalším zobecnitelným poznatkem vzešlým z výzkumu je to, že dědictví je nutné vnímat jako komplex, tj. ucelený soubor jevů a prvků. Historický vývoj území nemusí být kontinuální

(Šerý 2014) a všechny vývojové fáze se určitým způsobem promítají do současnosti. Bez pochopení kontextu pak může docházet k dezinterpretacím či nepochopení souvislostí. Proto není možné vyčleňovat z tvorby a komplexu dědictví určitá časová období nebo konkrétní činnosti, i když mohou být vnímány rozporuplně a způsobovat konflikty mezi aktéry. I negativní či rozporuplné dědictví může obsahovat důležité hodnoty a významy, které je potřeba zachovávat a předávat. Z podstaty definice totiž vyplývá, že každé dědictví může být vnímáno rozporuplně (Ashworth, Tunbridge 1996; Ashworth, Graham 1997; Smith 2006) a důležité je zaujímání postojů a kvalitní interpretace.

Posledním poznatkem je pak skutečnost, že hodnota a význam dědictví nemusí nutně souviset a korespondovat se způsoby jeho interpretace a ochrany. I světově významná lokalita či prvek může být v krajině (obrazně řečeno) přehlédnuta, resp. nemusejí být adekvátně představovány hodnoty a významy, které reprezentuje, jelikož neexistuje žádné pravidlo či nařízení, které by určovalo, jak má být dědictví předáváno a prezentováno. Je tedy možné pozorovat na situace, kdy je účelovým využíváním de facto potlačována primární funkce dědictví. Z toho je možné vyvodit, že je při tvorbě dědictví velmi důležité nejprve důkladně zhodnotit a definovat hodnoty a významy, které může konkrétní prvek reprezentovat a dle toho je náležitým způsobem předávat a interpretovat. Podstatné je tyto hodnoty a významy včas objevit a nezanedbávat. V případě využívání pro jiné účely než pro potřeby kulturního cestovního ruchu je pak nutné hledat kompromisy a průniky ve zpravidla komerčním využívání a reprezentaci hodnot (i přes to, že se to může často zdát velmi obtížené). Někdy totiž absence definice hodnot a odborná diskuse při rozhodování o využívání určitého prvků může vést k nevratné situaci (viz např. zřízení úložiště radioaktivního odpadu v dole Bratrství).

Z představeného výzkumu je pak možné syntetizovat několik obecných poznatků, vztahujících se jak k teoretické, tak aplikační rovině geografického bádání. V rovině základního výzkumu bylo potvrzeno, že na dědictví není možné nahlížet jako na statický soubor artefaktů, ale je nutné na něj nahlížet jako na dynamický sociokulturní proces, který je ovlivňován a podmíněn aktéry, subjekty a zájmovými skupinami, které působí v určitém území výskytu dědictví (Jelen, Kučera 2017a, 2017b; Jelen, Karásková 2020). Tito aktéři hrají klíčovou roli ve způsobu nakládání s dědictvím a zpravidla sledují vlastní cíle k naplňování svých subjektivních potřeb. Toto chování se následně promítá do managementu a využívání dědictví, ale i jeho prezentace a interpretace. Veřejná sféra

pokládá za nejdůležitější dědictví ochraňovat, často i na úkor prezentace a předávání jeho hodnot a významů. Soukromé subjekty pak vidí potenciál především v komodifikaci dědictví a jeho využívání pro generování zisku. Nezisková sféra se pak velmi často pohybuje na pomezí předchozích, snaží se využívat dědictví k propagaci, zlepšování image, ale samozřejmě se jej snaží i ochraňovat. Zcela zásadní je pak výzkum provázanosti a vztahů těchto jednotlivých sfér, které zpravidla nepůsobí odděleně, ale vzájemně se doplňují či se dostávají do střetů. Dědictví je produktem sítí zmiňovaných sfér a aktérů, pokud jsou však tyto sítě roztříštěné a nespolupracují, nedochází k plnému využívání potenciálu dědictví.

Montánní dědictví v sobě skrývá velký potenciál, který je v lokálním měřítku často nedostatečně využíván všemi zainteresovanými aktéry. Impulzem pro rozvoj a posílení aktivit může být změna stavu ochrany, což je v případě Krušnohoří zápis na seznam UNESCO. Je však nutné tento potenciál využívat. Samotné vyhlašování různých vyšších stupňů ochrany samo o sobě rozvoj nepřináší (což lze například pozorovat na existenci zmiňované krajinné památkové zóny v Jáchymově). Je tedy nezbytně nutné po zápisu Krušnohoří na seznam UNESCO iniciovat aktivitu obyvatel i institucí, která povede k propracovanějším formám managementu montánního dědictví. Zápis s sebou totiž může přinášet významná ekonomická či sociální pozitiva, ta jsou však velmi závislá na tom, jaké kroky budou v nejbližší budoucnosti následovat. Na nadcházející změny je totiž nutné se včas a kvalitně připravovat a nečekat pouze pasivně na to, co budoucnost přinese. Může se stát, že z důvodu nečinnosti bude šance na posun promarněna. Komplex montánního dědictví Jáchymovska, ale i celého Krušnohoří, je velmi rozsáhlý a vzhledem k tomu, že nakládání se značkou UNESCO je převážně v kompetenci jednotlivých místních samospráv, soukromých či zájmových skupin, není možné situaci v celém regionu paušalizovat. Je však důležité na případné mezery a nedostatky upozorňovat a diskutovat možnosti zlepšení. Jen tak bude možné dosáhnout kvalitního předávání (nejen) montánního dědictví budoucím generacím a tím i zachování jeho podstaty a významu.

Z výše uvedeného vyplývá, že dědictví je živým a stále se vyvíjejícím komplexem, který je třeba zkoumat v dlouhodobějším měřítku. Oblast Krušnohoří (a Jáchymovska) dosáhla mimořádné úrovně ochrany dědictví, v budoucnu však bude nutné nabízeného potenciálu využít jak v ekonomické, tak i v kulturní a společenské rovině. To, jakým způsobem (a zda vůbec) bude tohoto potenciálu využito, může být předmětem dalších výzkumů. Na způsobu nakládání a využívání montánního dědictví bude záležet, jakým směrem se bude území

vyvíjet po několik dalších desítek let. Dojde ke zvrácení trendu vylidňování Jáchymova? Jak bude region reagovat na případný příliv turistů? Jak se projeví zápis na seznam UNESCO na kvalitě místního prostředí? Jak ovlivní způsoby managementu montánního dědictví rozvoj místních spolků? Všechny a mnohé další otázky jsou relevantní pro geografické výzkumy, jelikož pokud dojde k pochopení dynamiky managementu montánního dědictví na úrovni Jáchymovska, mohly by být výsledky bádání využitelné a přenositelné i do jiných oblastí s výskytem montánního dědictví nejen v Česku.

11 Seznam zdrojů

11.1 Tištěné zdroje

AGNEW, J. (1993): Representing space: space, scale and culture in social science. In: Duncan, J., Ley, D. (eds.): Place/Culture/Representation. Routledge, London, 251–271.

ANDĚL, J. (1998): Kulturní geografie: Jazyk, národy, náboženství, kulturní dědictví. Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem, 146 s.

ANTROP, M. (1997): The concept of traditional landscapes as a base for landscape evaluation and planning. The example of Flanders Region. Landscape and Urban Planning, 38, 105–117.

ASHWORTH, G. J. (1995): Heritage Tourism and Europe: A European Future for a European Past. In: Herbert, D. T. (ed.): Heritage Tourism and Society. Mansell, Londýn, 68–84.

ASHWORTH, G. J., GRAHAM, B. (1997): Heritage, Identity And Europe. Journal of Economic and Social Geography, 88(4), 381–388.

ASHWORTH, G. J., HOWARD, P (1999): European Heritage Management and Planning. Intellect Books, Portland, 158 s.

AZCUE, J. M., ed. (1999): Environmental Impacts of Mining Activities Emphasis on Mitigation and Remedial Measures. Springer, Berlín, 300 s.

BAKER, A. R. H. (1987): Některé aspekty britské historické geografie v letech 1966–1986. Historická geografie, 26, 25–43.

BÁRTÍK, F. (2009): Tábory nucené práce se zaměřením na tábory zřízené při uranových dolech v letech 1949–1951. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha, 221 s.

BÁRTÍK, F. (2011): Zemřelé nesvobodné pracovní síly. Hornické muzeum, Příbram, 135 s.

BÁRTÍK, F. (2017): Nad krajinou slz a radiace. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha, 101 s.

BÁRTOVÁ, K. (2013): Problematika rekonstrukce historických průmyslových objektů na nové funkční využití. Diplomová práce. Bankovní institut, Katedra finančnictví a ekonomických disciplín, Praha, 82 s.

BELL, D. (1973): The Coming of Post-Industrial Society. Basic Books, New York, 616 s.

BERGER, P. L., LUCKMANN, T. (1999): Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 214 s.

BESSIÈRE, J. (2013): 'Heritagisation', a challenge for tourism promotion and regional development: an example of food heritage. Journal of Heritage Tourism, 8(4), 275–291.

BIČÍK, I. a kol. (2010): Vývoj využití ploch v Česku. Česká geografická společnost, Praha, 250 s.

BLAŽEK, J., HAMPL, M. (2009): Types and systems of actors in regional development: their function and regulatory potential. European Spatial Research and Policy, 16(1), 75–92.

BLAŽKOVÁ, T., MATOUŠEK, V. (2013): Česká krajina 19. a 20. století ve světle industriální archeologie – stav bádání. In: Vařeka, P. (ed.): Archeologie 19. a 20. století. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň, 17–22.

BRACEGIRDLE, B. (1973): The archaeology of the Industrial Revolution. Fairleigh Dickinson University Press, Londýn, 207 s.

BUCKLEY, R. C. (2004): The effects of World Heritage listing on tourism to Australian National Parks. Journal of Sustainable Tourism, 12(1), 70–84.

BURSÍK, T. (2009): Přišli jsme na svět proto, aby nás pronásledovali. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, 212 s.

CASTREE, N. (2003): Place: Connections and Boundaries in an Interdependent World. In: Holloway, S. a kol. (eds.): Key Concepts in Geography, SAGE Publications, Londýn, 163–185.

COLE, D. (2004): Exploring the sustainability of mining heritage tourism. Journal of Sustainable Tourism, 12(6), 480–494.

CONESA, H. M., SCHULIN, R., NOWACK, B. (2008): Mining landscape: a cultural tourist opportunity or an environmental problem? The study case of the Cartagena – La Unión Mining District (SE Spain). Ecological Economics, 64, 690–700.

CONLIN, M. V., JOLLIFFE, L., eds. (2014): Mining Heritage and Tourism: A Global Synthesis. Routledge, Londýn a New York, 280 s.

COSSONS, N. (2008): Průmysl včerejška, odkaz zítřku. In: Fragner, B. (ed.): Průmyslové dědictví. Sborník příspěvků z mezinárodního bienále Industriální stopy. České vysoké učení technické v Praze, Praha, 14–30.

COUPLAND, B., COUPLAND, N. (2014): The authenticating discourses of mining heritage tourism in Cornwall and Wales. Journal of Sociolinguistics, 18(4), 495–517.

CRANG, M. (1998): Cultural geography. Routledge, Londýn, 215 s.

CRESSWELL, T. (2004): Place: A short introduction. Blackwell Publishing, Oxford, 150 s.

CRESSWELL, T. (2005): Place. In: Cloke, P. a kol. (eds.): Introducing Human Geographies. Hodder Arnold, Abingdon, 485–494.

CRESSWELL, T. (2009): Place. In: Castree, N. a kol. (eds.): International Encyclopedia of Human Geography, Elsevier, Oxford, 169–177.

CUMMINS, J. (2005): A proposal for action: Strategies for recognizing heritage language competence as a learning resource within the mainstream classroom. Modern Language Journal 89(4), 585–592.

CUPALOVÁ, M. (2011): Dopady zařazení památky do seznamu UNESCO. Studie č. 5.307, Parlamentní institut ČR, Praha, 7 s.

ČTVERÁKOVÁ, I., FIALOVÁ, D., KUČERA, Z., CHROMÝ, P. (2016): Barriers in Functioning of Czech Geoparks in the Context of Different Circumstances. AUC Geographica, 51(2), 235–246.

DANĚK, P. (2013): Geografické myšlení: úvod do teoretických přístupů. Masarykova univerzita, Brno, 171 s.

DAUGSTAD, K., GRYTLI, E. (1999): How to study and manage a multihistoric landscape. Norsk Geografisk Tidsskrift, 53(2–3), 85–92.

DISMAN, M. (2002): Jak se vyrábí sociologická znalost. Karolinum, Praha, 374 s.

DOLEJŠ, M., MEYER, P., JELEN, J., KUČEROVÁ, S. R. (2015): Vizualizace zaniklých pracovních táborů na Jáchymovsku: projekt Svornost. Klaudyán, 12(2), 42–47.

DOLEŽALOVÁ, L., VEJVODA, O. (2008): Brownfieldy – pohled do strategií vlastníků lokalit. Urbanismus a územní rozvoj, 11(6), 14–20.

DOUET, J., ed. (2012): Industrial heritage re-tooled: the TICCIH guide to industrial heritage conservation. Carnegie Publishing, Lancaster, 244 s.

DUMBROVSKÁ, V., FIALOVÁ, D. (2019): The city of one hundred souvenir shops: authenticity of souvenirs in Prague. Journal of Tourism and Cultural Change, 18(2), 187–200.

DVOŘÁKOVÁ, E. (2000): Technické památky Čech, Moravy a Slezska. Geodézie ČS, Praha, 75 s.

EDENSOR, T. (2005): Industrial Ruins: Space, Aesthetics and Materiality. Berg, Oxford–New York, 189 s.

ENTRIKIN, J. N. (1991): The Betweenness of Place. Towards a Geography of Modernity. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 195 s.

FIALOVÁ, D. (2016): Místa konfliktů jako turistická atraktivita? Geografické rozhledy, 25(3), 30–31.

FIALOVÁ, L. a kol. (1996): Dějiny obyvatelstva českých zemí. Mladá fronta, Praha, 400 s.

FRAGNER, B., HANZLOVÁ, A. (2005): Industriální stopy. Architektura konverzí průmyslového dědictví v České republice 2000–2005. Katalog k výstavě v rámci 3. mezinárodního bienále Industriální stopy. Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury ČVUT v Praze, Praha, 185 s.

FRAGNER, B., VALCHÁŘOVÁ, V. (2014): Industriální topografie/Architektura konverzí, Česká republika 2005–2015. Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury ČVUT v Praze, Praha, 216 s.

FRAGNER, B., ZIKMUND, J. (2009): Co jsme zbořili. Bilance mizející průmyslové éry/deset let. České vysoké učení technické v Praze, Praha, 142 s.

FRISVOLL, S., RYE, J. F. (2009): Elite discourses of regional identity in a new regionalism development scheme. The case of the "Mountain Region" in Norway. Norwegian Journal of Geography, 63(3), 175–190.

GALVIN, D. (1997): Testimony on H. R. 901, The American Land Sovereignty Protection Act, to US 105th Congress House of Representatives Committee on Resources. U. S. Government Printing Office, Washington, D. C., 255 s.

GONZÁLEZ, P. A. (2015): Conceptualizing Cultural Heritage as a Common. In: Biehl, P. F., Comer, D. C., Prescott, C., Soderland, H. A. (eds.): Identity and Heritage, Contemporary Challenges in a Globalized World. Springer, Berlín, 27–35.

GRAHAM, B., ASHWORTH, G. J., TUNBRIDGE, J. E. (2000): A Geography of Heritage: Power, Culture, Economy. Arnold, Londýn, 284 s.

GRAHAM, B., HOWARD, P., eds. (2008): The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity. Ashgate, Aldershot, 449 s.

GRAHAM, B., NASH, C., eds. (2000): Modern Historical Geographies. Pearson Education Ltd., Harlow, 279 s.

GRIMSKI, D., FERBER, U. (2001): Urban brownfields in Europe. Land Contamination & Reclamation, 9(1), 143–148.

HALBWACHS, M. (1992): On Collective Memory. University of Chicago Press, Chicago, 254 s.

HALL, C. M. (2006): Implementing the World Heritage Convention: What happens after listing? In: Leask, A., Fyall, A. (eds.): Managing World Heritage Sites. Elsevier, Burlington, 5–19.

HALL, S., ed. (1997): Representation: cultural representations and signifying practices. Sage, Londýn, 408 s.

HAM, H. S., WEILER, B. (2012): Interpretation as the centrepiece of sustainable wildlife tourism. In: Harris, R., Grrifin, T., Williams, P. (eds.): Sustainable Tourism: A Global Perspective. Routledge, New York, 35–44.

HARRINGTON, A. a kol. (2006): Moderní sociální teorie. Portál, Praha, 496 s.

HARRISON, R. (2013): Heritage: Critical Approaches. Routledge, Londýn, 268 s.

HARVEY, D. C. (2001): Heritage pasts and heritage presents: Temporality, meaning and the scope of heritage studies. International Journal of Heritage Studies, 7(4), 319–338.

HARVEY, D. C. (2008) The History of Heritage. In: Graham, B., Howard, P. (eds.): The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity. Ashgate, Aldershot, 19–36.

HASLINGER, J. (2012): Jáchymov. Jota, Brno, 232 s.

HASMAN, J., HÁNA, D., MATERNA, K. (2016): Geografie pivovarnictví: vývoj prostorového rozdělení českého pivního trhu po roce 1989. Geografie, 121(3), 437–462.

HAVLÍČEK, T., JANČÁK, V., CHROMÝ, P., MARADA, M. (2005): Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In: Novotná, M. (ed.): Problémy periferních oblastí, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Karlova, Praha, 6–24.

HENDL, J. (2005): Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace. Portál, Praha, 408 s.

HEŘMANOVÁ, E., CHROMÝ, P. a kol. (2009): Kulturní regiony a geografie kultury. ASPI – Wolters Kluwer, Praha, 348 s.

HEWISON, R. (1987): The heritage industry: Britain in a climate of decline, Methuen, Londýn, 160 s.

HEWISON, R. (1989): Heritage: An Interpretation. In: Uzzell, L. (ed.): Heritage Interpretation. Belhaven, Londýn, 15–23.

HOLMAN, P. (2008): Muzea a technické památky. In: Památková péče na Moravě. Národní památkový ústav územní odborné pracoviště v Brně, Brno, 14, 9–10.

HOLTORF, C. J. (2002): Monumental Past: The Life-histories of Megalithic Monuments in Mecklenburg-Vorpommern (Germany). Papers from the Institute of Archaeology. 13, 130–136.

HORÁK, P., NEJEDLÝ, V. (2013): Základní pojmy v péči o kulturní dědictví. Univerzita Pardubice, Pardubice, 52 s.

HORÁK, V., KAŠPAR, P. (2009): Schlikové a dobývání stříbra. Granit, Praha, 96 s.

HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002): Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa. Paseka, Praha–Litomyšl, 352 s.

HOWARD, P. (2003): Heritage: Management, Interpretation, Identity. Continuum, Londýn, 278 s.

HOWARD, P., THOMPSON, I., WATERTON, E., eds. (2013): The Routledge Companion to Landscape Studies. Routledge, Abingdon–New York, 490 s.

HUANG, CH., TSAUR, J., YANG, CH. (2012): Does world heritage list really induce more tourists? Evidence from Macau. Tourism Management, 33(6), 1450–1457.

HUDSON, K. (1965): The Industrial Archaeology of Southern England. David & Charles, Londýn, 184 s.

CHANG, T. C. (2002): Heritage as a Tourism Commodity: Traversing the Tourist–Local Divide. Singapore Journal of Tropical Geography, 18(1), 46–68.

CHROMÝ, P. (2001): Výzvy pro českou historickou geografii. Historická geografie, 31, 87–108.

CHROMÝ, P. (2002): Paměť měst. Geografické rozhledy, 11(3), 84.

CHROMÝ, P. (2003): Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): Geografie na cestách poznání. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, PřF UK, Praha, 163–178.

CHROMÝ, P. (2009): Region a regionalismus. Geografické rozhledy, 19(1), 2–5.

CHROMÝ, P., JANŮ, H. (2003): Regional identity, activation of territorial communities and the potential of the development of peripheral regions. Acta Universitatis Carolinae Geographica, 38(1), 105–117.

CHROMÝ, P., SKÁLA, J. (2010): Cultural-geographical aspects in the develop-ment of borderland peripheries: an analysis of selected elements of territorial identity among residents of the Sušicko region. Geografie, 115(2), 223–246.

CHROMÝ, P., ŠIFTA, M. (2018): Kdo vládne globálním systémům? Geografické rozhledy, 27(4), 4–7.

ILÍK, J. (2012): Revitalizace a regenerace jako nástroje rehabilitace prostředí měst. Geografické rozhledy, 22(2), 2–5.

JELEČEK, L., BIČÍK, I., ŠTYCH, P., JANOUŠEK, Z., BLÁHA, J. D. (2012): Case Study Areas Abertamy, Hřebečná: Change of Land Use Patterns 1842–2007. In: Bičík, I., Himiyama, Y., Feranec, J., Štych, P. (eds): Land Use/Cover Changes in Selected Regions in the World, IGU-LUCC, 19–25.

JELEN, J. (2018): Mining Heritage and Mining Tourism. Czech Journal of Tourism, 7(1), 93–105.

JELEN, J., ČÁBELKA, M. (2020). Reflection of mining in mining and post-mining landscapes using cartographic sources. AUC Geographica, 56(1), 44–55.

JELEN, J., CHROMÝ, P. (2018): Krušnohoří jako součást světového dědictví UNESCO? Geografické rozhledy, 27(5), 30–33.

JELEN, J., KARÁSKOVÁ, J. (2020): Přeshraniční region Krušnohoří již rok na seznamu UNESCO. Geografické rozhledy, 30(2), 38–41.

JELEN, J., KUČERA, Z. (2017a): Dědictví (nejen) uranové těžby na Jáchymovsku. Geografické rozhledy 26(3), 28–30.

JELEN, J., KUČERA, Z. (2017b): Approaches to identification and interpretation of mining heritage: the case of the Jáchymovsko area, Ore Mountains, Czechia. Hungarian Geographical Bulletin, 66 (4), 321–336.

JEŘÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. a kol. (2004): České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, 296 s.

JEŽEK, O. (2010): Zápisník jáchymovského kronikáře. Energie Jáchymov, Jáchymov, 220 s.

KADEŘÁBKOVÁ, B. (2009): Brownfields, jak vznikají a co s nimi. C. H. Beck, Praha, 138 s.

KAPLAN, K., PACL, V. (1993): Tajný prostor Jáchymov. Actys, České Budějovice, 191 s.

KAREL, T., KRATOCHVÍLOVÁ, A., eds. (2013): Proměny montánní krajiny. Historické sídelní a montánní struktury Krušnohoří. Národní památkový ústav, Loket, 232 s.

KAŠKOVÁ, M. (2010): Společenské hybné síly LUCC v modelovém území Boží Dar, Krušné hory, v období 1842–2009. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 95 s.

KAŠKOVÁ, M. (2013): Role systémů značení regionálních produktů v procesu institucionalizace regionů a v jejich rozvoji. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 152 s.

KAŠKOVÁ, M., KUČERA, Z., CHROMÝ, P. (2016): Místo jako produkt: place branding a problémy jeho aplikace. Informace ČGS, 35(2), 1–16.

KELLER, J. (2010): Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti. Sociologické nakladatelství, Praha, 211 s.

KELLER, J. (2011): Koncept postindustriální společnosti a jeho slabiny. Sociológia 43(4), 323–337.

KESNER, L. a kol. (2008): Management kulturního cestovního ruchu. Cultropa, Praha, 183 s.

KING, T. F. (2003): Places that Count: Traditional Cultural Properties in Cultural Resource Management. AltaMira Press, New York, 444 s.

KLÁT, J., MATĚJ, M. (2006): Národní kulturní památka Důl Michal / Petr Cingr v Ostravě. Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, Ostrava, 48 s.

KNOX, P. L., MARSTON, S. A. (2004): Places and regions in global kontext: human geography. Pearson Education, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 530 s.

KOLEJKA, J. (2006): Rosicko-Oslavansko: Krajina ve spirále. Životné prostredie, 40(4), 187–194.

KOLEJKA, J. (2012): Česká postindustriální krajina. Životné prostredie, 46(1), 38–43.

KOLEJKA, J. (2014): Průmyslové dědictví – minulost a současnost postindustriální krajiny Kamenicka. Životné prostredie, 48(4), 227–231.

KOLEJKA, J. a kol. (2012): Postindustriální krajina Česka. Ústav Geoniky AV ČR, v. v. i., Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Ostrava–Brno, 291 s.

KOLEJKA, J., KLIMÁNEK, M. (2012): Vymezení a typologie postindustriální krajiny Česka. Geografie, 117(3), 289–307.

KONG, L. (2001): Mapping "new" geographies of religion: politics and poetics in modernity. Progress in Human Geography, 25(2), 211–233.

KOPAČKA, L. (1996) Strukturální změny ekonomiky se zvláštním zřetelem k průmyslu. In: Hampl, M. a kol. Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. DemoArt, Praha, 219–238.

KOREC, P., RUSNÁK, J. (2018): Prístupy humánnej geografie: filozofia, teória a kontext. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, 239 s.

KRÁL, V. (1999): Fyzická geografie Evropy. Academia, Praha, 350 s.

KUČA, K., ed. (2015): Krajinné památkové zóny České republiky, Národní památkový ústav, Praha, 511 s.

KUČA, K., FIEDLER, J. (2009): Zaniklé památkově hodnotné objekty 1938/1939–2006. [1 : 1 000 000], s. 245. In: Atlas krajiny České republiky: Landscape atlas of the Czech Republic. Ministerstvo životního prostředí České republiky, Praha; Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, Průhonice, 331 s.

KUČERA, Z. (2007): Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945 – základní analýza. Historická geografie, 34, 317–334.

KUČERA, Z. (2009): Krajina jako dědictví. In: Heřmanová, E., Chromý, P. a kol.: Kulturní regiony a geografie kultury. ASPI – Wolters Kluwer, Praha, 156–180.

KUČERA, Z., CHROMÝ, P. (2012): Depopulation, resettlement and landscape changes in the peripheries of the Czech borderland. In: Paniagua, Á, Bryant, R., Kizos, T. (eds.): The Political Ecology of Depopulation. Inequality, Landscape, and People. Rolde Foundation-CeDDaR, Zaragoza, 191–213.

KUČERA, Z., KUČEROVÁ, S. (2009): Památky jako dědictví minulosti. Geografické rozhledy, 18(5), 8–9.

KUČERA, Z., KUČEROVÁ, S. (2012): Historical geography of persistence, destruction and creation: The case of rural landscape transformations in Czechia´s resettled borderland. Historická geografie, 38(1), 165–184.

KUČERA, Z., KUČEROVÁ-KULDOVÁ, S., CHROMÝ, P. (2008): Landscape Heritage between Areal Preservation and Areal Development – the Case of Czechia. Geographia Polonica, 81(2), 5–23.

KUČEROVÁ, S. R., ŠTYCH, P. (2015): 3D vizualizace zaniklých jáchymovských lágrů. Informace ČGS 32(2), 78–80.

KUČOVÁ, V. (2004): Technické památky – neopomenutelná součást světového dědictví. Zprávy památkové péče, 64(4), 334–337.

KUČOVÁ, V. (2009): Světové kulturní a přírodní dědictví UNESCO. Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, Praha, 199 s.

KUČOVÁ, V., MATĚJ, M. (2007): Industriální soubory v Ostravě vybrané k nominaci na zápis do Seznamu světového dědictví UNESCO. Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, Ostrava, 63 s.

KUČOVÁ, V., STROBLOVÁ, L., WEBER, M. (2013): Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu v České republice prostřednictvím institutu krajinných památkových zón (SWOT analýza). Zprávy památkové péče. 73(4), 340–346.

KUDRNÁČ, J. (1999): Montánní archeologie a geologie. Archeologické rozhledy 51(1), 168–172.

KUKAL, K. (1993): Deset křížů. Nová inspirace, Praha, 110 s.

KUNCOVÁ, J. (1995): Přírodní park Východní Krušné hory. Geografické rozhledy, 5(1), 16–17.

KUPKOVÁ, L., BIČÍK, I., eds. (2020): Dědictví zmizelých krajin Česka. Kritický katalog výstavy. P3K, Praha, 87 s.

KUPKOVÁ, L., BIČÍK, I., CHROMÝ, P. (2019): Land Use/Cover Changes in Selected Regions in the World Volume XIV, IGU Commission on LUCC, Univerzita Karlova, 133 s.

KURÁŽ, V., MANSFELDOVÁ, A., eds. (2011): Construction on brownfields = Výstavba na brownfields. České vysoké učení technické v Praze, Praha, 86 s.

LARKHAM, P. J. (1995): Heritage as Planned and Conserved. In: Herbert, T. D. (ed.): Heritage Tourism and Society. Mansell, Londýn, 85–116.

LEDNICKÝ, V., STEFANOVOVÁ, Z. (2012): Cestovní ruch a technické památky. Economics Management Innovation, 4(3), 58–67.

LEDNICKÝ, V. (2003): Zpřístupněné hornické technické památky v České republice, VŠB-TU Ostrava, Ostrava, 67 s.

LEDNICKÝ, V. (2004) Využití technických památek v českém cestovním ruchu. VŠB-TU Ostrava, Ostrava, 126 s.

LEDNICKÝ, V., VANĚK, J., PYKA, J. (2008): Možnosti využití klastrů v cestovním ruchu. Slezská univerzita, Karviná, 114 s.

LEPKA, F. (2003): Český uran 1945–2002. Knihy 555, Liberec, 102 s.

LIMB, M., DWYER, C., eds. (2001): Qualitative Methodologies for Geographers. Issues and Debates. Arnold, Londýn, 303 s.

LING, CH., HANDLEY, J., RODWELL, J. (2007): Restructuring the post-industrial landscape: a multifunctional approach. Landscape Research, 32(3), 285–309.

LOULANSKI, T. (2006): Revising the Concept for Cultural Heritage: The Argument for a Functional Approach. International Journal of Cultural Property, 13(2), 207–233.

LOURES, L. (2008) Industrial heritage: The past in the future of the city. WSEAS Transactions on Environment and Development, 4(8), 687–696.

LOWENTHAL, D. (1985): The Past Is a Foreign Country. Cambridge University Press, Cambridge, 489 s.

LOWENTHAL, D. (1997): The Heritage Crusade and the Spoils of History, Cambridge University Press, Cambridge, 338 s.

MALINA, O. (2014): LiDAR a hornická krajina – terénní památky v „novém světle“. Zprávy památkové péče 74(2), 124–132.

MANKIW, N. G. (1999): Zásady ekonomie. Grada, Praha, 764 s.

MAREK, P. (2020): Region as a social construct and the critical discussion of the Paasi's conceptualization of regional identity. Geografie, 125(1), 47–68.

MARHOUNOVÁ, M. (2009) Konverze průmyslových objektů jako platforma pro kulturní a umělecké využití. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav hudební vědy, Brno, 71 s.

MATĚJ, M., KLÁT, J., KORBELÁŘOVÁ, I. (2009): Kulturní památky Ostravsko-karvinského revíru. Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, Ostrava, 223 s.

MATLOVIČ, R.; MATLOVIČOVÁ, K. (2015): Geografické myslenie. Prešovská univerzita, Prešov, 321 s.

MATLOVIČOVÁ, K., KLAMÁR, R., MIKA, M. (2015): Turistika a jej formy. Prešovská univerzita, Grafotlač Prešov, Prešov, 550 s.

MATOUŠEK, R., OSMAN, R., eds. (2014): Prostor(y) geografie. Karolinum, Praha, 310 s.

MAZÁČ, J. (2003): Technické kulturní památky. Vysoká škola báňská, Ostrava, 144 s.

MERTA, J. (2002): Průmyslová archeologie. In: Fórum architektury a stavitelství, 10 (2), 34–35.

MOY, L., Y., Y., PHONGPANICHANAN, C. (2014): Does the status of a UNESCO World Heritage City make a destination more attractive to Mainland Chinese tourists? A preliminary study of Melaka. Procedia – Social and Behavorial Sciences, 144(2014), 280–289.

MOZR, T. (2019): Koncept místa v kontextu transatlantických transformací: socio-kulturní aspekty proměn vybraných metropolí v průběhu 20. století. Disertační práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 180 s.

MRÁZEK, I. (1996): Drahé kameny v pravěku Moravy a Slezska. Moravské zemské muzeum, Brno, 203 s.

Národní památkový ústav (2006): Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví. Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví. Národní památkový ústav ústřední pracoviště, Praha, 238 s.

NESVADBÍKOVÁ, J., VINTER, V., WIRTH, Z. (1983a): K vývoji památkové péče na území Československa. Přehled právních dokumentů a nástin vývoje 1749–1958. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 215 s.

NESVADBÍKOVÁ, J., VINTER, V., WIRTH, Z. (1983b): K vývoji památkové péče na území Československa. Výběr autentických dokumentů 1918–1958. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 221 s.

NETOPIL, R. a kol. (1984): Fyzická geografie I. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 273 s.

NOVÁČEK, K. (2001): Nerostné suroviny středověkých Čech jako archeologický problém (Bilance a perspektivy výzkumu se zaměřením na výrobu a zpracování kovů). Archeologické rozhledy, 53, 279–309.

NOVÁČEK, K. ed. (2004): Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty. Archeologický ústav AV ČR, Praha, 223 s.

PAASI, A. (1986): The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. Fennia, 164(1), 105–146.

PAASI, A. (2003): Region and place: regional identity in qustion. Progress in Human geography, 27(4), 475–485.

PADEVĚT, J. (2019): Komunistické lágry. Academia, Praha, 312 s.

PALATKOVÁ, M. (2006): Prolínání destinací a destinační partnerství. Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Praha, 96 s.

PATOČKA, J., HEŘMANOVÁ, E. (2008): Lokální a regionální kultura v České republice: kulturní prostor, kulturní politika a kulturní dědictví. ASPI – Wolters Kluwer, Praha, 199 s.

PATUELLI, R., MUSSONI, M., CANDELA, G. (2012): The Effects of World Heritage Sites on Domestic Tourism: A Spatial Interaction Model for Italy. Quaderni – Working Paper DSE, No. 834. Department of Economics, University of Bologna, Bologna, 25 s.

PAVLIŇÁK, P. (2012): Dolní Vítkovice dnes. Výtvarné centrum Chagall, Ostrava, 148 s.

PECKA, K. (1990): Motáky nezvěstnému. Atlantis, Brno, 399 s.

PETRÁNEK, J. a kol. (2016): Encyklopedie geologie. Česká geologická služba, Praha, 349 s.

PETRÁŠOVÁ, L. (1994): Vězeňské tábory v jáchymovských uranových dolech 1949–1961. In: Sekce Archivní správy MV ČR. Sborník archivních prací, XLIV(2). Ministerstvo vnitra České republiky, Praha, 343–344.

PINEROVÁ, K., ed. (2018): Jáchymov – jeviště bouřlivého století. Ústav pro studium totalitních režimů, Praha, 432 s.

PLUSKAL, O. (1998): Poválečná historie jáchymovského uranu. Český geologický ústav, Praha, 48 s.

POUSTA, Z. (2003): Profesor Václav Chytil a uranové doly. Univerzita Karlova. Ústav dějin a archiv, Praha, 214 s.

PŘIBYL, M. (2016a): Hornické památky a historická důlní díla v ČR – vymezení problematiky. In: Přibyl, M. (ed.): Z dějin hornictví 42. Vzpomínky na hornictví. Národní technické muzeum v Praze, Praha, 6–58.

PŘIBYL, M. (2016b): Vzpomínky na hornictví II: Hornické muzejnictví, zpřístupněné doly pro veřejnost a prezentace hornictví. In: Přibyl, M. (ed.): Z dějin hornictví 42. Vzpomínky na hornictví. Národní technické muzeum v Praze, Praha, 146–154.

PŘICHYSTAL, A. (2002): Zdroje kamenných surovin. In: Paleolit Moravy a Slezska, Dolnověstonické studie, 8(11), Archeologický ústav AV ČR, Brno, s. 55–70.

PTÁČEK, L. (2004): Interpretace místního dědictví – Příručka pro plánování a tvorbu prezentací místních zajímavostí. Nadace Partnerství, Brno, 89 s.

PTÁČEK, L., RŮŽIČKA, T., eds. (2012): Jak předkládat svět: základy dobré interpretace. Partnerství, o. p. s., Brno, 123 s.

PURŠ, J. (1973): Průmyslová revoluce – vývoj pojmu a koncepce. Academia, Praha, 734 s.

RAISTRICK, A. (1972): Industrial Archaeology: An Historical Survey. Eyre Methuen, Londýn, 314 s.

REEVES, K., MCCONVILLE, C. (2011): Cultural landscape and goldfield heritage: towards a land management framework for the historic South-West Pacific gold mining landscapes. Landscape Research, 36(2), 191–207.

REIFOVÁ, I. (2004): Slovník mediální komunikace. Portál, Praha, 327 s.

REICHEL, J. (2009): Kapitoly metodologie sociálních výstupů. Grada Publishing, Praha, 192 s.

RELPH, E. (1976): Place and placelessness. Pion Ltd., Londýn, 156 s.

RELPH, E. (1993): Modernity and the Reclamation of Place. In: Seamon, D. (ed.): Dwelling, Seeing, and Designing. Suny Press, New York, 25–40.

RELPH, E. (2001): The critical description of confused geographies. In: Adams, P. C. a kol. (eds.): Textures of Place. Exploring Humanist Geographies. University of Minnesota Press, Minnesota, 150–166.

RIEGL, A. (2003): Moderní památková péče. Národní památkový ústav, Praha, 173 s.

RIEZNER, J., KUČEROVÁ, S. R., STROUFOVÁ, V. (2017): Tradiční stavitelství uzpůsobené klimatickým podmínkám – příklad krušnohorského lidového domu. Geografické rozhledy, 26(5), 30–32.

RÖSNER, T., SCHALKWYK, A. (2000): The environmental impact of gold mine tailings footprints in the Johannesburg region, South Africa. Bulletin of Engineering Geology and the Environment, 59(2), 137–148.

ROUBAL, O. (2009): Teritoriální identita v biografických vyprávěních poválečných osídlenců pohraničí severních Čech. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, Praha, 203 s.

SEMIAN, M. (2016): Regions through time and space: Problem of regionalization. Disertační práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 78 s.

SEMOTANOVÁ, E., CHROMÝ, P. (2012): Development and current trends of the Czech historical geography. Historická geografie, 38(1), 9–34.

SEMOTANOVÁ, E., CHROMÝ, P., KUČERA, Z. (2018): Historická geografie. Tradice a modernita. Historický ústav, Praha, 256 s.

SCHEJBAL, C. (2016): Montánní turismus. Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, Hornicko-geologická fakulta, Institut geologického inženýrství, Ostrava, 187 s.

SIWEK, T. (2011): Percepce geografického prostoru. Česká geografická společnost, Praha, 164 s.

SKALOŠ, J., KAŠPAROVÁ, I. (2012): Landscape memory and landscape change in relation to mining. Documenta Mathematica, 2012(43), 60–69.

SKLENIČKA, P., CHARVÁTOVÁ, E. (2003): Stand continuity – a useful parameter for ekologica network in post-mining landscapes. Ecological Engineering, 20(5), 16–19.

SLÁMOVÁ, O. (2006): Black Ostrava. The Heart of Europe, 13(5), 16–19.

SMITH, L. (2004): Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage. Routledge, Londýn, 272 s.

SMITH, L. (2006): The Uses of Heritage. Routledge, Londýn –New York, 351 s.

SMITH, M. K. (2003): Issues in Cultural Tourism Studies. Routledge, Londýn, 272 s.

SOUKUP, V. (2004): Přehled antropologických teorií kultury. Portál, Praha, 229 s.

SRHOLEC, A. (1995): Svetlo z hlbín Jáchymovských lágrov. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov, 162 s.

STRÁNSKÝ, Z. (2000): Úvod do muzeologie. Masarykova univerzita, Brno 169 s.

STRÁNSKÝ, Z. (2005): Archeologie a muzeologie. Masarykova univerzita, Brno, 148 s.

SVĚTLÍK, J. (2008): Kotevní místo průmyslového dědictví i rozvoje. Minulost, současnost a budoucnost Dolní oblasti Vítkovic. In: Fragner, B. (ed.) Průmyslové dědictví. Sborník příspěvků z mezinárodního bienále industriální stopy. České vysoké učení technické v Praze, Praha, 197–200.

SÝKOROVÁ, I. (2007): Pražské brownfields: příležitost i hrozba pro rozvoj metropole. Geografie, 112(3), 250–265.

ŠEDIVÝ, Z. F. (2005): Uranový gulag. MOBA, Brno, 255 s.

ŠENBERGER, T. (1995): Rekonstrukce výrobně-technických staveb k novým účelům. Národní technické muzeum, Praha, 110 s.

ŠENBERGER, T. (2008): České země, součást evropského industriálního prostoru. In: Fragner, B. (ed.) Průmyslové dědictví. Sborník příspěvků z mezinárodního bienále industriální stopy. České vysoké učení technické v Praze, Praha, 144–154.

ŠERÝ, M. (2014): Regionální identita obyvatelstva a kontinuita socio-historického vývoje. Disertační práce. Ostravská univerzita v Ostravě, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Ostrava, 151 s.

ŠEŠIĆ, M. D, MIJATOVIĆ, L. R. (2014): Balkan Dissonant Heritage Narratives (and Their Attractiveness) for Tourism. American Journal of Tourism Management, 3(1B), 10–19.

ŠIFTA, M. (2018): Symboly a symbolika v procesu formování regionu. Disertační práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 119 s.

ŠIFTA, M., CHROMÝ, P. (2017): The importance of symbols in the region formation process. Norwegian Journal of Geography, 71(2), 98–113.

ŠOBÁŇOVÁ, P. (2012): Muzejní edukace. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 142 s.

ŠOBÁŇOVÁ, P. (2015): Muzejní expozice jako edukační médium. 1. a 2 díl. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 834 s.

ŠTONCNER, P. (2004a): Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918–1938. Část 1. – vznik nové organizace v roce 1918. Zprávy památkové péče LXIV(5), 426–430.

ŠTONCNER, P. (2004b): Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918–1938. Část 2. – organizační vývoj jednotlivých památkových úřadů. Zprávy památkové péče LXIV(6), 539–545.

ŠTONCNER, P. (2005): Příspěvky k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918–1938. Část 3. – Ostatní památkové instituce a organizace. Zprávy památkové péče LXV(1), 58–62.

ŠTULC, J. (2008): Zápas o autentické hodnoty industriálního dědictví Prahy. Případ Masarykova nádraží. In: Fragner, B. (ed.) Průmyslové dědictví. Sborník příspěvků z mezinárodního bienále industriální stopy. České vysoké učení technické v Praze, Praha, 155–159.

ŠVECOVÁ, S., VOREL, I. (2015): Kulturní historická krajina a výstavba – některé problémy zachování kulturních hodnot v krajinných památkových zónách. TZB-info, 17(25), 1–11.

TEMELOVÁ, J. (2005): The role of high profile buildings in physical revitalization of inner city: The case of Golden Angel in Prague. Disertační práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 139 s.

TILDEN, F. (1957): Interpreting Our Heritage: Principles and Practices for Visitor Services in Parks, Museums, and Historic Places. University of North Carolina Press, Carolina, 110 s.

TIMOTHY, D., BOYD, S. (2003): Heritage Tourism. Pearson Education, New York, 327 s.

TOMÍČEK, R. (2000): Těžba uranu v Horním Slavkově. Okresní muzeum Sokolov, Sokolov, 294 s.

TOMÍŠKOVÁ, M. (2011): Průmyslové dědictví a cestovní ruch. Urbanismus a územní rozvoj, 14(3), 28–32.

TUAN, Y. F. (1977): Space and Place. The Perspective of Experience. University of Minnesota Press, Minnesota, 230 s.

TUAN, Y. F. (1979): Space and Place: Humanistic perspective. In: Gale S., Olsson G. (eds): Philosophy in Geography. Theory and Decision Library (An International Series in the

Philosophy and Methodology of the Social and Behavioral Sciences), 20. Springer, Dordrecht, 387–427.

TUNBRIDGE, T. E., ASHWORTH, G. J. (1996): Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict. J. Wiley, University of Virginia, New York, 299 s.

TURNPENNY, M. (2004): Cultural Heritage, an III-defined Concept? A Call for Joined-up Policy. International Journal of Heritage Studies, 10(3), 295–307.

URBAN, J. (2015): Teorie národního hospodářství. ASPI – Wolters Kluwer, Praha, 559 s.

URBAN, M. a kol. (2011a): Tři studie k hornické a kulturní krajině českého Krušnohoří s výchozími body Krupka, Hora Svaté Kateřiny, Jáchymov. Část 1 Výchozí bod Krupka. Oblastní muzeum v Mostě, Most, 154 s.

URBAN, M. a kol. (2011b): Tři studie k hornické a kulturní krajině českého Krušnohoří s výchozími body Krupka, Hora Svaté Kateřiny, Jáchymov. Část 2 Výchozí bod Hora Svaté Kateřiny. Oblastní muzeum v Mostě, Most, 168 s.

URBAN, M. a kol. (2011c): Tři studie k hornické a kulturní krajině českého Krušnohoří s výchozími body Krupka, Hora Svaté Kateřiny, Jáchymov. Část 3, Výchozí bod Jáchymov. Oblastní muzeum v Mostě, Most, 155 s.

URBAN, M. a kol. (2014): Horní města Krušných hor. Karlovarský kraj. Fornica Graphics, Sokolov, 320 s.

URBAN, M. a kol. (2015): Horní města Krušných hor. Ústecký kraj. Fornica Graphics, Sokolov, 328 s.

URRY, J. (1990): The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies. Sage, Londýn, 180 s.

VALCHÁŘOVÁ, V., ed. (2003): Industriální stopy: Dvanáct ohrožených. Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury ČVUT v Praze, Praha 49 s.

VANBLARCOM, B., L., KAYAHAN, C. (2011): Assessing the economic impact of a UNESCO World Heritage designation. Journal of Heritage Tourism, 6(2), 143–164.

VANĚČEK, V. (1933): Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě: 12.–15. stol. Část první, Zakladatelská práva. Bursík a Kohout, Praha, 111 s.

VAŘEKA, P., ed. (2013): Archeologie 19. a 20. století. Přístupy – Metody – Témata. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň, 186 s.

VÁVRA, J. (2010): Jedinec a místo, jedinec v místě, jedinec prostřednictvím místa. Geografie, 115(4), 461–478.

VOJTOVÁ, L. (2006): Ochrana a regenerace kulturních hodnot v území. Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita, Brno, 206 s.

VOLF, P. (2013): Příběh Dolních Vítkovic. Prostor – architektura, Vítkovice, 200 s.

VYSKOČIL, A. (2017): Kulturní dědictví a paměť industriálního centra (případ textilního Brna). Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 5(1), 83–98.

VYSTOUPIL, J. a kol. (2006): Atlas cestovního ruchu České republiky. Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Praha, 157 s.

Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury ČVUT v Praze (2013): Charta průmyslového dědictví TICCIH. Výzkumné centrum průmyslového dědictví Fakulty architektury ČVUT v Praze, Praha, 21 s.

WATKINS, J. E, BEAVER, J. (2008): What Do We Mean by "Heritage"? Heritage Management, 1(1), 9–35.

WHEELER, R. (2014): Mining memories in a rural community: Landscape, temporality and place identity. Journal of Rural Studies, 36, 22–32.

WILLIAMS, S. (2009): Tourism Geography. A new synthesis. Routledge, New York, 310 s.

WRIGHT, P. (1985): On Living in an Old Country: The National Past in Contemporary Britain. Verso, London, 262 s.

YUKSEL, F., BRAMBWELL, B., YUKSEL, A. (1999): Stakeholder interviews and Tourism planning in Pamukkale, Turkey. Tourism Management, 20(3), 351–360.

ZELENKA, J., PÁSKOVÁ, M. (2012). Výkladový slovník cestovního ruchu. Linde, Praha, 768 s.

ZELENKA, J., ŽIVOR, R. (2019): Hornické památky České republiky. Academia, Praha, 660 s.

ZIMMERBAUER, K. (2011): From image to identity: Building regions by place promotion. European Planning Studies, 19(2), 243–260.

11.2 Elektronické zdroje

Agentura ochrany přírody a krajiny ČR (2020): Územní ochrana. Dostupné z: https://www.ochranaprirody.cz/ (on-line 7. 11. 2020).

ArchaeoMontan 2018 (2020): Národní památkový ústav. Dostupné z: https://www.npu.cz/cs/npu-a-pamatkova-pece/npu-jako-instituce/povinne-zverejnovane-informace/dotace-z-evropskych-zdroju/6422-archaeomontan-2018 (on-line 20. 8. 2020).

CzechTourism (2021): Kudy z nudy. Dostupné z: https://www.kudyznudy.cz/ (on-line 28. 2. 2021).

Česká geologická služba (2019): Archiv Geofond. Dostupné z: http://www.geology.cz/extranet/sluzby/archivy/archiv-geofond (on-line 5. 3. 2017).

Český národní komitét ICOMOS (2015): ICOMOS. Dostupné z: http://www.icomos.cz/index.php/en/ (on-line 29. 12. 2019).

Český statistický úřad (2016): Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015 (on-line 14. 8. 2020).

Český statistický úřad (2021): Veřejná databáze. Kapacity hromadných ubytovacích zařízení podle kategorie. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&pvo=CRU01&z=T&f=TABULKA&katalog=31742&str=v133&c=v3~8__RP2019&u=v133__VUZEMI__43__555215#w= (on-line 14. 2. 2021).

Český statistický úřad (2021): Počet obyvatel v obcích okresu Karlovy Vary k 1. 1. 2021. Dostupné z:https://www.czso.cz/csu/xk/pocet-obyvatel-stav-k-1-1-2021 (on-line 14. 2. 2021).

Digitální atlas zaniklých krajin (2020): Jáchymovsko. Dostupné z: http://www.zaniklekrajiny.cz/atlas/uvod-13 (on-line 24. 3. 2021).

FALSER, M. (2001): Industrial Heritage Analysis. UNESCO World Heritage Centre. Dostupné z: http://whc.unesco.org/archive/ind-study01.pdf (on-line 22. 11. 2020).

FERBER, U. (2006): Brownfields příručka. Dostupné z: http://fast10.vsb.cz/lepob/index2/handbook_cz_screen.pdf (on-line 30. 12. 2015).

HLINKA, J. (2005): Musí být konverze industriálních budov prodělečné? Stavební fórum, Dostupné z: http://www.stavebni-forum.cz/data/cms/6419/pdf/1-musi-byt-konverze-industrialnich-budov-prodelecne-i.pdf (on-line 29. 12. 2015).

Hornická kapela BARBORA (2011): Informace o nás. Dostupné z: https://kapelabarbora.webnode.cz/o-nas/ (on-line 28. 12. 2020).

ICOMOS (2020): Český národní komitét ICOMOS. Dostupné z: http://www.icomos.cz/index.php/en/ (on-line 22. 11. 2020).

Industriální topografie (2020): průmyslová architektura a technické stavby. Dostupné z: http://www.industrialnitopografie.cz/index2.php (on-line 22. 11. 2020).

Karlovarský kraj (2021): Oddělení kultury. Dostupné z: https://www.kr-karlovarsky.cz/krajsky-urad/odbory/Stranky/kultura/ok.aspx (on-line 21. 1. 2021).

Lázně Jáchymov (2020): Historie Lázní Jáchymov. Dostupné z: https://www.laznejachymov.cz/historie-lazni/ (on-line 22. 11. 2020).

Ministerstvo kultury ČR (2021): Kulturní dědictví. Dostupné z: https://www.mkcr.cz/kulturni-dedictvi-1121.html (on-line 18. 1. 2021).

Ministerstvo průmyslu a obchodu ČR (2008): Národní strategie regenerace brownfieldů. Dostupné z: http://www.czechinvest.org/data/files/strategie-regenerace-vlada-1079.pdf (on-line 26. 12. 2015).

Ministerstvo životního prostředí ČR (2021): Staré ekologické zátěže, resp. kontaminovaná místa. Dostupné z: https://www.mzp.cz/cz/stare_ekologicke_zateze (on-line 14. 1. 2021).

Montanregion Krušné hory - Erzgebirge, o.p.s. (2018): Montanregion. Dostupné z: http://montanregion.cz/cs/montanregion.html (on-line 4. 1. 2021).

Muzeum Karlovy Vary (2021): Výroční zprávy ředitelství Karlovarského muzea. Dostupné z: http://kvmuz.cz/vyrocni-zprava-1# (on-line 18. 5. 2021).

Muzeum Sokolov (2011): Výroční zpráva 2010. Dostupné z: http://www.omks.cz/file/vyrocni_zprava_2010.pdf (on-line 28. 12. 2020).

Muzeum Sokolov (2012): Výroční zpráva 2011. Dostupné z: http://www.omks.cz/file/vyrocni_zprava_2011.pdf (on-line 28. 12. 2020).

Muzeum Sokolov (2013): Výroční zpráva 2012. Dostupné z: http://www.omks.cz/file/vyrocni_zprava_2012.pdf (on-line 28. 12. 2020).

Muzeum Sokolov (2014): Výroční zpráva 2013. Dostupné z: http://www.omks.cz/file/vyrocni_zprava_2013.pdf (on-line 28. 12. 2020).

Muzeum Sokolov (2015): Výroční zpráva 2014. Dostupné z: http://www.omks.cz/file/vyrocni_zprava_2014.pdf (on-line 28. 12. 2020).

Muzeum Sokolov (2016): Výroční zpráva 2015. Dostupné z: http://www.omks.cz/file/vyrocni_zprava_2015.pdf (on-line 28. 12. 2020).

Muzeum Sokolov (2017): Výroční zpráva 2016. Dostupné z: http://www.omks.cz/file/vyrocni_zprava_2016.pdf (on-line 28. 12. 2020).

Muzeum Sokolov (2018): Výroční zpráva 2017. Dostupné z: http://www.omks.cz/file/vyrocni_zprava_2017.pdf (on-line 28. 12. 2020).

Muzeum Sokolov (2019): Výroční zpráva 2018. Dostupné z: http://www.omks.cz/file/vyrocni_zprava_2018.pdf (on-line 28. 12. 2020).

Muzeum Sokolov (2020): Výroční zpráva 2019. Dostupné z: http://www.omks.cz/file/vyrocni_zprava_2019.pdf (on-line 28. 12. 2020).

Muzeum Sokolov (2021): Výroční zpráva 2020. Dostupné z: http://www.omks.cz/file/vyrocni_zprava_2020.pdf (on-line 18. 2. 2021).

Nadace St. Joachim (2021): Srdcem v Krušnohoří. Dostupné z: https://stjoachim.eu/cs/o-nadaci/

Národní památkový ústav (2014): Opatření obecné povahy č. 2/2014 o prohlášení části krajinného celku – území Hornické kulturní krajiny Jáchymov za památkovou zónu, Ministerstvo kultury ČR, Praha, 16. s. Dostupné z: https://iispp.npu.cz/mis_public/documentDetail.htm?id=324793 (on-line 5. 12. 2020).

Národní památkový ústav (2020). Památkový katalog. Dostupné z: http://pamatkovykatalog.cz/ (on-line 2. 1. 2020).

Národní památkový ústav (2020): Mezinárodní dokumenty. Dostupné z: http://www.npu.cz/pro-odborniky/pamatky-a-pamatkova-pece/zakony-mezinarodni-dokumenty/mezinarodni-dokumenty/unesco/ (on-line 19. 12. 2020).

Národní památkový ústav (2020): Památkový fond. Dostupné z: http://www.npu.cz/pro-odborniky/pamatky-a-pamatkova-pece/pamatkovy-fond/movite-pamatky/ (on-line 27. 12. 2019).

Národní památkový ústav (2021): Technické památky. Dostupné z: https://www.npu.cz/technicke-pamatky (on-line 11. 1. 2021).

Nová veřejná prostranství a propojení území (2020): Masaryčka spojuje. www.masaryckaspojuje.cz (on-line 21. 8. 2020)

Platforma industriálních stop (2020): Industriální stopy. Dostupné z: http://www.industrialnistopy.cz / (on-line 2. 12. 2020).

Research Consulting Ltd & Trends Business Research Ltd. (2009). World Heritage status: Is there opportunity for economic gain? Dostupné z: http://www.lakeswhs.co.uk/documents/WHSTheEconomicGainFinalReport.pdf (on-line 17. 11. 2020).

Společnost Hornické a historické Jáchymovsko (2011): Informace o nás. Dostupné z: https://shhj.webnode.cz/ (on-line 28. 12. 2020).

TICCIH (2020): The International Committee For The Conservation Of The Industrial Heritage. Dostupné z: http://ticcih.org/about/ (on-line 30. 10. 2020).

Uhelné safari (2020): O projektu. Dostupné z: https://uhelnesafari.cz/cz/ (on-line 18. 11. 2020).

UNESCO (2016): Report of the Decisions adopted during the 40th session of the World Heritage Committee (Istanbul/UNESCO, 2016). Dostupné z: https://whc.unesco.org/archive/2016/whc16-40com-19-en.pdf (on-line 17. 11. 2020).

UNESCO (2020): Socio-economic Impacts of World Heritage Listing. Dostupné z: https://whc.unesco.org/en/socio-economic-impacts (on-line 17. 11. 2020).

UNESCO (2020): World Heritage List. Dostupné z: http://whc.unesco.org/en/list (on-line 25. 3. 2021).

VILÉM, P. (2004): Databáze průmyslového dědictví Moravy. Atelier rekonstrukcí památek A4. Dostupné z: https://www.fa.vutbr.cz/home/zemankova (on-line 17. 11. 2020).

VORLÍK, P., KAŠÍKOVÁ, A. (2013): Konverze průmyslové architektury a železobeton. Dostupné z: http://www.earch.cz/cs/stavitelstvi/konverze-prumyslove-architektury-zelezobeton (on-line 30. 12. 2019).

Výzkumné centrum průmyslového dědictví fakulty architektury ČVUT v Praze (2019): Profil. Dostupné z: http://vcpd.cvut.cz/cz/ (on-line 29. 12. 2015).

Zákony pro lidi (2020): Sbírka zákonů České republiky. Zákon č. 20/1987 Sb., O státní památkové péči. Dostupné z: https://www.zakonyprolidi.cz (on-line 14. 1. 2020).

Zákony pro lidi (2020): Sbírka zákonů České republiky. Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. Dostupné z: https://www.zakonyprolidi.cz (on-line 12. 2. 2020).

SÚRAO (2021): Úložiště Bratrství. Dostupné z: https://www.surao.cz/pro-verejnost/stavajici-uloziste/uloziste-bratrstvi/ (on-line 12. 1. 2021).

Spolek přátel města Jáchymov (2018): Stanovy spolku. Dostupné z: https://www.facebook.com/notes/3577055475713496/ (on-line 5. 1. 2021).

PŘÍLOHY

Příloha 1: Mapa oblasti Hornická kulturní krajina Jáchymov

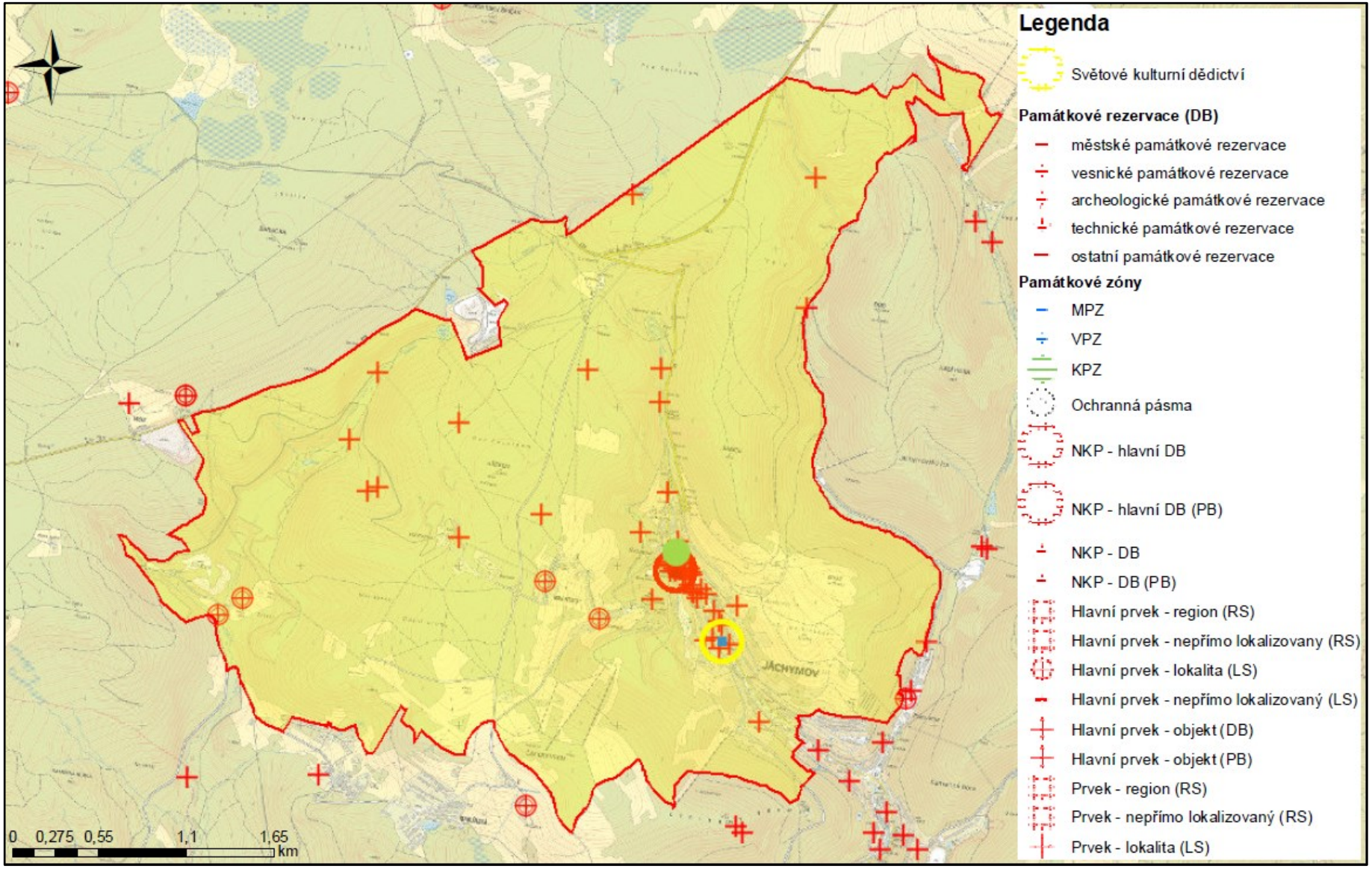

Zdroj: Národní památkový ústav.